

Anton Hruboň

CESTY NEMECKEJ KULTÚRY V TOKU STOROČÍ
Historický prierez od počiatkov po prah súčasnosti
Vysokoškolská učebnica

Banská Bystrica 2016

Anton Hruboň

CESTY NEMECKEJ KULTÚRY V TOKU STOROČÍ

Historický prierez od počiatkov po prah súčasnosti

Vysokoškolská učebnica

Vydavateľ

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

v spolupráci s AntOn Solutions, s. r. o., Partizánska Ľupča 296,

032 15 Partizánska Ľupča

Prvé vydanie

Recenzenti

PhDr. Marta Mácelová, PhD.

PhDr. Rastislav Kožiak, PhD.

doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.

Návrh obálky František Stanko

Sadzba PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Jazyková redakcia PaedDr. Anna Hruboňová

Resumé Mgr. Katarína Ristveyová

Tlač Tlačiareň P+M grafické štúdio, Turany

Fotografia na obálke

Socha mýtickej Germánie pri Rüdesheime (1877)

Počet autorských stránok 12,23 (244,59 normostrán)

© Anton Hruboň 2016

© Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2016

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-557-1179-9

OBSAH

Slovo na úvod /5/

1 Na margo teoretických problémov pri štúdiu (nielen) nemeckej kultúry /7/

Kultúra ako zrkadlo poznania spoločnosti a spoločenských procesov /7/
Od ethnosu k národu, od Germánov k Nemcom (k historickému vývoju národnej a kultúrnej identity) /12/

Otázky a úlohy /20/

2 Zrod a počiatky germánskej kultúry /24/

Etnogenéza Germánov, migračné pohyby, kultúrne strety a utváranie prvých germánskych štátov /24/

Spoločnosť, duchovný svet a kultúra starých Germánov /31/

Otázky a úlohy /39/

3 Stredoveká spoločnosť a kultúra na území Nemecka /47/

Franská ríša ako kultúrno-historický fenomén /47/

Svätá ríša rímska ako kultúrno-historický fenomén /53/

Otázky a úlohy /65/

4 Nemecká spoločnosť a kultúra v novoveku /73/

Všeobecné predpoklady vzniku a etablovania kultúry humanizmu a renesancie /73/

Kultúra humanizmu a renesancie v Nemecku /76/

Reformácia v Nemecku /78/

Reformácia vo Švajčiarsku /83/

Nemecká kultúra v tieni tridsaťročnej vojny /85/

Rozvoj baroka v Nemecku /90/

Premeny absolutizmu a kultúrne metamorfózy v jeho kontexte /93/

Rakúsko a Švajčiarsko v „novom veku“: Politický vývoj, spoločnosť a kultúra /100/

Otázky a úlohy /105/

5 Nemecká spoločnosť a kultúra v „dlhom“ 19. storočí /113/

Zrod moderného nemeckého nacionalizmu, počiatky nemeckého národného obrodzenia a rola kultúry v jeho kontexte /113/

- Prvé projekty národného zjednotenia a ich krach /120/
Na ceste k zjednoteniu Nemecka /125/
Nemecká kultúra medzi revolúciou a zjednotením /127/
Spoločensko-politická situácia Nemecka v rokoch 1871 – 1914 /128/
Umenie v období Nemeckého cisárstva /133/
Duchovná kríza modernej spoločnosti, zrod alternatív a ich miesto v nemeckej kultúre myslenia /137/
„Nemecko mimo Nemecka“. Sen o koloniálnom impériu na prelome 19. a 20. storočia /140/
„Inter arma silent musae“. Nemecká kultúra v období prvej svetovej vojny /142/
Rakúska, švajčiarska a lichtenštajnska spoločnosť a kultúra v 19. storočí /145/
Otázky a úlohy /152/
6 Lesk a tieň nemeckej kultúry v 20. storočí /159/
Spoločensko-politická situácia v Nemecku po prvej svetovej vojne /159/
„Weimarský“ kultúrny boom? /162/
Pod taktovkou národného socializmu /167/
Nemecká kultúra na prelome dvoch epoch (1945 – 1949) a spoločensko-politické predpoklady jej smerovania po druhej svetovej vojne /179/
Kultúra NSR v kontexte spoločenského vývoja (1949 – 1990) /184/
Kultúra NDR v kontexte spoločenského vývoja (1949 – 1990) /189/
Cesta ku kultúrnej identite Nemecka na prahu prítomnosti /196/
Spoločensko-politický a kultúrny vývoj Rakúska, Švajčiarska a Lichtenštajnska v 20. storočí /201/
Otázky a úlohy /207/
Summary /212/
Použitá a odporúčaná literatúra /213/

SLOVO NA ÚVOD

Habent sua fata libelli, hovorí stará známa latinská fráza. Ako všetky iné publikácie, aj táto kniha má svoj osud. Na rozdiel od ostatných mojich prác vznikla neplánovane. Keď som nastúpil na Katedru európskych kultúrnych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici a bol som poverený zabezpečiť výučbu predmetu *Nemecké kultúrne štúdiá* v bakalárskom stupni, čoskoro po zorientovaní sa v jeho obsahovej náplni som zistil, že ucelenejšia vysokoškolská učebnica k téme v slovenskom, resp. českom jazyku v ponuke našich kníhkupectiev a knižníc absentuje. Vzhľadom na veľký dopyt študentov po takomto študijnom kompendiu som sa rozhodol svoje prednášky zosystematizovať, doplniť, rozšíriť a vydať v tlačenej podobe. Študentskej požiadavke dobre rozumiem, sám som v minulosti narážal na rovnaký problém. Či už z pragmatického donútenia alebo z vlastného zánietenia som v priebehu štúdia pravidelne (so stupňujúcou intenzitou najmä pred blížiacim sa skúškovým obdobím) pociťoval duchovný hlad po prehľadne napísaných skriptách alebo učebniciach, ktoré by dokázali fundovane, no pritom jednoducho a vecne podať výklad viac i menej zložitých tém. Publikácia, ktorú držíte v rukách, je pokusom o takéto spracovanie obsiahlej témy, resp. súboru tém.

Obsah aj výklad predkladanej vysokoškolskej učebnice je uspôsobený širokospektrálne tak, aby bol použiteľný pre čo najväčšie množstvo poslucháčov najmä v odboroch európskych kultúrnych štúdií, kulturológie, histórie, germanistiky alebo v ďalších príbuzných disciplínach. Kapitoly načrtávajú vývoj nemeckej kultúry v širokom kontexte vychádzajúc z tézy, že kultúra ako komplex duchovných, materiálnych, intelektuálnych a emocionálnych črt spoločnosti vzniká, formuje sa a mení vždy v určitých spoločensko-politických podmienkach a mantineloch. Učebnica teda kultúru neredukuje na umenie („vysokú kultúru“), ako sa to častokrát zúžene poníma v spoločenskom diskurze, ale vníma ju ako súbor sociálnych interakcií dávajúcich tvar celému systému fungovania nemeckej spoločnosti a jej

historických predchodcov. V rámci jednotlivých kapitol sa okrem vykreslenia spoločensko-politickej línie a v stručnosti tiež vývoj iných nemecky hovoriacich krajín venuje súvisiacim vývinovým problémom s presahom do etnológie, religionistiky, filozofie, lingvistiky a, prirodzene, kunsthistórie a literatúry. Domnievam sa, že len týmto spôsobom je možné v celistvosti uchopiť a pochopiť vývojové tendencie nemeckej kultúry, súčasnú nemeckú kultúrnu identitu a kultúrne korene Nemecka.

Keď na úvod vymedzujem, o čo sa predkladaná publikácia usiluje, musím zároveň spomenúť, čo, naopak, nie je jej cieľom. Učebnica rozhodne nemá ambíciu rozsahom a ponorom do hĺbky problematiky konkurovať tematicky špecializovaným učebným textom či odborným monografiám, z ktorých sama čiastočne vychádza. Čitateľovi chce ponúknuť predovšetkým základný balík poznatkov o smerovaní nemeckej kultúry a spoločnosti od najstarších čias po prah súčasnosti a suplovať tak v slovenskom prostredí chýbajúcu prehľadovú publikáciu, ktorá by študentom poslúžila ako odrazový mostík do štúdia nemeckej kultúry. Výklad na konci každej kapitoly dopĺňa súbor otázok, úloh a textové prílohy, ktoré čitateľa nútia premýšľať nad naštudovaným textom, upevňovať si nadobudnuté vedomosti a cez úryvky z prameňov preniknúť hlbšie do kaňonov problematiky. Vysokoškolská učebnica na konci odkazuje na celý rad použitých prác, kde si záujemca môže svoje znalosti podľa potreby doplniť a sprecizovať obraz o jednej z významných kultúr, tvoriacej neoddeliteľný a v mnohom dejinotvorný tympanón celej európskej civilizácie.

V Ľubietovej, 26. novembra 2016

Anton Hruboň

1 NA MARGO TEORETICKÝCH PROBLÉMOV PRI ŠTÚDIU (NIELEN) NEMECKEJ KULTÚRY

Kultúra ako zrkadlo poznania spoločnosti a spoločenských procesov

Na otázku *Čo je to kultúra?* neexistuje jednoznačná, univerzálne akceptovaná odpoveď. Pojem si spoločnosť počas svojho vývinu zgeneralizovala natoľko, že termín *kultúra* sa dnes chápe vo veľmi širokom významovom rámci (napr. telesná kultúra, kultúra odievania, kultúra stolovania, kultúra bývania, atď.). Samotné slovo kultúra (z latinského *cultus*) sa v prvotnom význame používalo v súvislosti s obrábaním pôdy; v antickom Ríme v širšom zmysle v súvislosti so vzdelávaním, pestovaním a rozvíjaním ducha (*cultus animi*), ako to v *Tuskulských hovoroch* pomenoval známy politik, filozof a rétor Cicero. Pod kultúrou sa chápalo pretváranie fyzického alebo duševného materiálu na dokonalejšie formy, ktoré by bez prispenia ľudskej aktivity nemohli nikdy vzniknúť.

V meniacich sa epochách vývoja ľudskej civilizácie sa reflexia obsahu pojmu menila. V stredoveku sa kultúra reflektovala cez náboženský obsah ako uctievanie božskej entity (*cultus deorum*). V období renesancie sa spoločnosť vrátila k antickej interpretácii a pod kultúrou rozumela disciplíny, povznášajúce ľudské tvorivé schopnosti (umenie, filozofia, veda). Kultúra postupne nadobúdala dimenziu deliacej čiary medzi ľudstvom a prírodou. Osvietenstvo, typické zrodom záujmu o národné kultúry, toto chápanie upevnilo a dalo mu košatý obsahový rámec. Kultúru stotožnilo so zvykmi, znalosťami a zručnosťami, ktoré v sebe niesli istý civilizačný alebo národotvorný aspekt; kultúra bola definitívne poňatá ako oblasť produktov ľudskej činnosti zahŕňajúca všetky ľudské výtvyry (jazyk, spoločenské inštitúcie, morálku, vedy, obyčaje, atď.). Od 19. storočia s rozvojom humanitných a spoločenských vied termín stratil pôvodný, výlučne pozitívny rámec (kultúra ako progresívny proces neustáleho zdokonaľo-

vania vlastností a schopností) a začal sa používať pre ďaleko širší okruh vecí a spoločenských javov. Toto vnímanie kultúry sa v antropológii, sociológii, historiografii, psychológii či etnológii v zásade nezmenilo a v danej podobe sa s ním operuje aj na počiatku 21. storočia.

Kultúra teda nevznikla ako vedecký konštrukt v postmodernej dobe, ale vo svojej podstate je rovnako stará ako samotné ľudstvo. V kultúre ako rýdzo ľudskom produkte sa prejavuje základný rozdiel medzi človečenstvom a živočíšnou ríšou. V užšom zadefinovaní možno kultúru vymedziť ako súbor materiálnych a duchovných hodnôt spoločnosti, ktoré utvára svojou vedomou činnosťou. Popredný anglický antropológ a etnograf Edward B. Tylor kultúru výstižne charakterizoval ako *„komplexný celok, ktorý zahŕňa poznanie, vieru, umenie, právo, morálku, zvyky a všetky ostatné schopnosti a obyčaje, ktoré si človek osvojil ako člen spoločnosti“*. Podobnú definíciu ponúka aj slovenský kulturoológ Vincent Šabík: *„Kultúru, kultúrny život možno chápať ako pokračujúce a nepretržité sebauisťovanie spoločnosti, ktorá má k dispozícii rôzne formy poznávania, vedenia, reflexie, naakumulovanej pamäti, historickej skúsenosti, patria k nim aj formy estetické, literárne a umelecké fondy. Ku kultúre patrí aj garancia slobodnej hry a výmeny ideí, individuálne uplatňovanie imaginácie, tvorivého hľadania v kontextoch tradície“*. Podľa českého filozofa, sociológa a sociálneho antropológa Ernesta Gellnera je kultúra odveká *„súčasť vybavenia ľudského druhu: zdieľaný spôsob slovného vyjadrovania, mimika, rôzne gestá a postoje, spôsob obliekania, príprava a konzumácia jedla...“*. Americký kultúrny antropológ Robert Lawless obsah kultúry zdefinoval jednoducho ako ľudský spôsob života a pojem *kultúra* ako špecifický spôsob života určitej vymedzenej skupiny alebo vzorec správania členov spoločnosti. Z rovnakej krajiny pochádzajúci sociológ Robert Ezra Park kultúru vymedzil ako spoločnosť s morálnym poriadkom, riadenými zvyklosťami, mravmi a hodnotami zahrnutými v rituáli a tradícii.

Treba poznamenať, že v spleti opisných, historických, normatívnych, psychologických, štrukturálnych či genetických definícií kultúry šitých pre konkrétne metodologické východiská a praktické požiadavky jednotlivých vedných odborov principiálne neexistuje „nesprávne“ vymedzenie

kultúry, pokiaľ mu nechýba racionálny a odborne vyargumentovateľný základ. V jednom sa však súčasní kulturológovia a sociológovia zhodujú: kultúru nechápu v jej pôvodnom význame len ako tzv. *vysokú kultúru* (literárne, hudobné či výtvarné umenie), či slovami Iva T. Budila ako „*vrchol civilizačných výkonov*“, ale omnoho košatejšie. Ute Danielová a v nadväznosti na ňu aj Geert Dressel rozlišujú dve chápania kultúry: prvé, *účelovo-racionálne* reflektuje kultúru ako spomenutú vysokú kultúru, kam spadajú objavy a výtvary spoločenskej elity, prípadne vedecké objavy. Druhé, *hodnotovo-racionálne* chápanie nadväzujúce na americkú kultúrnu antropológiu kultúru vymedzuje ako niečo „všetkoobsahujúce“. Kultúra je v tomto ponímaní čímisi, čo jednak určuje indivíduá a sociálne skupiny a jednak čímisi, čo je stále znovuvytvárané individuálnou a kolektívnou praxou, t. j. všetky formy ľudského konania, akákoľvek aktívna kreativita ľudského ducha.

Štúdium kultúrnotvorných činiteľov by neprekonalo úroveň teoretického intelektuálneho cvičenia odstrihnutého od reality, keby sa tieto činitele priamo nepodieľali na formovaní kultúrnej a národnej identity – aspektov najprítomnejšej súčasnosti ľudstva. *Kultúrna identita* totiž zakódovanými spôsobmi správania, komunikáciou, sociálnymi inštitúciami, umením či náboženstvom utvára hlboké emocionálne putá a pocity spolupatričnosti, ktoré modelujú skupinové identity, dodávajú spoločnostiam svojráz a ovplyvňujú správanie sociálnych komunít v špecifických situáciách i každodennej rutine. Hierarchicky podriadená *národná identita*, ktorá spoločne s príbuznými národnými identitami kreuje kultúrnu identitu nadnárodných entít, je rovnako podstatou zložkou *kolektívnych identít*. Ako upozornili kultúrni teoretici Jan Assmann a Rüdiger Schott, kolektívne identity sa formujú na základe historických skúseností princípom snehovej gule: sociálne skupiny svoje vedomie jednoty a svojbytnosti opierajú o udalosti z minulosti, postupne ich nabaľujú, pričom spoločná minulosť príslušníkov celku predstavuje nevyhnutnú podmienku z hľadiska akejkoľvek identifikácie. Strata kolektívnej identity (pamäte) vedie nevyhnutne k strate minulosti, ale aj národnej identity v prítomnosti a budúcnosti, t. j. v krajných prípadoch až k rozkladu kultúry.

Od špecifických charakterových črt kultúry určitej sociálnej komunity sa odvíja *kultúrny vzor*, jej celkový profil, štýl. Kultúrne vzory predstavujú univerzalistické, obsahovo nadnárodné kultúry expandujúce do celého sveta, ktoré pretvárajú národné kultúry a vydávajú sa za epochálne rámce (napr. europeizácia pôvodných afrických kultúr, amerikanizácia európskej kultúry, kultúra fašizmu alebo komunizmu ničiaci demokratické kultúry, atď.). Etablovanie kultúrnych vzorov je dôsledkom neustálej modernizácie spoločnosti a homogenizácie kultúry v rámci sveta, pri ktorej sa stráca pôvodná kultúrna rozmanitosť. Najmä pod vplyvom rozmachu informačných technológií, globalizácie a internetizácie spoločnosti sa národné kultúry prirodzene konfrontujú so svetom „tých druhých“, v porovnaní s minulým vývojom omnoho jednoduchšie a rýchlejšie preberajú vzory správania a vedome či nevedome tak prispievajú k utváraniu multi-kultúrneho sveta. Takto sa menia, slovami kulturologičky Viery Gažovej, *súradnice kultúry*. V dynamike zmien sa otvárajú nové roviny kultúrnych interakcií a vznikajú nové podoby kultúry.

S antagonistickým kultúrnym konceptom „*my*“ *verzus* „*oni*“ sa denodenne stretávame v bežnom živote. Moderné prístupy v kultúrnych vedách na rozdiel od niekdajšieho vyčleňovania „vyšších“ a „nižších“ kultúr vychádzajú z princípu *kultúrneho relativizmu*, ktorý hovorí, že každá kultúra je jedinečná, neexistujú žiadne vyspelejšie a menej vyspelé kultúry a všetky kultúrne normy a mravy je potrebné posudzovať v kontexte, v akom vznikli a v akom sa vyvíjali. Europocentrizmus (posudzovanie úrovne iných kultúr z hľadiska kultúry európskej civilizácie) i etnocentrizmus (posudzovanie úrovne iných kultúr z hľadiska kultúry vlastného národa) sú iba našimi kultúrnymi normami nazerania na svet a v odbornej komunikácii nemôžu obstať. Akceptovanie rovnocennosti kultúr umožňuje využitie komparatívneho prístupu pri ich výskume, sledovanie kultúrnych difúzií (vzájomných ovplyvňovaní a obohacovaní sa) a reflektovanie vývoja kultúry (a tým pádom aj spoločnosti, ktorá je jej nositeľom) v širšom než národnom (štátnom) zarámčovaní.

Kultúra nedokáže existovať v izolovanom svete. Vytvára a formuje ju človek, resp. spoločnosť, a to vždy v daných spoločensko-politických

podmienkach. Kultúra je pomyselnou sestrou politiky, s ktorou, ako povedal rakúsky filozof Jürgen Habermas, nažíva v „intímnom vzťahu“. J. Habermas naznačil podstatný rys kultúry, a to, že má ďaleko obsažnejší významový dosah než definuje jej tradicionalistické chápanie (kultúra = umenie). Kultúru nemožno chápať len ako vedu o umení, ale aj ako strechu produktívneho interdisciplinárneho dialógu histórie, filozofie (vývoja myslenia), antropológie a sociológie, prípadne ďalších vedných disciplín. Tento dialóg vo vzájomnej interakcii utvára zmysluplné vysvetlenia fungovania celých *kultúrnych komplexov* (lokálnej/národnej/nadnárodnej kultúry) a pomáha pochopiť ich civilizačný rozmer, t. j. význam danej kultúry pre väčší kultúrny komplex (napr. význam nemeckej kultúry pre európsku kultúru). V schopnosti prepojiť teoretické poznatky o špecifických národných kultúrach so súčasnosťou a ich kontextualizácii ako plnohodnotnej súčasť nadnárodných celkov spočíva kľúčový význam kultúrnych štúdií. Preniknutie do hĺbky historických, sociotvorných, umenovedných a jazykových vývojových determinantov národných kultúr napomáha pochopeniu národných mentalít a zvyklostí, redukuje pravdepodobnosť kultúrneho šoku pri kontakte s inou kultúrou a má kľúčový význam pre interkultúrnu komunikáciu či medzinárodné vzťahy v praxi (v politike, obchodných vzťahoch, kultúrnych kontaktoch, atď.). Alegorické interdisciplinárne reflektovanie kultúry ako pokrmu rôznych ingrediencií, ktoré mu dodávajú špecifickú, od iných jedál odlišnú chuť, zároveň otvára priestor pre sledovanie kultúrnych identít v meniacom sa svete, kam spadajú postoje spoločnosti k vlastnému kultúrnemu dedičstvu, prežitým dejinám ako spoločne zdieľanému osudu, participácii na kultúrnom živote, či k výnimočnosti vlastnej kultúry.

Všetky spomenuté aspekty treba chápať ako integrálnu a formatívnu súčasť kultúrnych štúdií, pretože len v podobe kompaktného celku poskytujú súzvučný obraz o genéze a vývojových turbulenciách nemeckej kultúry a jej civilizačnom prínose.

Od ethnosu k národu, od Germánov k Nemcom (k historickému vývoju národnej a kultúrnej identity)

Pred samotným načrtnutím príbehu jedného z pilierov národných kultúr európskej civilizácie je v nadväznosti na predošlú podkapitolu potrebné zodpovedať otázku, čo si predstaviť pod spojením *nemecká kultúra*, kto sú vlastne jej nositelia, ako sa podieľali a podieľajú na jej formovaní a za akých okolností takáto kultúra vzniká a rozvíja sa.

Národná kultúra je konštruktom, ktorý začal dostávať jasný obsah až od prelomu 18. a 19. storočia paralelne so vznikom moderných národov. Keďže národná kultúra sa viaže, ako to naznačuje už jej prívlastok, na konkrétny národ, osvetlime si v prvom rade, ako národ vzniká, a teda za akých predpokladov môže vzniknúť národná kultúra s dôrazom na genézu nemeckej kultúry.

V období feudalizmu, ktorý sa začal v Európe rúcať domino efektom po vypuknutí Veľkej francúzskej revolúcie roku 1789, národy v dnešnom zmysle slova neexistovali. Hlavným kritériom rozvrstvenia spoločnosti a spoločenského postavenia bola stavovská príslušnosť. Ľudia si uvedomovali vzájomnú jazykovú príbuznosť či odlišnosť, kultúrne zjednocujúce body či rozdiely. Omnoho dôležitejším identifikačným faktorom však pre nich bola príslušnosť k panovníkovi, náboženstvu a spoločenskej vrstve. Vzťah obyvateľa Saska k rovnako postavenému obyvateľovi Bavorska mohol byť principiálne rovnaký ako k Čechovi, Maďarovi, Slovákov alebo Rumunovi s výnimkou toho, že sa s ním vedel lepšie dorozumieť. Jazyková príbuznosť v období stredoveku a raného novoveku nehrala vo vzťahu nemecky hovoriacich obyvateľov vtedajšieho množstva jestvujúcich nemeckých monarchií rozhodujúcu rolu, hoci v stredoeurópskom priestore – a aj na území Nemecka – sa jazykový aspekt napokon ukázal byť kľúčovým formačným činiteľom utvárania moderných národov a kultúr, procesu národného zjednotenia v 19. storočí, formovania nových štátov v jeho priebehu a po roku 1918.

Moderné národy a ich kultúry sa na scéne neobjavili odrazu počas národného obrodzenia. Ich vzniku predchádzal stáročný vývoj, ktorý v tomto období iba vyvrcholil a dostal inštitucionálne zastrešenie v podobe národa a národnej kultúry ako špecifickej sociálnej reprezentácie. Historik Jan Rychlík, skúmajúci genézu európskych národov, považuje za počiatok národotvorného procesu predchodcu národov, tzv. *ethnos*. *Ethnos* (inými autormi definovaný aj francúzskym pojmom *ethnie*) mal v najstarších organizačných formách ľudskej civilizácie dôležitú integračnú úlohu. *Ethnos* na základe pocitu spolupatričnosti vytváral rozsiahlejšie a stabilnejšie kultúrne a politické inštitúcie, svojich príslušníkov spájaj väčša jazykom, náboženstvom, či hierarchizovaným systémom autorít, no formou zd'aleka nepripomínal dnešný národ ani štát. Vo vnútri *ethnosu* však existovali viaceré jednotiace prvky typické i pre moderné národy. Anthony D. Smith uvádza ako hlavný atribút etnického spoločenstva vlastné kolektívne pomenovanie, mýtus o spoločnom pôvode, zdieľanú historickú pamäť, jeden alebo viacej odlišujúcich prvkov spoločnej kultúry, spojenie s určitou vlasťou (skutočnou i domnelou/vysnívanou) a pocit solidarity s významnými časťami populácie. Čím silnejšie sa tieto atribúty u spoločenstva prejavujú, tým sa viac približujú ideálnemu typu *ethnosu* (*ethnie*). Cesta od *ethnosu* k národu zostáva pre historikov, etnológov či kulturoológov objektívne neopísateľná. Tento prechod sa totižto nedá nijakým spôsobom cielene regulovať.

Z pozorovania vývoja Európy v posledných storočiach možno skonštatovať, že na utváranie národnej identity a kultúry, jej udržanie a zveľaďovanie najväčšmi vplýva existencia trvalej jednotiacej myšlienky. Táto idea nemôže vzniknúť bez vhodných spoločensko-mentálnych podmienok a bez teritoriálnej viazanosti. Zatiaľ čo *ethnos* (*ethnie*) môže byť s teritóriom spojený len historicko-symbolicky, národ sa s ním spájaj fyzicky a reálne. Aj keď teritoriálne rámce národa sa môžu pod vplyvom zmien politických hraníc meniť, spoločné mýty a spomienky viažuce sa k domovskému územiu vždy v pamäti jeho príslušníkov zostávajú. Dôležitý aspekt *spoločného* si uvedomoval už český učenec Jan Amos Komenský, keď v polovici 17. storočia vymedzil národ v jeho predmodernom chápa-

ní ako spoločenstvo ľudí zdieľajúcich spoločné územie, spoločné dejiny, spoločný jazyk a spoločnú lásku k vlasti. Chápanie národa sa v rozličných končinách kontinentu prirodzene diferencovalo. V angličtine 18. storočia termín *nation* označoval obyvateľov žijúcich pod jednou vládou, ktorí sa riadia rovnakými zákonmi. Na rozdiel od anglického alebo francúzskeho vnímania pojmu národ nemecká tradícia národ (*Nation*) reflektovala ako ľudí spojených atribútom spoločnej kultúry, jazyka a spoločne prežitej minulosti. Jazyk nebol určujúcim faktorom pre konštituovanie národnej identity a jednotiacej myšlienky iba v Nemecku, ale takmer v celej strednej Európe.

Aby národ mohol vzniknúť, jednotiacia myšlienka musí za vhodných spoločenských predpokladov prekonať iné formy identít (urbánnu, stavovskú, náboženskú, regionálnu, atď.) a u príslušníkov novosformovaného národa utvoriť pocit primárnej príslušnosti k národnému celku. Etablovanie národnej identity je úspešné vtedy, keď sa v mysliach príslušníkov národného telesa dlhodobo udomácní jej superiorita oproti iným formám identít, teda keď napríklad status „Som Nemec“ prevýši v hodnotovom rebríčku statusy „Som remeselník/katolík/Bavor“, a pod. Zďaleka nie každý proces formovania národa musí pritom vyústiť do jeho sformovania. V dôsledku pôsobenia rôznych vedľajších faktorov môže byť pozastavený alebo úplne zastavený.

Treba zdôrazniť, že národy nevznikajú podľa rovnakej šablóny, a to ani v relatívne malom priestore Európy. Podľa spôsobu vzniku, resp. podľa charakteru jednotiacej myšlienky národy rozdeľujeme na dva základné typy: *etnické* a *politické*. Zatiaľ čo pri etnických národoch je ich formatívnym činiteľom jazyk, pri politických národoch príslušnosť k štátu. Etnické národy preto aj samotný pojem *národ* chápu ako spoločenstvo ľudí žijúcich v jednom štáte hovoriacich rovnakým jazykom. Ponímanie národa politickými národmi sa zásadne líši. Pod pojmom *nation/nationality* Američania, Briti a v príslušnom francúzskom ekvivalente ani Francúzi nechápu ako etnickú kategóriu, ale ako príslušnosť k štátoprávnenému celku (k USA/Spojenému kráľovstvu/Francúzsku) založenú na občianskom princípe. Koncepcia politického národa vyžaduje od jej príslušníkov re-

špektovanie hodnôt národnej kultúry a jej fundamentálnych ideí, no nijako nezabraňuje prechovávaniu etnických identít. Prekážkou spoločenského akceptovania takto vymedzenej národnej identity nie je ani používanie iného než úradného jazyka v súkromí (napr. americkí občania írského alebo talianskeho pôvodu, ktorí si vo svojich komunitách udržiavajú silnú pôvodnú identitu; francúzski štátni občania tmavej pleti z bývalých kolónií, atď.). Keď sa však jednota myšlienka z politicky profilovaných národov pod vplyvom silnejúceho nacionalizmu alebo iných faktorov vytráca, udržateľnosť konštruktu politického národa i štátu sa dostáva do ohrozenia a akútne hrozí jeho kolaps (prípady Škótska vo vzťahu k Veľkej Británii, baskické a katalánske hnutia za nezávislosť v Španielsku, flámsko-valónske rozpory v Belgicku).

Moderný nemecký národ vznikol viac menej ako etnický národ, ktorého formatívnym elementom sa v 19. storočí stal jazyk. Len menšia časť historikov a etnológov nemecký národ v rozpore s touto kategorizáciou označuje za hybridný produkt prelínania etnického a politického konceptu.

Súčasná etnická diverzita Nemecka a postupná transformácia nemeckého etnického národa na politický národ je dôsledkom migračných procesov smerom do Nemecka po roku 1945. Pod termínom *Nemci* sa však stále aj v diskurze iných európskych národov a spoločností vo všeobecnosti ponímajú príslušníci germánskej etnickej skupiny hovoriaci rodným nemeckým jazykom, ktorí sa identifikujú spoločným pôvodom, dejinami a kultúrou.

Vymedzenie *nemeckosti* však donedávna malo oveľa širší záber. Až po druhej svetovej vojne definitívne dozrela národná identita Rakúšanov, hoci samostatná Rakúska republika existovala po rozpade Rakúsko-Uhorska aj v medzivojnovom období. Rakúšania, hovoriaci nemeckým jazykom, sa vychádzajúc z jazykového základu historicky hlásili k nemeckej kultúre a k príslušnosti k veľkému nemeckému národu, rozdeleného hranicami. Až dlhodobé odčlenenie politickou hranicou od Nemecka, nepríjemné memento obdobia „anšlusu“ v rokoch 1938 – 1945 a úspechy štátu na ekonomickom poli definitívne spretŕhali identifikačné zväzky s Nemeckom. Paradoxne, v období medzi dvoma svetovými vojnami bola

rakúska spoločnosť v otázke existencie rakúskeho národa a štátu polarizovaná a časť z nej pociťovala vtedajšie *status quo* za násilne vnútený politický konštrukt. Podobná situácia nastala aj v samotnej nemeckej spoločnosti po rozdelení Nemecka v roku 1949 na prozápadnú Nemeckú spolkovú republiku a prosovietsku Nemeckú demokratickú republiku. Ideológia východonemeckého komunistického režimu sa usilovala obyvateľom štátu vsugerovať, že síce ich s Nemcami v „kapitalistickom“ západnom štáte spája spoločný jazyk a história, ale kultúrne tvoria typologicky inú spoločnosť. Ako sa ukázalo po znovuzjednotení roku 1990, ani vyše štyri desaťročia rozdelenia neboli postačujúce, aby sa východonemecká spoločnosť s takýmto politickým konštruktom ideovo stotožnila, hoci stereotypy a predsudky vo vzťahu „západných Nemcov“ a „východných Nemcov“ objektívne existovali a v dôsledku rozdelenia krajiny v rokoch 1949 – 1990 existujú dodnes.

Kultúrnu príslušnosť k veľkej nemeckej rodine pociťovali popri svojej kantonálnej identite taktiež nemecky hovoriaci obyvatelia Švajčiarska, až kým sa vo švajčiarskej spoločnosti po roku 1848 plne neudomácnila švajčiarska identita, postavená na občianskom princípe štyrmi jazykmi hovoriaceho švajčiarskeho národa (nemecky, francúzsky, taliansky, rétorománsky). Pocit spojitosti s nemeckou kultúrou v historicko-jazykovej rovine je prítomný i v kultúrnom vedomí obyvateľov Lichtenštajnska a Luxemburska, kde je nemčina dodnes úradným jazykom. Otázniky okolo neujasnenej národnej identity v oboch dynastických monarchiách však na rozdiel od Rakúska nikdy nerezonovali, pod čo sa zaiste, podobne ako v prípade Rakúska, podpísal ich úspešný príbeh „ekonomických tigrov“ a pocit hrdosti na dynastickú štátnu samostatnosť.

Zatiaľ čo pojem *Nemec*, resp. *nemecký národ* má v súčasnosti všeobecne jasný obsah, s pojmom *nemecká kultúra* je to omnoho problematickejšie. Nemecká kultúra má v historickej perspektíve širší obsah a rozhodne sa neobmedzuje na hranice súčasného Nemecka. V minulosti, v čase neexistencie jednotného nemeckého štátu, sa za nositeľa nemeckej kultúry považoval každý, koho rodným a praktizovaným jazykom bola nemčina, vrátane Wolfganga Amadea Mozarta, Habsburgovcov, v Prahe narode-

ného a pôsobiaceho Franza Kafku či rodeného Rakúšana Adolfa Hitlera. Ešte v 19. storočí nejestvoval explicitne vyjasnený vzťah medzi nemeckou kultúrnou a národnou identitou. V časti nemecky hovoriacej spoločnosti panovalo presvedčenie, že hranice nemeckého štátu majú siahať potiaľ, pokiaľ siahajú hranice nemeckej kultúry. Podľa tohto názoru sa politické hranice štátov mali kryť s kultúrnymi hranicami. Megalomanská koncepcia veľkého Nemecka sa za mierových podmienok nepresadila z prozaickej príčiny – proti projektu nemeckého superštátu siahajúceho od Mázy na západe po Memel na východe sa stavali nielen nenemecké národy, ale predovšetkým iné európske veľmoci.

V každom prípade, koncept národa a národnej identity je len sociálnym konštruktom a prežíva iba v našich hlavách. Americký sociológ Rogers Brubaker v tejto súvislosti upozornil na zaujímavý paradox: národy sú dnes chápané ako reálne kolektívne entity, ich existencia sa berie často ako samozrejmosť, no pritom o tom, ako vznikli a ako existujú, sa vedú v humanitných a sociálnych vedách intenzívne spory. Slovom historika Jána Steinhübel, národ je len „*vôľou a predstavou*“ – vôľa byť národom je kontinuitou utvorenej predstavy o národe. Ak pocit z predstavy vyprchá, obraz národa a celý jeho dejinný príbeh stráca význam a národ nevyhnutne zanikne. Pohľad na časovú os dejín ukazuje, že nepomerne väčšiu trvácnosť má kultúrna identita, ktorá národnú identitu môže, ale nemusí formovať. Inak povedané, kultúrnu identitu môže súčasne zdieľať viacero znakovo príbuzných národov (napr. nemecky, anglicky alebo francúzsky hovoriace národy rôznych štátov), avšak národná identita zostáva u každého z nich osobitá a omnoho ľahšie pominuteľná.

Z hľadiska vývoja do 19. storočia je veľmi náročné vytýčiť nielen národné, ale aj kultúrne hranice v zmysle, ako ich chápeme dnes. V čase neexistencie národných štátov a moderných národov spoločnosť nerozmýšľala v intenciách súčasného pomenovania národných kultúr. Pojem *talianska kultúra* referoval na kultúru so vzťahom ku geografickému prostrediu Apeninského polostrova (Itálie), no keďže v danej dobe neexistoval taliansky národ a ani taliansky jazyk, jeho konkrétny obsah je z prísne sémantického hľadiska vágny. Taliansky politik a umelec Massi-

mo d'Azeglio na margo rodiacej sa talianskej identity po zjednotení Talianska roku 1861 utrášil výstižnú poznámku: „*Vytvorili sme Taliansko, teraz musíme vytvoriť Talianov*“. Jasnejším sa termín Taliansko/Taliani javí až z nášho dnešného pohľadu, keď existuje jednotný taliansky štát s kodifikovanou taliančinou ako spisovnou rečou, čo nám umožňuje do priečinka talianskej kultúry spätne zahrnúť kultúru vyprodukovanú na území dnešného Talianska, resp. osobami hlásiacimi sa k talianskej identite alebo identite štátov, ktoré boli historickými predchodcami dnešného Talianska. Podobne je to aj s pojmom *slovenská kultúra*. V období existencie Veľkomoravskej ríše sa jej obyvatelia nepovažovali za Slovákov, ba ani za Veľkomoravanov. Termín Veľká Morava vznikol až dodatočne, keď ho približne v polovici 10. storočia použil byzantský cisár Konštantín VII. Porfyrogenetos vo svojom spise *O spravovaní ríše* ako „*megalé Morabia*“. Hoci je Veľká Morava nepochybne pevnou súčasťou slovenských dejín, hovorí o kultúre tohto obdobia ako o kultúre slovenskej je scestné. Odborne sa však dá akceptovať názor, ktorý veľkomoravskú kultúru považuje za *súčasť* slovenskej kultúry.

Analogicky možno nazerať i na pojem *nemecká kultúra*. V dobe nejestvovania nemeckej etnickej identity, ktorá sa začala formovať až v prostredí Svätej ríše rímskej vo vrcholnom stredoveku, môžeme o nemeckej kultúre hovoriť len ako o technickom termíne. Podstatné meno *Nemec* pre označenie etnika, koreniace v starej hornej nemčine (*diutisc*), sa objavilo až v druhej polovici 12. storočia. Do tohto obdobia je rozporuplné písať o počiatkoch nemeckej národnej identity napriek existencii Nemeckého kráľovstva (*Regnum teutonicorum*) pod vládou otovskej dynastie už na začiatku 10. storočia, pretože pojem *regnum* v danej dobe znamenal skôr dosah kráľovskej moci než etnicky definované územie a pojem *teutonicorum* sa vzťahoval všeobecne na všetky nemecky hovoriace kmene ríše hlavne počas spoločných vojenských ťažení pod vlajkou kráľa/cisára. Odpútavanie od tradičných väzieb založených na etatistickom princípe mnohojazyčnej Franskej ríše sa uskutočňovalo len postupne. Prežitky spoločenských väzieb z obdobia *Regnum Francorum* (lénne vzťahy, väzby medzi svetskou a cirkevnou hierarchiou, väzba religiozity na rítus,

symbolická kontinuita cisárskeho statusu, atď.) sa ešte dlhý čas ukazovali pre spoločenský i kultúrny vývoj ako určujúcejšie než kritérium etnicity. V tejto zložitosti treba chápať vzťah medzi nemeckou a germánskou kultúrou (kultúrou historických germánskych kmeňov), ku ktorej sa moderná nemecká kultúra hlási ako ku kultúrnej tradícii, avšak za žiadnych okolností ju nie je možné stotožňovať exkluzívne s nemeckým národom alebo Nemeckom ako štátoprávnym celkom. Romantické a nacionalistické dejisectvo sa síce snažilo vykonštruovať z cheruského kniežata Arminia, ostrogótskeho kráľa Teodoricha, zjednotiteľa franských kmeňov Chlodovika či prvého cisára Franskej ríše Karola Veľkého nemeckých národných hrdinov, no takáto interpretácia nemá nijaký opodstatnený vedecký základ.

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Prečo podľa vás existuje také množstvo interpretácií pojmu kultúra? Čo si pod kultúrou predstavujete vy?
2. Aký rozdiel vidíte v obsahu výrazov Germán a Nemec?
3. Identifikujte vzťah medzi termínmi nemecká kultúra, nemecká identita, nemecký národ a nemecká spoločnosť.
4. Na príklade nemecky hovoriacich krajín uvažujte nad príčinami vzniku a zániku štátov v histórii. Aké faktory ich ovplyvňujú?
5. Súhlasíte s tvrdením amerického filozofa a ekonóma Francisa Fukuyamu, ktorý vo svojej svetoznámej knihe *Koniec dejín a posledný človek* tvrdil, že nastolením liberálnych demokracií dejiny vyvrcholili a nastáva obdobie spoločenskej nehybnosti? Diskutujte o tomto probléme s dôrazom na európsku civilizáciu a nemeckú spoločnosť a problémy týkajúce sa ich identity v 21. storočí.

Úloha I.

Prečítajte si pohľad historika Jana Rychlíka na formovanie národov a zodpovedajte na otázky nižšie.

„Vznik národa z etnika alebo viacerých etník si predstavujem ako rakovinové bujnenie. Nevieme, prečo z niektorých etník moderné národy vzniknú a z niektorých nie, ale pri etnikách je určite nejaký spúšťačiaci mechanizmus, ktorý nepoznáme. Vieme politickou hranicou rozdeliť etnos a vytvoriť dva národy, ale to, čo sa nedarí, je vytvoriť z dvoch národov vyšší celok. Mnohonárodnostný štát potrebuje neustále vyvažovanie... V mnohonárodnostnom štáte nie je národnostná otázka nikdy vyriešená. Je to proces kompromisov, ktorý má obrovskú dynamiku... Vela štátov, ktoré považujeme za národné, národnými neboli a väčšinou to bolo tak, že najsilnejší celok nanútil svoju identitu slabším. Zjednotenie Nemecka bolo jeho popruštením. Áno, Bavorom zostala autonómia, ale stále ide o roz-

šírenie Pruska najprv na Severonemecký spolok a potom na zjednotené Nemecko. Zjednotenie Talianska je podobné. Americká identita je dôsledok občianskej vojny. Predtým bola silná skôr identita jednotlivých štátov... Všetky nové štáty, ktoré nemajú tradície vlastnej štátnosti, hľadajú svoje korene a keďže vlastný štát nemali, musia si vypožičať nejaký iný... Slovinci si vypožičali Veľkú Karintiu ako prvý slovinský štát. Ukrajinci prezentujú Kyjevskú Rus ako prvý ukrajinský štát. V Macedónsku je snaha ťahať to až k Alexandrovi Veľkému... Národy vznikajú a zanikajú a počet národov a štátov sa nikdy nemôže kryť...“

(Zdroj: GÁLIS, T.: Historik Rychlík: Vznik národa je ako rakovinové bujnenie. In: SME, 22. 3. 2013, publikované online)

a) Čo si možno predstaviť pod metaforickým vyjadrením, že národy vznikajú ako „rakovinové bujnenie“?

b) Prelistujte si oba diely *Atlasu svetových dejín* (1. díl. Pravěk – Středověk. Praha : Kartografie Praha 2009, 52 s.; 2. díl. Středověk – Novověk. Praha : Kartografie Praha 2010, 55 s.) a na konkrétnych príkladoch demonštrujte, ako sa v moderných dejinách Európy v dôsledku rozpadu štátu na viac častí utvárali z jedného dva, prípadne viac národov.

c) J. Rychlík poukazuje na skutočnosť, že každý národ si v procese formovania vlastného kultúrneho vedomia „privatizuje“ historické štátne celky. Zistite, ktoré historické, dnes už nejestvujúce štáty si privlastnila nemecká kultúra a spoločnosť.

Úloha II.

Eric Hobsbawm (1917 – 2012) patril medzi popredných svetových historikov, zaoberajúcich sa modernými dejinami. E. Hobsbawm bol zástancom názoru, že väčšina tradícií modernej spoločnosti je vytvorená pre potreby udržania moderného národa. Prečítajte si úryvok z jeho úvahy a diskutujte o význame jazyka pre jednotlivé

národné kultúry. Je podľa vás potrebné, ako píše E. Hobsbawm, spoločný jazyk „vynájsť“?

„Najbežnejším faktickým kritériom národnosti je dnes jazyk. Rozhodne je ťažké predstaviť si nacionalistické hnutie, ktoré by ho v nejakej forme nevyzdvihovalo. Napriek tomu existuje veľa súperiacich národov, ktoré zdieľajú rovnaký jazyk (napr. v Latinskej Amerike) a existujú tiež ľudia hovoriaci rovnakým spisovným jazykom, ktorí sa môžu rozhodnúť k rovnako hovoriacim blížnym „nenáležať“, ako to urobili po druhej svetovej vojne Rakúšania, hoci sa predtým považovali za Nemcov, prinajmenšom podľa mienky všetkých ich politických strán s výnimkou komunistov na konci 30. rokov. A naopak, existuje viacero prípadov, než si obvykle uvedomujeme, keď je spoločný jazyk ‚národov‘ skôr produktom než podmienkou nacionalizmu. Krajným prípadom je Izrael, ktorého národný jazyk musel byť pre moderné sekulárne používanie v podstate vynájdený“.

(Zdroj: HOBBSAWM, E.: Několik úvah o nacionalismu. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na nacionalismus. Čítanka textů*. Brno : SLON, 2003, s. 115 – 116)

Úloha III.

Slovenskí jazykovedci Slavomír Ondrejovič a Viktor Krupa sa v nasledujúcom krátkom úryvku zamýšľajú nad vzťahom jazyka a kultúrnej identity. Po jeho prečítaní sa zamyslite nad tým, či existovali podobné tendencie vytlačiť používanie niektorých jazykov na perifériu, prípadne ich úplne nahradiť dominantným jazykom aj v stredoeurópskom priestore s dôrazom na krajiny s relevantným zastúpením nemecky hovoriaceho obyvateľstva.

„... Osobitne treba zdôrazniť, že stredoeurópsky pojem národa nie je totožný napríklad s pojmom národa v západnej Európe, konkrétne vo Francúzsku... Francúzskemu (ale i anglickému) termínu nation zodpovedá v slovenčine pomenovanie politický národ; toto pomenovanie nemusí zahrňovať ako jedno z kritérií jazykovú cha-

rakteristiku a skôr vyjadruje centralistickú tendenciu dominantného etnika usilujúceho sa o začlenenie rozličných etnických (a zároveň jazykových) spoločenstiev do jednonárodného celku. Výsledkom tejto politiky bol vo Francúzsku sústavný ústup používania napríklad bretónčiny, provensálčiny, baskičtiny alebo alsaskej nemčiny. Podobný osud postihol neanglofónne etniká na území dnešného Spojeného kráľovstva, ako aj celého Írska, ktoré bolo až do polovice 20. storočia súčasťou britského impéria. Dôsledky pre viaceré pôvodné národy v Británii boli ešte ďalekosiahlejšie než vo Francúzsku; takmer sa podarilo vyhladiť niekoľko menších keltských jazykov rozšírených najmä v Škótsku, v Cornwalle, na ostrove Man, i na iných ostrovoch a zredukovať pozície gaelského (írskeho) jazyka v Írsku vrátane Severného Írska. Znalosť írčiny klesala od 17. storočia a jej úpadok sa ešte zrýchlil po katastrofe hospodárstva v krajine a hladomore, ktorý londýnska vláda nebola ochotná výraznejšie zmierňiť. Azda môžeme hovoriť o takomto postoji ako o imperiálnom...“

(Zdroj: ONDREJOVIČ, S. – KRUPA, V.: Identita a jazyk. In: KILIÁNOVÁ, G. – KOWALSKÁ, E. – KREKOVIČOVÁ, E. (ed.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009, s. 133)

2 ZROD A POČIATKY GERMÁNSKEJ KULTÚRY

Etnogenéza Germánov, migračné pohyby, kultúrne stretý a utváranie prvých germánských štátov

Prvé doložené zmienky o starogermánskej civilizácii, predchodkyňi dnešných národov germánskeho pôvodu, pochádzajú z obdobia okolo roku 600 pred Kr. Pravlasť Germánov sa rozprestierala na území dnešného severozápadného Nemecka a južnej Škandinávie. Archeologické a jazykovedné výskumy predpokladajú autochtónnosť (pôvodnosť) Germánov v tomto regióne, pretože sa nezachovali doklady o nijakej inej civilizácii, ktorá by ho obývala pred nimi. Celkovo vieme o spôsobe života starogermánskej spoločnosti pomerne málo. Architektonické pamiatky z tohto obdobia sa nezachovali. Starí Germáni žili prevažne v malých neopevnených osadách v drevených obydlíach. Živili sa pastierstvom dobytky, chovom ošípaných, poľnohospodárstvom, menej lovom. Žili v klimaticky nehostinných podmienkach, na málo úrodných pôdach, vo zväčša nížinnom teréne s premenlivým rázom krajiny pretkávaney močariskami. Pôvodne sa dorozumievali protogermánskym jazykom, nazývaným tiež pragermánčina alebo starogermánčina, ktorý sa vyvinul niekedy medzi rokmi 2500 – 1000 pred Kr.

Vývojom protogermánčiny patriacej do indoeurópskej jazykovej skupiny sa utvorili tri hlavné skupiny germánskych kmeňov:

1. severní, polabskí a severomorskí Germáni;
2. západní Germáni;
3. východní Germáni.

Zo severogermánčiny sa vyvinuli dnešné škandinávské jazyky, zo západogermánčiny nemčina, angličtina a holandčina, východogermánčina časom úplne zanikla. Popri najčastejšie uvádzanom jazykovom členení možno starých Germánov štrukturalizovať aj podľa archeologických lokalít na priseveromorských, rýnsko-veserských, polabských, odriansko-

vartských, povislianskych a pribaltských Germánov. Samotní Germáni sa medzi sebou takto zložito prirodzene nerozčleňovali. Svoj pôvod odvodzovali od boha Tuista, „zrodeného zo zeme“. Podľa mien synov Tuistovho potomka Manna nazývali tri hlavné vetvy kmeňov Herminonmi (polabskí Germáni), Ingevonmi (severozápadná vetva pri Severnom mori) a Istevonmi (rýnsko-veserská vetva).

Germánske kmene výraznejšie vstúpili do európskych dejín na prelome letopočtov, keď ich existenciu zaznamenali grécki a rímski autori. Najstaršie písomné zmienky o Germánoch pochádzajú od Poseidónia z obdobia okolo roku 100 pred Kr. Dejepisec Strabón o Germánoch písal všeobecne ako o etnicky samostatnej barbarskej skupine v severnej Európe, ktorá sa znakovito podobá Keltom. V preslávených *Zápisoch o vojne v Galii* sa o nich zmienil i Gaius Iulius Caesar. Caesar vymedzil geografickú a kultúrnu hranicu medzi keltským obyvateľstvom Galie a Germánmi, ktorých charakterizoval ako divokých lúpežníkov bez akýchkoľvek morálnych zábran. Caesar v *Zápisoch* zachytil hmotné podmienky Germánov, načrtnol rozvrstvenie germánskej spoločnosti, opísal ich politickú organizáciu a vojenské zručnosti. Zatiaľ čo keltských Galov charakterizoval ako drsných, no civilizovateľných bojovníkov, kultiváciu germánskych barbarov vylúčil a považoval ich za hrozbu pre rímsky svet. Podobne aj dejepisec Velleius Paterculus Germánov vyobrazil ako neľudské tvory, naháňajúce hrôzu a strach. Vďaka historikovi Tacitovi, autorovi diela *Germánia*, poznáme všetky známe mená germánskych kmeňov strednej a severnej Európy, ich domovské územia, sociálnu a hospodársku štruktúru. Súpis kmeňov a podrobné poznatky o Germánoch, ktoré Tacitus zozbieral a zosystematizoval, pravdepodobne vychádzali z nezachovaného diela Plínia Staršieho *Germánske vojny*. Zaujímavé informácie, týkajúce sa zemepisných lokalít a názvov germánskych kmeňov zachytáva tiež Ptolemaiova práca *Geografia*. *Geografia* zachytáva rozvrstvenie germánskeho osídlenia v období pred sťahovaním národov. Identifikuje ho podľa riek a prírodných útvarov, čo umožňuje konkrétnejšiu lokalizáciu Germánov na mape vtedajšej Európy.

Rimania názvom *Germania*, používaným v dejepiseckých dielach antických autorov, zjednodušene pomenúvali územia osídlené germánskymi kmeňmi, ležiace geograficky na sever od hraníc ich ríše. Rimania sa snažili toto územie podmaniť a začleniť do ríše ako provinciu, čo sa im však nikdy nepodarilo. Po zdrvivúcej porážke v bitke pri Teutoburskom lese roku 9 po Kr. od týchto zámerov upustili. Germánia napriek svojmu názvu nemala ani náznakom charakter štátu. Germánske kmene na prelome letopočtov ešte na rozdiel od Ríma neprekonali tradičné kmeňové usporiadanie a žiadne mocensky centralizované štátoprávne celky nezakladali.

Vznik prvých germánskych štátov sa datuje až do obdobia tzv. sťahovania národov. Jeden z najväčších migračných pohybov v doterajšej histórii ľudstva výrazne premiešal etnickú skladbu vtedajšej Európy a bol zároveň veľkým stretom kultúr a odlišných ideových svetov. Germánske kmene začali pod vplyvom dodnes presvedčivo neobjasnených faktorov od 2. storočia po Kr. prenikať do nových sídelných oblastí. Rímska ríša, štylizujúca sa do pozície bašty kultúrneho sveta, sa musela otvorene konfrontovať s germánskymi kmeňmi, ktoré atakovali jej rýnsko-dunajskú hranicu. Rimania pozdĺž nej vybudovali rozsiahly systém opevnení, známy ako *limes romanus*. V jeho bezprostrednej blízkosti vznikali antické a neskôr stredoveké mestá, tvoriace základ dnešných metropol, napríklad Colonia (Kolín nad Rýnom), Bonna (Bonn), Mogontiacum (Mohuč), Augusta Vindelicum (Augsburg), Castra Regina (Regensburg), Castra Batava (Pasov), Lauriancum (Linz), Vindobona (Viedeň) alebo mnohé ďalšie mestá na území dnešného Maďarska.

Vďaka dotykom s rímskou kultúrou prenikali do germánskeho barbarika nové technológie stavebníctva. Germáni začali využívať kameň ako stavebný materiál, zlepšila sa kultúra ich bývania. Rímske vplyvy na území dnešného Nemecka dokumentuje mesto Trevír (Trier) a jeho Porta Nigra, jedna z najzachovalejších antických brán v Európe z 1. storočia po Kr. Zachovali sa taktiež zvyšky termálnych kúpeľov, mostov, bazilík, stavebných opevnení či amfiteátrov. Rimania germánsku kultúru ovplyvnili aj rôznymi inováciami, ktoré skvalitňovali úroveň života, akými bolo napríklad

zavedenie kúrenia do domov, zasadenie okien do domových konštrukcií alebo využívanie skiel.

Vzájomné kontakty dokladujú aj početné ikonografické pramene. Motív Germánov sa objavuje na rímskych historických reliéfoch, náhrobných stélach, sarkofágoch i v drobnom umení (lampy, mince, medaile, plastika). Postavy Germánov zachytávajú výjavy na rímskej triumfálnej architektúre – víťazných stĺpoch a oblúkoch (napr. *Tropaeum Traiani*, postavený roku 102 cisárom Traianom po porážke Dákov, Traianov stĺp, Stĺp Marca Aurelia, Konštantínov oblúk, Diokleciánov *Arcus Novus*). Pozostatky drobnejšej materiálnej kultúry Germánov zobrazujú ako vazalov, otrokov, porazených či zajatých po boji a ako kultúrne menej vyspelé spoločenstvo, čím naznačujú ich podriadený vzťah k Rimanom.

Popri častých vojenských konfrontáciách Rimania s germánskymi kmeňmi čulo obchodovali a uzatvárali vojenské spojenectvá. Germáni (obzvlášť Góti) získavali na ich základe status *federátov*, čo im okrem pôdy zabezpečovalo vplyv v rímskej armáde, a tým pádom aj v spoločnosti. Usádzanie barbarských kmeňov na území Rímskej ríše malo pre obe strany svoje klady i zápory. Barbari častokrát neboli spokojní s prideľovanou pôdou, ktorá sa nedala dobre obrábať, čo viedlo k vzájomným nedorozumeniam, ba aj k ozbrojeným vzburám proti Rimanom. (Podľa záznamov kronikára Jordanesa napríklad Góti otočili zbrane proti Rímu preto, že Rimania ich usadili na neúrodnej, spustnutej pôde, pre zabezpečenie základnej obživy im draho predávali psie mäso alebo výmenou za jedlo odvádzali mladých gótskych chlapcov do otroctva.) Na druhej strane, v dôsledku obsadzovania postov v rímskej administratíve Germáni, ktorí kontinuálne nadväzovali na rímske zvyklosti sa – niekde viac, inde menej – romanizovali. Proces latinizácie časti Germánov, upevnený neskôr kristianizáciou, však počas koexistencie s románskym obyvateľstvom Rímskej ríše nebol natoľko intenzívny, aby sa germánske kmene žijúce na území ríše ako celok jazykovo asimilovali.

S prehľbujúcou sa krízou Rímskej ríše od 3. storočia sa Germáni stali akútnou bezpečnostnou hrozbou. Hustnúce útoky Gótov, Herulov, Alanov, Frankov či Sasov na rímskom území Rimania síce odvrátili, no

od konca 4. storočia sa ich situácia začala komplikovať. Rímsku ríšu zasiahli vnútorné problémy. V roku 395 ju cisár Theodosius rozdelil na Západorímsku a Východorímsku ríšu. Ako obrazne skonštatoval francúzsky medievalista Jacques Le Goff, Rím a Itália ako srdce rímskeho sveta kôrnateli, nedodávali krv svojim údom a v tejto situácii provincie osídlené germánskymi kmeňmi vyvíjali aktívne úsilie za získanie nezávislosti od svojich rímskych patrónov. Mocenskú nestabilitu Ríma využili germánski Vizigóti na čele s Alarichom, ktorí „večné mesto“ opakovane obliehali a roku 410 totálne vyplienili. V roku 455 sa to isté podarilo Vandalom. Klinec do rakvy Rímu zatíkol roku 476 ďalší germánsky vojvodca Odoakar. Po tom, čo Odoakar zvrhol posledného západorímskeho cisára Romula Augustula a vyhlásil sa za vládcu Itálie, prestala Západorímska ríša fakticky existovať.

Cesty germánskych kmeňov v období sťahovania národov však nesmerovali na Apeninský polostrov s primárnym zámerom vydrancovať a ovládnuť Rímsku ríšu. Keďže Rímska ríša v danom čase teritoriálne zaberala temer celú Európu, logicky sa nemohli kontaktu s ňou vyhnúť. Pohyb germánskych kmeňov v kontexte sťahovania národov odštartovali Góti, ktorí sa v 2. storočí vydali od ústia Visly k Čiernemu moru. Podľa starších teórií malo túto migráciu vyvolať preľudnenie sídelného regiónu medzi Odrou a Vislou, čo však archeologický výskum nepotvrdil. Predpokladá sa, že smerom na juh z pôvodnej sídelnej oblasti nemigroval celý gótsky kmeň, ale len jeho časť vo vidine efektívnejšieho hospodárenia na úrodnejších poliach dnešnej Ukrajiny a vo vidine lupu z bohatstva prímorských miest. V polovici 3. storočia sa Góti rozdelili na dve skupiny, Ostrogótov a Vizigótov. Vizigóti prenikli z Čiernomoria cez oblasť Dácie, Trácie, Ilýrie do južnej Galie a Hispánie, kde sa v 5. storočí usadili a založili vlastné kráľovstvo s centrom v Toulouse. Podľa názvu mocenského centra sa nazývalo Tolosánskou ríšou. Vizigótske kráľovstvo kultúrne stagnovalo, z obdobia jeho existencie sa nezachovali žiadne zmienky hodné pamiatky hmotnej kultúry. Pod tlakom Frankov sa Vizigóti museli stiahnuť na Pyrenejský polostrov, kde ich nový štát s centrom v Toledě v rokoch 711 – 713 rozvrátili Arabi a Berberi.

Ostrogóti si založili prvý štát, ktorý dosiahol značný územný rozmach, v Čiernomorí medzi Volgou a Donom. Rozbil ho až pustošivý vpád Hunov roku 375. Pod tlakom Hunov Ostrogóti postupovali smerom do panónskej oblasti, odkiaľ migrovali ďalej do Východorímskej ríše. V druhej polovici 5. storočia prenikali Balkánom a dostali sa až do Konštantínopolu. Z Balkánu zamierili pod Theodorichovým vedením na Apeninský polostrov a roku 493 ovládli Itáliu. Theodorich sa po zavraždení Odoakara stal vládcom celej Itálie a usídlil sa v Ravenne. Bol považovaný za pokračovateľa vladárskej tradície a rešpektovaný aj konštantínopolským cisárom Anastasiom I. Zodpovedal tomu i spôsob Theodorichovej vlády, tolerantný voči rímskym tradíciám. Po Theodorichovej smrti východorímsky cisár Justinián I. vycítil šancu dobyť jeho ríšu, ktorá sa rozprestierala na celom Apeninskom polostrove, časti Balkánu a strednej Európy. Po vlečúcich sa bojoch sa mu to podarilo. Posledná ostrogótska bašta odporu padla v roku 555.

Germánsky kmeň Vandalov, tvorený vetvami Hasdingov a Silingov, putoval z oblasti medzi Odrou a Vislou do Panónie, odkiaľ hnaný Hunmi ustupoval ďalej do Galie a Hispánie. Po prekročení Pyrenejí roku 409 za krátko dobyl južnú Hispániu, ktorá podľa neho získala názov Andalúzia (*Vandalitia*). Po neustálych útokoch Vizigótov sa vandalské vetvy Hasdingov a Silingov spoločne s kmeňom Alanov presunuli na sever Afriky, kde založili Vandalské kráľovstvo. Kráľovstvo existovalo od roku 435 do roku 534, kedy ho rozvrátili Byzantínci.

Burgundi, žijúci pôvodne východne od rieky Odra, migrovali smerom na západ. Začiatkom 5. storočia založili ríšu okolo miest Worms, Mohuč, Štrasburg a Speyer, ktorú zničili Huni. Po hunskej invázii dostali roku 443 za protislužbu – obranu Rímskej ríše pred Alamanmi – nové územia v okolí Ženevského jazera. V prvej polovici 6. storočia sa dostali do konfrontácie s Frankami, ktorí ich druhú ríšu zničili a roku 534 pripojili k formujúcej sa Franskej ríši.

Kmeň Longobardov sa z oblastí južnej Škandinávie v priebehu sťahovania národov dostal cez oblasť dolného Labe do Rugilandu (Dolné Rakúsko). V 6. storočí Longobardi založili prvú ríšu, zahŕňajúcu okrem Ru-

gilandu aj južnú Moravu a časť Panónie. Po bojoch s Gepidmi a Avarmi sa v druhej polovici 6. storočia dostali do Itálie, kde utvorili nový štát. Oblasť, ktorú ovládali, dodnes po nich nesie meno (Lombardia). Longobardské kráľovstvo v roku 774 zničil franský panovník Karol Veľký.

Germánske kmene prenikli taktiež na Britské ostrovy. Británia bola od 1. storočia po Kr. rímskou provinciou. Rimania zvädzali s miestnymi keltskými kmeňmi v Británii únavné boje, do ktorých boli ako žoldnieri zapojení aj Germáni. Od počiatku 5. storočia začali do Británie sústredenejšie prúdiť germánske kmene Anglov, Sasov a Jutov. Anglosaská expanzia bola na prelome 5. a 6. storočia utlmená, no vlna anglosaských výbojov od polovice 6. storočia pokračovala. V polovici 7. storočia Sasi zatlačili keltských Britov do oblasti dnešného Walesu. Germánski dobyvatelia následne v Británii založili vlastné kráľovstvá. Juti založili Kent, Anglovia založili Northumbriu, Východnú Angliu a Merciu a Sasi tri saské kráľovstvá Wessex, Essex a Sussex. Takto v Británii vznikla tzv. heptarchia, sedem germánskych kráľovstiev. Od konca 8. storočia sa na ostrovy začali pretláčať Normani, potomkovia germánskych Vikingov. Vikingovia sa preslávili ako vynikajúci bojovníci, v roku 845 dokonca dobyli Paríž. Ich východná vetva, Varjagovia, brázdila na lodiach rieky východnej Európy. V 8. storočí tam založili prvú väčšiu obchodno-vojenskú kolóniu medzi Ladožským a Il'menským jazerom. Vikingovia expandovali taktiež do vôd Atlantického oceánu. V 9. storočí na svojich potulkách Atlantikom objavili Island, v roku 985 Erik Červený doplával ku Grónsku a roku 1000 Leif Eriksson dosiahol pobrežia severnej Ameriky.

Germánsky živel sa v prvom tisícročí po Kristovi rozptýlil do všetkých kútov Európy, od Islandu po súčasné Rusko a od Škandinávie až po severnú Afriku. Migrácia Germánov spôsobila na kontinente veľký kultúrny mix. Po príchode do nových vlastí si častokrát mocensky podmanili domáce obyvateľstvo a kultúrne (prinajmenšom jazykovo) ho ovplyvnili. Mnohé kmene sa pod germánskou vládou postupne úplne asimilovali. Kultúrne podmanenie však fungovalo aj opačne, na čo doplatili napríklad Ostrogóti a Vizigóti, ktorí boli vo svojich nových sídelných oblastiach romanizovaní.

Spoločnosť, duchovný svet a kultúra starých Germánov

Germáni si napriek absencii spoločnej jednotiacej germánskej identity uvedomovali vzájomnú blízkosť, a to najmä cez atribút reči a náboženstva. Verili v rovnaké božstvá a hovorili podobnými jazykmi, ktoré sa podstatnejšie diferencovali až v súvislosti so sťahovaním národov, po ktorom jednotlivé germánske kmene prešli nezávislým historickým vývojom. Korene jazykov však zostali spoločné a aj moderné národy germánskeho pôvodu si do istej miery vedia porozumieť.

Germánska spoločnosť si historicky zakladala na silných rodových väzbách, založených na patriarchálnych veľkorodinách, ktoré boli integrované do kmeňov. Kmene nemali charakter dnešných národov, vonkoncom nešlo o trvalé a nerozborné organizačné jednotky. Vedomie jednoty a identity im dodával spoločný pôvod, praktizované náboženské rituály, spoločne ovládané územie a obhospodarované prírodné zdroje.

Postupne, najmä v dôsledku množiacich sa vojen, sa do popredia dostala rodovo-kmeňová aristokracia a vojenská družina. Z ich radov boli volení barbarskí králi, resp. veľmoži s významnými politickými právomocami. Nemali však neotrasiteľné postavenie; v prípade vojenských neúspechov pod ich vedením bolo celkom bežné kráľov zvrhnúť či dokonca zabiť. V období sťahovania národov sa pod vplyvom pocitu ohrozenia z iných kmeňov tradičné chápanie kráľa pozmenilo. Status na úrovni kráľa získavali predovšetkým silní vojenský vojvodcovia volení vojskom, aj keď reálne kráľovskú funkciu nevykonávali. Germáni si vojenským umením získali rešpekt v značnej časti Európy. Svoje vojsko organizovali z kmeňových stotín, ktorých jadro tvorila pechota. V boji najčastejšie využívali drevené oštepky, kopije, meče, luky a štíty.

Vojny, migrácie, utváranie prvých kmeňových zväzov a štátov spôsobili prelomenie dovtedy menej rozvinutej sociálnej diferenciácie. Germáni, tak ako aj iné staroveké a ranostredoveké národy a kmene, sa delili na slobodných a neslobodných ľudí (otrokov), ktorí ale s výnimkou zajatcov netvorili obzvlášť početnú sociálnu vrstvu. Slobodní muži mali právo

voliť panovníka a zúčastňovať sa kmeňových zasadnutí (*thingov*). Medzi slobodných mužov patrili bojovníci, šľachta, remeselníci, obchodníci a poľnohospodári. K ich najvyšším právam patrilo právo schvaľovať alebo zamietť návrhy predkladané kráľom na snemoch. Slobodní muži boli síce formálne rovnoprávni, no v ich radoch panovali veľké majetkové rozdiely.

V súvislosti s pohrebnou kultúrou sa vynárajú otázky súvisiace s germánskymi predstavami o posmrtnom živote a náboženskými imagináciami. Germáni spočiatku praktizovali pohanstvo. Jeho formy sa postupne od migrácie Germánov z pravlasti do nových kútov Európy menili v závislosti od špecifického historického vývoja jednotlivých kmeňov.

Germánske náboženstvo malo rôzne formy. Najlepšie zdokumentované sú podoby nordickej (nórskej) vetvy pohanstva, hlavne na základe pozostatkov materiálnej kultúry z 10. a 11. storočia. Poznatky v tejto oblasti však môžeme čerpať aj z anglosaskej a kontinentálnej kultúry. O germánskych náboženských predstavách sa dozvedáme taktiež z rímskych a starogermánskych písomných prameňov.

O najstarších formách germánskeho náboženstva sa vedú len neurčité dohady na základe archeologických nálezov a dedukcií komparatívnej religionistiky. Za najstarší hmotný prameň germánskej proveniencie spätý s náboženstvom je považovaný nález slnečného vozu z Trundholmu, ktorý Germáni pravdepodobne rituálne ťahali po poliach a jeho prostredníctvom prosili bohov o bohatú úrodu.

V literárnych prameňoch ako jeden z prvých autorov referoval o náboženských praktikách Germánov G. I. Caesar. Caesar však poznal len malú časť germánskeho sveta na západ od Rýna, preto boli jeho poznatky o germánskej kultúre parciálne. V omnoho detailnejšej podobe priniesol informácie o germánskom duchovnom svete a náboženských rituáloch Tacitus. Tacitus sa na základe analógií pokúšal identifikovať konkrétne germánske božstvá cez rímske paralely. Na rozdiel od Caesara, ktorý tvrdil, že Germáni vyznávajú len prírodné božstvá, Tacitus priniesol informácie o celom rade germánskych bohov.

Najvyšším bohom v hierarchii germánskych božstiev bol Týr (Tiwaz/Teiwaz/Tiu/Ziu), neskôr Wodan (Wotan), u severogermánskych kmeňov známy ako Ódin, vládca búrok, spevu a podsvetia, stojaci na čele germánskeho panteónu. Dôležité miesto v štruktúre božských síl zastával Tór (Donar/Thor), boh oblohy a hromu, vyobrazovaný s veľkým kladivom mjöllni. Funkciu boha mora, vetra a plodnosti mal Njörd; funkciu boha mieru a prosperity Frey (Freyr). Z mien niektorých starogermánskych bohov sa vyvinuli súčasné názvy dní v germánskych jazykoch v závislosti od zasvätenia daného dňa tomu ktorému bohu (Teiwaz – Tuesday = utorok, Wuotan/Wotan – Wednesday = streda, Thor/Donar – Thursday = štvrtok).

Polyteistické predstavy Germánov sumarizovala germánska mytológia, o ktorej sa dozvedáme predovšetkým zo škandinávskej *Eddy*. Germáni členili bohov na dve vetvy – na mladších Ásov (bohov – vojakov) a starších Vanov (bohov – poľnohospodárov). Podľa mytológie viedli oba božské rody medzi sebou vojnu, ale nakoniec sa uzmierili. *Edda* dokumentuje aj rozvinuté germánske predstavy o počiatku a konci sveta. Základ kozmu tvoril v predstavách Germánov svetový strom a symbol vesmíru Yggdrasil, ktorý prerastal všetkými deviatimi svetmi a bol ich osou. Jeho vetvy siahali až do Valhally, ríše hrdinsky padlých bojovníkov einherjov, vyberaných vílami valkýrami. Opak Valhally predstavovala ríša pekla Hel. Obdobou biblickej apokalypsy bol v germánskej mytológii ragnarök, nevyhnutný a veštbou prorokovaný koniec sveta. V ragnaröku, konečnej bitke medzi dobrom a zlom, boli vykynožení všetci bohovia okrem ôsmich, ktorí spoločne s jedným preživším ľudským párom vytvorili základ novej civilizácie.

Podľa záznamov rímskych autorov Germáni nebudovali sakrálne stavby a ako miesta praktizovania náboženských rituálov využívali hlavne prírodný terén (háje, lesy, studne, pramene, atď.). Stavanie chrámov považovali za nehodné vznešenosti bohov. V Škandinávii však ešte pred kristianizáciou celej oblasti vznikli aj náboženské stavby – pohanské chrámy. Sochy bohov boli zriedkavé. Pre symbolické zobrazenie jednotlivých božských kultov Germáni využívali hlavne obrazy zvierat (kanec, vták, býk,

kôň). Obety im prinášali zväčša do nehostinných lokalít v prírode (jazerá, rašeliniská, močiare). Medzi časté obety patrili najrôznejšie predmety, zvieratá, vozy so zbraňami, poľnohospodárske náradie, nádoby, ale aj ľudia.

Samotná forma obetných rituálov zostáva dodnes viac menej neobjasnená. Veľmi dobre doloženým je však germánsky pohrebný rítus. Germáni mŕtve osoby spaľovali a pozostatky ukladali do hlinenej urny alebo hrobovej jamy. Do hrobov ukladali milodary (keramické nádoby, spony, nože, prasleny, atď.), v menšej miere zbrane. Na niektorých náleziskách archeológovia našli mužov a ženy pochovaných oddelene. Kostrovou formou sa pochovávali len príslušníci vládnucej triedy (napr. do priestranných vydrevenených kniežacích hrobiek). Prvé kostrové hroby sú zaznamenané v 1. storočí pred Kr., vo väčšom sa rozšírili od 3. storočia po Kr. s postupujúcou kristianizáciou, pričom však stále dominoval žiarový (spaľovací) pohrebný rítus. Celkovo možno skonštatovať, že pohrebný úzus sa líšil od regiónu k regiónu a nemal paušálne ustálenú podobu.

Až do 4. storočia sa kresťanská kultúra Germánov žijúcich mimo územia Rímskej ríše nedotýkala (v ríši bolo kresťanstvo roku 313 povýšené tzv. Milánskym ediktom Konštantína Veľkého na jedno zo štátnych náboženstiev). Kresťanstvo prenikalo ku Germánom iba pozvoľne a sprostredkovane, najmä cez kresťanských vojnových zajatcov. Prvým germánskym kmeňom, ktorý vďaka pôsobeniu rímskych a gréckych misionárov prijal kresťanstvo, boli Góti. V roku 341 bol vysvätený prvý gótsky biskup Wulfila. Wulfila sa zaslúžil o preklad Biblie do gótskeho jazyka a vytvorenie gótskej abecedy, čím gótcina získala primát prvého germánskeho jazyka zaznamenaného v písomnej forme. Wulfilov preklad je vôbec najstarším prekladom Biblie do národného jazyka. Dochované časti Wulfilovho monumentálneho translátologického diela sú známe ako *Strieborný kódex* (*Codes Argenteus*), písaný na pergamene striebornými a zlatými písmenami. V minulosti bol kódex súčasťou zbierok českého kráľa v Prahe. Počas tridsaťročnej vojny v 17. storočí ho ukoristili švédске vojská a dnes je vystavený v uppsalskej knižnici.

Wulfila šíril medzi Gótmí jednu z raných podôb kresťanstva, známu ako ariánstvo alebo arianizmus (názov je odvodený od mena alexandrijského kňaza Areia). Základom Areiovho učenia bolo tvrdenie, že Ježiš Kristus nemá božský pôvod a je Bohu podriadený. Podľa Areia Boh pred stvorením sveta stvoril Krista ako prostredníka medzi ním a pozemským svetom, a teda obaja nemajú rovnakú podstatu. Nicejský koncil roku 325 vyhlásil toto učenie za herézu, t. j. za učenie, ktoré nie je v súlade s oficiálnym vierovyznaním. Tento prvý ekumenický kresťanský koncil prijal tzv. nicejské vyznanie viery, používané po doplnení z roku 381 (tzv. nicejsko-konštantínopolské vyznanie) kresťanskými cirkvami dodnes („*Verím v jedného boha, vševládnuceho otca, stvoriteľa všetkého viditeľného i neviditeľného / A v jedného Ježiša Krista, jednorodného Syna Božieho, zrodeného z Otca, to jest z podstaty Otca*“).

Germánske kmene prijímali alebo prestupovali na katolicizmus len pomaly – Frankovia po Chlodovíkovom krste roku 496, Vizigóti až po krste kráľa Rekkareda roku 587. Na severe Európy sa kresťanstvo presadilo až na prelome 1. a 2. tisícročia. Vikingská Európa bola ešte na prelome 8. a 9. storočia celá pohanská. V polovici 10. storočia sa kresťanstvo rozšírilo v Dánsku, okolo roku 1000 v Nórsku a nakoniec o storočie neskôr i vo Švédsku, čo bolo oproti zvyšku Európy značne oneskorene.

Príčiny odmietania kresťanskej kultúry severogermánskymi kmeňmi boli rôznorodé. Prevažne ho však motivovala nedôvera voči novým božstvám, ktorých uctievanie severskí Germáni považovali za urážku svojich tradičných kultov. Germáni začali katolicizmus prijímať zväčša až pod vplyvom prirodzenej asimilácie v oblastiach, kam počas migrácie kontinentom doputovali. V smere na juh a západ od pôvodných sídel už novoosídľované oblasti boli kristianizované alebo sa dostávali pod silnejúci vplyv rímskej cirkevnej správy, čo na rozdiel od málo dotknutej Škandinávie proces pokresťančenia urýchlilo. Nové náboženstvo, šírené a utužované misionármi, dávalo Germánom odpovede na otázky posmrtného života, ktoré boli v germánskej mytológii zodpovedané len hmlisto a nejasne. Práve tento aspekt je v procese kristianizácie považovaný za jeden z hlavných motorov adoptovania novej vierouky Germánmi.

Germáni neboli iba prijímateľmi iných kultúr, ale kultúru európskej civilizácie aj sami spoluutvárali a zanechali svoju špecifickú kultúrnu pečať v oblasti materiálnej a literárnej kultúry. Archeologický výskum odokryl na bývalých germánskych sídliskách dôkazy práce so železom nadväzujúcej na keltské tradície. Okrem spracovania kovov Germáni zrejme od Keltov prebrali takisto hrnčiarske techniky. Pri archeologických prácach sa odkrylo množstvo spotrebného tovaru (zbrane, kovové nádoby, sklo, luxusná keramika, šperky), ktoré do Germánie prúdili z Rímskej ríše v rámci obchodných vzťahov, prípadne ako lúpežná korisť. V neskorších obdobiach sa rozvíjalo i germánske šperkovníctvo, tesárstvo, debnárstvo, staviteľstvo vozov a sústružníctvo dreva. Brošne, pracky a iné spony vznikali podľa všetkého priamo v dielňach rímskych remeselníkov. Germáni od Rimanov odpozorovali tiež technológie výroby predmetov dennej spotreby.

Interkultúrne ovplyvnenia však fungovali aj opačne. Predpokladá sa, že Rimania prevzali od Germánov a Peržanov spôsoby obliekania, ako napríklad nosenie nohavíc, považované kedysi za prejav barbarstva. Odevná kultúra Germánov sa diferencovala podľa spoločenského postavenia. Chudobnejší chodili oblečení skromne, bohatší nosili tesné nohavice a kabátce, ženy dlhé suknice a kabátce bez rukávov. Keramiku, podobne ako textil, Germáni spočiatku vyrábali podomácky. Výroba keramiky sa časom profesionalizovala a vznikli profesionálne hrnčiarske dielne. Z predmetov germánskej hudobnej kultúry archeológovia objavili predovšetkým predmety hudobnej aktivity, t. j. pozostatky hudobných nástrojov. Patrili medzi ne rohy, flauty, píšťaly, bubny, lýry, v dvorskom prostredí od 7. storočia aj harfy a od 10. storočia tiež sláčikové hudobné nástroje.

Špecifikom germánskej písomnej kultúry bolo runové písmo, spĺňajúce nábožensko-okultnú funkciu. Runovú abecedu (*Futhark*), používanú v 1./2. až 8. storočí, tvorilo 24 znakov. Jestvovali štyri verzie futharku – jednoduchý (starší), škandinávsky (mladší/vikingský), anglosaský a gótsky typ, ktorý bol už v 4. storočí nahradený novou abedecou. Germáni vpisovali runy na runové kamene, slúžiace ako náhrobky, ktoré mali ochrániť miesto posledného odpočinku zosnulého od zlých vplyvov. Vyrývali

sa taktiež do dreva, kameňa, kostí, zbraní či náradia a nezriedka sa farbili krvou, aby sa tak nielen vizuálne zvýraznili, ale aby sa aj symbolicky zväčšila ich moc v alegorickej rovine.

Najstaršie germánske literárne pamiatky sa nezachovali v origináloch, ale len v odpisoch. Preslávený Wulfilov preklad Biblie *Codex Argenteus*, napísaný v góťčine, sa zachoval v manuskriptovom prepise z počiatku 6. storočia, ktorý si nechal vyhotoviť ostrogótsky kráľ Theodorich v Ravenne. Z pôvodných 336 listov kódexu sa zachovalo 188. Okrem neho existuje niekoľko ďalších literárnych dokumentov písaných v góťčine, ako napríklad *Codex Carolinus* (z mesta Wolfenbüttel), *Codex Ambrosianus* (Miláno), *Codex Taurinensis* (Turín), komentáre k evanjeliu sv. Jána známe ako *Skeireins*, či *Codex Gissensis*, objavený roku 1907 v Egypte, ktorý bol však v 40. rokoch 20. storočia zničený pri povodni. Napriek limitovanému počtu písomných pamiatok patrí góťčina k najlepšie zdokumentovaným historickým germánskym jazykom. Mladším reliktom pôvodného jazyka je krymská góťčina, doložená ešte v druhej polovici 16. storočia. Podrobnú správu o krymskej góťčine zanechal v tzv. štvrtom „tureckom“ liste flámsky šľachtic Ogier Ghislain de Busbecq, pôsobiaci v rokoch 1555 – 1562 ako ríšsky ambasádor rakúskeho cisára Ferdinanda I. v Konštantínopole. Z Busbecqovej torzovitej správy, hoci má z lingvistického hľadiska celú škálu nedostatkov, jasne vidno paralely medzi termínmi tohto jazykového reliktu východogermánskej podskupiny germánskych jazykov a medzi inými germánskymi jazykmi, ktorými sa hovorilo na území stredovekého, resp. ranonovovekého Nemecka.

Najstaršou zachovanou literárnou pamiatkou písanou v nemčine je preklad neskorolatinského glosáru *Abrogans*, ktorý vznikol v rokoch 764 – 769. Medzi písomné pamiatky líčiace pohanské obdobie patrí *Hildebrandova pieseň* (vznik okolo roku 830 – 840), ktorej dej sa odohráva v 5. storočí a popisuje súboj otca Hildebranda so synom Hadubrandom. *Meserburské zaklínadlá* tvoria dve zbierky ranostredovekých zaklínacích formuliek napísané v starej hornej nemčine. Zaklínadlá, objavené vo fuldskom náboženskom rukopise až roku 1841, dokumentujú dobové germánske imaginácie a zmieňujú mená pohanských bohov. Germánskych

reálií sa bezprostredne týka aj najstarší anglický hrdinsko-elegický epos *Beowulf*, napísaný v neskorej západnej saštine okolo roku 700. Dej *Beowulfa* sa odohráva v Dánsku a Švédsku v 5. – 6. storočí. Rozpráva o reálne existujúcich historických postavách, vsadených do mytologického kontextu (boj proti ľudožravému netvorovi, zápas s drakom). Z kresťanských literárnych pamiatok germánskeho pôvodu treba spomenúť *Wessobrunskú modlitbu*, napísanú v starej hornej nemčine v Regensburgu; rukopis *Muspilli* z 9. storočia, vykresľujúci predstavy o konci sveta a biblickú epickú pieseň *Heliand (Spasiteľ)* napísanú okolo roku 830 v starej saštine, ktorá zaznamenáva dobové predstavy o Kristovi ako náčelníkovi verných apoštolov – „vazalov“, slúžiacich ako vzor pre utvárajúci sa feudálny svet. Zrejme o niečo neskôr vznikla *Starosaská Genesis*, epos určený nevzdelanému čitateľskému publiku.

Germánske literárne pamiatky z obdobia stredoveku sa zachovali aj z oblasti severnej Európy. Staršia *Poetická Edda*, zachovaná v troch prepisoch, predstavuje staroseverskú zbierku ľudových epických piesní, milostných a životopisných príbehov z obdobia sťahovania národov. *Poetická Edda* vznikala v Škandinávii okolo 9. – 10. storočia. Najznámejšia z piesní, *Vedmina pieseň*, rozpráva čitateľom príbeh o stvorení sveta z praobra Ymira, o najstarších dejinách bohov, ľudí, obrov a trpaslíkov. Mladšia, *Prozaická Edda* od islandského básnika a historika Snorriho Sturlusona pochádza z 13. storočia. Svojou kompozíciou predstavuje metodologický manuál pre mladých básnikov (skaldov), ako dobre písať. Ďalšími zložkami germánskej literárnej kultúry sú rozsiahle prozaické rozprávania najmä nórskej a islandskej proveniencie, tzv. ságy a rozprávky.

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Analyzujte dopad kultúrneho stretu germánskych kmeňov s inými germánskymi a negermánskymi kmeňmi v období sťahovania národov. Porovnajzte ich s dôsledkami ďalších známych migračných vln, ktoré Európu zasiahli v neskoršom historickom vývoji.
2. Nájdite v cudzojazyčných slovníkoch nemecký, anglický, holandský, dánsky, nórsky, švédsky a islandský výraz pre výrazy *jablko*, *chlieb* a *voda*. Pre aké skupiny výrazov okrem jedla majú podľa vás germánske jazyky spoločné alebo foneticky veľmi príbuzné pomenovania? Pokúste sa zistiť ich ekvivalenty v gótskom jazyku a diskutovať, prečo počas historického vývoja germánskych kmeňov, resp. národov neboli nahradené neologizmami.
3. Ako podľa vás ovplyvnilo prijatie kresťanstva kultúru a životný štýl germánskych kmeňov?
4. Zistite, v ktorých lokalitách Slovenska germánske kmene zanechali svoje kultúrne stopy. Navrhните, ako konkrétne by sa historická prítomnosť Germánov dala využiť v turistickom ruchu a kultúrnom marketingu Slovenska vo vzťahu k turizmu z nemecky hovoriacich krajín.
5. Prečo sa z obdobia raného stredoveku dochovalo tak málo literárnych prameňov a mnohé z nich boli objavené až s odstupom dlhých storočí?

Úloha I.

Prečítajte si postupne súbor piatich, podľa dátumu vzniku zoradených úryvkov z diel, ktoré sa týkajú najstarších dejín germánskych kmeňov a následne popremýšľajte nad otázkami a úlohami za textami. Zistite si základné fakty o autoroch citovaných diel a o okolnostiach ich vzniku, aby ste dokázali pasáže zanalyzovať argumentmi, vychádzajúcimi nielen z vašich domnienok, ale aj z poznania dobového historicko-kultúrneho a sociálneho kontextu.

Gaius Iulius Caesar: Zápisky o vojne galskej

„... Caesar však videl veľké nebezpečenstvo pre národ rímsky tiež v tom, že Germáni si pozvoľna navykajú prechádzať Rýn, a že ich prichádza do Galie veľké množstvo. Usudzoval, že takí diví barbari, až obsadia celú Galiu, nezdržia sa nájazdov ani na Provinciu, ako už učinili Cimbrovia a Teutóni a odtiaľ že si zamieria i do Itálie... Germáni sú postavou hotoví obri, až neuveriteľne statoční a znamenito vycvičení v zbrani. Ten des vychádzal najprv od vojenských tribúnov, prefektov a od ostatných mladých ľudí, ktorí pre priateľstvo prišli s Caesarom až sem, ale znalostí vojenských a skúseností práve veľa nemali. Z nich uvádzal ten jednu, ten druhú zámienku, ktorá ho vraj núti odísť, a prosil Caesara, aby sa s jeho povolením smel vzdialiť. Niektorí zostávali z hanby, aby unikli podozreniu, že majú strach. Nedokázali sa tváriť pokojnými, ani chvíľami zadržať plač. Zalezení v stanoch buď horekovali nad svojím osudom alebo s priateľmi nariekali nad spoločným nebezpečenstvom. Po celom tábore sa písali a pečatili posledné vôle. Niektorí dokonca hlásili Caesarovi, že vojaci, až dá rozkaz strhnúť tábor a dať sa na pochod, vypovedajú poslušnosť a zo strachu na pochod nevyrazia“.

(Zdroj: CAESAR, Gaius Iulius: Zápisky o válce galské. Praha : Státní nakladatelství, 1964, s. 30, 31, 35)

Tacitus: Germánia

„O Germánoch samotných by som veril, že sú pôvodnými obyvateľmi a že sú prakticky bez prímеси cudzej krvi, ktorá by sa tam dostala od príslušníkov iných národov, či už by prišli ako dobyvatelia alebo ako hostia... Kto by mal chuť opustiť Áziu, Afriku alebo Itáliu a vysťahovať sa do Germánie s krajinou bez pôvabu, podnebí drsným a spôsobom života a celkovým vzhľadom smutným pre každého, kto tu nie je doma.

Starobylými piesňami, ktoré sú ich jediným prostriedkom, ako si pripomenúť minulosť, oslavujú Germáni boha Tuistona, zrodeného zo

zeme. Prisudzujú mu syna Manna, praotca a zakladateľa ich národa, a Mannovi zas troch synov, podľa ktorých sa nazývajú Ingævoni sídliači najbližšie k Oceánu, Hermioni vo vnútrozemí a Istaevoni, čo sú všetci ostatní. Niektorí tvrdia, hoci s dávnymi časmi sa dá nakladať ľubovoľne, že bolo viac božích synov a viac názvov kmeňov – Marsovia, Gambriovia, Svébi, Vandiliovia, to vraj sú pravé starobylé mená...

Je dostatočne známe, že germánske kmene nebývajú v mestách, ba že dokonca ani neznášajú súvislé osídlenie. Majú domy oddelené a na rôznych miestach, ako sa komu zapáčila studnička, rovinka alebo lesík. Keď zakladajú dediny, nepočínajú si ako my a nestavajú domy tesne vedľa seba, aby sa jeden druhého dotýkal, ale každý necháva okolo svojho domu voľné priestranstvo, buď na ochranu pre prípad ohňa alebo preto, že nepoznajú staviteľské umenie. Nestavajú z kameňa ani tehál, na všetko používajú hrubé otesané drevo a nestarajú sa, ako to vyzerá a či je to pekné. Iba niektoré miesta natierajú s určitou starostlivosťou hlinkou, tak čistou a žiarivou, že to vyzerá ako maľba alebo kresba farbami. Taktiež vykopávajú podzemné skrýše a navrch dávajú silnú vrstvu hnoja; to je potom útočisko na zimné obdobie a zásobáreň obilia, pretože také miesta zmierňujú krutosť mrazu, a ak príde nepriateľ, spustoší všetko, čo leží voľne, čo však je ukryté a zakopané, o tom sa nedozvie, alebo na to nepríde, lebo by to musel hľadať...

Ako nápoj im slúži odvar z jačmeňa alebo pšenice skvasený tak, že má určitú podobnosť s vínom. Najbližší susedia Rýna kupujú i víno. Pokrmy sú jednoduché: plané ovocie, čerstvo ulovená zverina alebo tvaroh; zaháňajú hlad bez toho, aby jedlo nejako zvlášť upravovali alebo korenili. Voči smädu nie je taká striednosť. Pokiaľ budeš zhovievavý k ich sklonu k pitiu a dáš im, koľko budú chcieť, budú ľahšie premožení svojimi necnosťami než zbraňami...

Poznajú jediný druh predstavenia, stále rovnaký pri každom slávnostnom zhromaždení: nahí mladíci pre svoju zábavu tancujú me-

*dzi mečmi a nastavenými oštepmi. Cvik učinil z tohto tanca ume-
nie...“.*

(Zdroj: TACITUS: *Z dějin cisářského Říma. Dějiny. Život Iulia Agricolu. Germánie. Rozprava o řečnících. Praha : Svoboda, 1976, s. 331 – 332, 342 – 343, 347)*

Herodianos: Rím po smrti Marca Aurelia

„... (Germáni) majú totiž nedostatok kameňa a pálených tehál. Lesy sú však veľmi husté a poskytujú dostatok dreva; stavajú si z neho chatrče tak, že stĺkajú spolu brvná a spájajú ich... Germáni opustili roviny a nezaľesené územia, skrývali sa v lesoch a žili okolo močiarov, odkiaľ viedli boje a podnikali výpady. Hustý porast totiž zachytával šípy a nepriateľské oštepy, a hlboké močiare prinášali záhubu Rimanom, ktorí nepoznali tieto kraje, zatiaľ čo Germáni vedeli, ktoré miesta sú nepriechodné a ktoré pevné, a ľahko cez ne prenikali, brodiac sa po kolená vo vode. Sú to tiež skúsení plavci, pretože sa kúpu len v riekach“.

(Zdroj: MARSINA, R. (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 220)*

Pavol Orosius: Proti pohanom

„Keď sa zdvihli národy, krutosťou barbarské a množstvom nespočetné, to jest Markomani, Kvádi, Vandali, Sarmati, Svébi a takmer celá Germánia, a keď vťahlo rímske vojsko až na územie Kvádov a bolo obklúčené nepriateľmi, pre nedostatok vody vypuklo väčšie nebezpečenstvo ako z nepriateľstva: na vzývanie Kristovho mena, ktoré náhle s veľkou vytrvalosťou vo viere akísi vojaci verejne konali, taký dážď sa spustil, že Rimanov štedro a bez úhony občerstvil, avšak barbarov, prestrašených častými údermi bleskov, zvlášť, keď mnohí z nich zahynuli, k úteku donútil...“.

(Zdroj: MARSINA, R. (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, s. 183)

Jordanes: Gótske dejiny

„... *Národ Gótov sa skvel podivuhodnou slávou v miestach, kde prebýval, teda na brehu Čierneho mora v Skýtii, a bezpochyby ovládal veľké množstvo zemí s mnohými morskými zálivmi a riekami. Pri meraní síl s Gótmi často Vandali podľahli v boji, Markomani museli platiť tribút a králi Kvádov boli zotročení... Boli ale i iní Góti, ktorým sa hovorí Malí. Je to veľký národ, ktorý mal ako svojho kňaza a zároveň vodcu Vulfilu, ktorý ich vraj naučil i čítať a písať. Dnes sú v Moesii a obývajú oblasť okolo Nicopolu, na úpäť hory Haemimontus. Je to kmeň početný, ale chudobný a nebojovný. Nemá nazvyš ničoho okrem rôznych druhov dobytky, pastvín a lesov. Pestuje len málo pšenice a taktiež pre ostatné plodiny je ich zem málo úrodná. Keď niektorí z týchto Gótov pobývajú mimo svojho územia, ani nepoznajú vinice a kúpu vína si zjednávajú zo susedných oblastí. Ale väčšina z nich pije mlieko...“.*

(Zdroj: JORDANES: *Gótske dejiny / Římské dejiny*. Praha : Argo, 2012, s. 57, 97 – 98)

- a) Aký obraz o Germánoch utvárali v literárnej kultúre rímski autori? Možno ich výklad považovať za interpretačne vyvážený alebo ho mohli svojimi subjektívnymi pohnútkami utvárať určité negatívne stereotypy?
- b) V ktorom texte sa vám zdá byť interpretácia udalostí nadnesená a nerealistická? Čo mohlo autora motivovať k takémuto výkladu?
- c) Vychádzajúc z prameňov charakterizujte kultúru života germánskych kmeňov v rímskej dobe.
- d) Pre ktoré vedné odbory môžu byť literárne pamiatky, referujú-

ce o germánskych kmeňoch, faktograficky cenné? Svoje tvrdenia podložte konkrétnymi príkladmi z textov.

Úloha II.

Góťčina je jediným východogermánskym jazykom, ktorého podobu sa podarilo zachovať. Hoci ako celku jej už neporozumie žiaden európsky národ, dajú sa z nej identifikovať určité výrazy, ktoré sa objavujú aj v živých germánskych jazykoch. Vyhľadajte znenie *Otčenáša* v nemčine, angličtine, starej hornej nemčine a starej angličtine a pokúste sa objaviť podobnosti v gótskej verzii modlitby (viď nižšie) s týmito jazykmi, prípadne spoločný jazykový základ s inými negermánskymi rečami.

*„Atta unsar, þu in himina,
weihnai namo þein
qimai þiudinassus þeins
waírpai wilja þeins
swe in himina jah ana aírþai
hlaif unsarana þana sinteinan gif uns himma daga
jah aþlet uns þatei skulans sijaima
swaswe jah weis aþletam þai skulam unsaraim
jah ni briggais uns in fraistubnjai
ak lausei uns af þamma ubilin
unte þeina ist þiudangardi
jah mahts jah wulþus in aiwins
amen“.*

(Zdroj: ČERNÝ, M.: *Úvod do studia góťštiny*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2008, s. 76)

Úloha III.

Pokúste sa intuitívne na základe vašej znalosti jazykov odvodiť význam krymskogótskych pojmov, zaznamenaných Ogierom Ghislai-

nom de Busbecqom v správe publikovanej roku 1589 (stĺpec vľavo). Následne si overte správnosť svojich odhadov (stĺpec vpravo) a v slovníku vyhladajte ekvivalenty v súčasnom spisovnom nemeckom jazyku.

krymská gótčina

Broe
Plut
Stul
Hus
Reghen
Handa
Ringo
Apel
Goltz
Fisc
Sune
singhen
geen
breen

slovenčina

chlieb
krv
stolička
dom
dážd'
ruka
prsteň
jablko
zlato
ryba
slnko
spievať
ísť
piecť, opekať

(Zdroj: ČERNÝ, M.: *Úvod do studia góštiny*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2008, s. 56 – 57)

Úloha IV.

Prečítajte si úryvok z prvej časti *Prozaikej Eddy* od Snorriho Sturlusona, ktorá hovorí o zrode sveta. Aké paralely medzi predstavami o stvorení planéty v germánskych (severských) predstavách a iných literárnych kultúrach či náboženstvách viete v texte nájsť?

„Nepoznalo slnko,
kde sídlo má,
nevedel mesiac,

akú má moc,
nepoznali hviezdy
na nebi svoje miesto...
Z Ymiriho mäsa
zem stvorená bola
a z jeho krvi more,
z kostí skaly,
stromy z vlasov
a z lebky nebo.
Z jeho brávy zbudovali
bohovia vládni
ľuďom Midgard;
z jeho mozgu
mraky chmúrne
po oblohe plávajú“.

(Zdroj: STURLUSON, S.: Edda. Sága o Ynglinzích. Praha : Odeon, 1988, s. 46)

3 STREDOVEKÁ SPOLOČNOSŤ A KULTÚRA NA ÚZEMÍ NEMECKA

Franská ríša ako kultúrno-historický fenomén

Žiadne z kráľovstiev pôvodom germánskych kmeňov, ktoré vznikli v období raného stredoveku, sa v historickej pamäti nemeckej spoločnosti nedokázalo ukotviť tak, ako Franská ríša. *Regnum Francorum*, rozprestierajúce sa v časoch svojho najväčšieho územného rozptylu na území dnešného Nemecka, Francúzska, Holandska, Belgicka a Švajčiarska, dosiahlo nielen obrovský teritoriálny rozsah a geopolitickú moc, ale aj významný kultúrny rozmach. Spomedzi germánskych štátov preukázalo najdlhšiu trvácnosť a zároveň doformovalo nový systém spoločenských vzťahov s koreňmi v neskorej antike – *feudalizmus*.

Frankovia, tvorení po preskupení franských protokmeňov od 5. storočia sálskou vetvou žijúcou za rímskou hranicou a ripuárskou, etnicky germánskou vetvou žijúcou mimo Rímskej ríše, sa v prameňoch spomínajú už v 3. storočí v súvislosti s útokmi germánskych kmeňov na rýnsko-podunajský *limes*. Frankovia od 4. storočia začali, podobne ako iné germánske kmene, prenikať do rímskeho vojska a získavať v ňom politický vplyv (objavili sa dokonca pokusy o uzurpovanie cisárskeho titulu). Svojimi neprestajnými výbojmi na územie Rímskej ríše otriasali jej stabilitou. Upokojenie pomerov neprinieslo ani usadenie tohto germánskeho kmeňa na základe federátnej zmluvy.

Výrazný vzostup zaznamenala franská moc za éry rodu Merovejovcov, osobite kráľa Childericha I., syna mýtického Merovecha vládnuceho kráľovstvu s centrom v Tournai. Childerichov potomok Chlodovik pokračoval v otcových výbojoch. Svoje panstvo rozšíril do severnej Galie, ovládol Burgundsko, podmanil si Vizigótov a hoci za cenu vojen, ale predsa, sa mu podarilo zjednotiť franské kmene. Z franských kmeňových zväzov sa začala budovať centralizovaná ríša a s ňou aj nová franská identita. K úspeš-

nému zjednocovaniu Frankov prispel dobrý strategický ťah franských vládcov, keď v 6. storočí umožnili sálskym i ripuárskym Frankom vytvoriť si a riadiť sa vlastnými písanými zákonníkmi vychádzajúcimi z ich zvykoveho práva, čo posilnilo lojalitu týchto skupín ku štátu. Najstarší známy zákonník predstavoval *Lex Salica*, ktorý je utriedenou zbierkou ediktov vydaných zrejme Chlodovikom, prípadne jeho otcom.

Podstatným krokom, ktorým Chlodovik posilnil svoj vplyv na úkor germánskeho mocenského konkurenta, ostrogótskeho kráľa Theodoriča, bolo prijatie katolicizmu roku 496, kedy sa v čase osláv Božieho narodenia nechal slávnostne pokrstiť remešským arcibiskupom Remígiom (kultúra pomazania olejom v remešskej katedrále podľa starozákonného pomazania kráľa Dávida a Šalamúna sa v stredovekom Francúzsku stala neodlučiteľným rituálom korunovácie nového francúzskeho kráľa). V zmysle vtedajšej tradície katolicizmus prijali aj všetci Frankovia pod panovníkovou zvrchovanosťou. Franský štát sa následne stal horlivým šíriteľom kresťanstva do nekristianizovaných oblastí osídlených Slovanmi a Germánmi, čím prispel ku kultúrnemu zjednoteniu Európy. Byzantský cisár, staviaci sa do role pozemského protektora idey kresťanstva a pokračovateľa rímskej tradície, Chlodovika ocenil pridelením titulu „námestník cisára v Galii“. Prijatie kresťanstva Chlodovikom však automaticky neznamenalo okamžitú konverziu všetkých obyvateľov štátu. Pohanské zvyky v kultúre života obyvateľov stále pretrvávali. Kristianizácia germánskych kmeňov vo Franskej ríši bola dlhodobým procesom, dovŕšeným až v 8. storočí vďaka domácim misionárom a zásluhou misionárov anglosaského pôvodu. Anglosaský pôvod mal i mních Winfried, ktorý si za svoju misijnú činnosť na území Franskej ríše neskôr vyslúžil honor „apoštol Nemcov“. Winfried, pochádzajúci z anglického Wessexu, dostal roku 719 mandát realizovať kristianizáciu vo Franskej ríši od samotného pápeža, ktorý mu prepožičal meno Bonifác. Winfried pod novým menom pôsobil postupne v Durínsku, Frízsku a Hessensku, zakladal kláštory (Fritzlar, Fulda), organizoval biskupstvá v Bavorsku, Hessensku a Durínsku, až ho napokon pápež za zásluhy o rozvoj kresťanstva roku 722 vysvätil za bisku-

pa. V roku 745 alebo 746 sa Bonifác stal prvým arcibiskupom v Mohuči, významnom centre duchovného života Franskej ríše.

Po Chlodovikovej smrti okolo roku 511 sa k moci dostali jeho štyria synovia. Tí si definitívne podrobili Burgundsko a Akvitániu, ovládli celú Galiu, podnikali výpady na východ do Itálie a podrobili si germánske územia východne od Rýna. Na bývalých rímskych územiach nadväzovali na základy rímskej štátnej a cirkevnej správy, no súbežne ríšu oslabovali mocenskými spormi. Franská ríša upadala a v dôsledku rozbrojov sa fakticky rozkúskovala na tri časti: prevažne germánsku Austráziu s centrom v Remeši, románsku Neustriu s centrom v Paríži a Burgundsko s centrom v Orleáns. Ríša musela navyše čeliť novej vojenskej a kultúrnej hrozbe – arabskej invázii z Pyrenejského polostrova. K reálnej moci sa za tejto situácie dostávala šľachta (nobilita) a správcovia kráľovských majetkov – majordómovia. Jeden z nich, Karol Martel, porazil Arabov v slávnej bitke pri Poitiers roku 732, čím zabránil ich prenikaniu ďalej do Európy, a tým pádom aj kolapsu kresťanského sveta v jestvujúcej podobe (Martelovo ťaženie sa na prelome 11. a 12. storočia stalo námetom známeho starofrancúzskeho veršovaného eposu *Pieseň o Rolandovi*).

Majordómsku nadvládu so súhlasom pápeža Zachariáša definitívne prelomil až Pipin III. (inak pôvodne tiež majordóm), ktorý Franskú ríšu opäť mocensky pozdvihol. Merovejovskej dynastii ponechal iba štafážnu úlohu, udelil si titul *princeps Francorum* a stal sa prvým franským kráľom z karolovskej dynastie. Pipinove úspechy dotiahol do konca jeho syn Karol, ktorý do dejín vstúpil s prívlastkom Veľký. Za vlády Karola Veľkého (768 – 814) dosiahla Franská ríša najväčší teritoriálny rozsah a tvoriac protiváhu Byzantskej ríše bola najmocnejším štátom vtedajšej Európy. Karol prijal 25. decembra 800 v bazilike sv. Petra v Ríme od pápeža Leva III. korunu cisára, čím jeho spoločenský status zásadne vzrástol. Z panovníka jednej ríše sa stal symbolický ochranca a záštita všetkých západných kresťanov, celého latinského sveta. Po dlhých rokoch kočovného štýlu riadenia krajiny, keď sa kráľovský dvor celý rok presúval po sieti panovníckych sídel (tzv. falcách), relatívne ustálil cisárske sídlo v Aachene, kde sa zdržiaval väčšinu času. Jeho dvorný radca, najväčší učenec doby Alkuin

z Yorku, sa o Karolovi Veľkom vyslovil ako o panovníkovi, ktorý vplyvom prevyšoval nielen byzantského cisára, ale i samotného pápeža. Cisársky dvor a jeho administratíva utvárala v myslení dobovej spoločnosti obraz *imperium christianum*, teda ríše postavenej nie na etnickom, ale náboženskom základe. Franská ríša sa identifikovala ako kresťanské impérium, nasledovníčka obnovenej rímskej kultúrnej tradície (*renovatio imperii*) v kresťanskom univerzálnom zmysle, integrujúca spoločne s pápežským štátom všetkých veriacich pod svoje ochranné krídla.

Karol Veľký sa do tejto role vžil do všetkých dôsledkov, preto aj kultúrny vývoj v krajine riadil v súlade s antickým ideálom. Meno panovníka spoločne so snahami o obnovu antickej vzdelanosti dali rámcový názov novej kultúrnej epoche – tzv. *karolovskej renesancii*. Karol Veľký si počas svojej vlády najímал učencov z cudziny (z Itálie, Hispánie, Britských ostrovov), ktorí pôsobili na jeho dvore a spolupodieľali sa na fungovaní tzv. palácovej školy, nadväzujúcej na školský program cirkevných škôl. Karol sa usiloval zvýšiť gramotnosť kléru a administratívy, posilniť znalosť písma a klasického latinského jazyka popri používaní regionálnych jazykov, pretože latinčina ako úradný jazyk a symbol antického Ríma a s ňou spojená kultúra a vzdelanosť za posledné storočia markantne upadla. Ostatným išiel pritom vzorom – aktívne sa učil konverzovať v latinčine, ktorou údajne hovoril na úrovni rodného jazyka; učenec Peter z Pisy ho učil aj spisovnú latinskú gramatiku.

V druhej polovici 8. storočia začala do kultúry prenikať tzv. karolovská minuskula – písmo, z ktorého vznikla dnešná latinka. Zavedenie nového písma viedlo k nárastu počtu kníh, známych nádhernými ilustráciami. V skriptóriách (knižných dielňach) sa opisovali staré knihy a rukopisy, najmä katechetické pomôcky (biblické texty, evanjeliáre). Len vďaka karolovským reprodukciám mnohé antickej diela prežili svoju dobu a prispeli, slovami J. Le Goffa, k vytváraniu „*intelektuálnej a umeleckej výzbroje stredovekej západnej Európy*“. Popri prepisoch však vznikali i nové práce. Znovuzrodenie zažila poetika (Théodulf); vďaka dielam Pavla Diakona (*História Longobardov*) alebo Einharda, autora biografie *Život Karola Veľkého*, sa rozvíjala aj historiografia. Práve Einhardovo monumentálne

dielo vyzdvihlo konkrétne črty Karolovej osobnosti v kontexte jeho doby. Zobrazilo ho v mnohých rovinách – ako panovníka, vojvodu, diplomata, veriaceho, reformátora vzdelania, ale tiež ako syna, otca, starého otca, manžela i človeka, čo prekrylo obzor iných historiografických diel o cisároch výlučne apologetického charakteru ďaleko do hĺbky 12. storočia.

Historiografické práce z obdobia karolovskej renesancie dopĺňajú poznatky o franskej spoločnosti obsiahnuté v prácach zo starších období, akými bola *Kronika Frankov* od Gregora z Tours (druhá polovica 6. storočia) či *Fredegarova kronika* (7. storočie). Detaily zo života franskej spoločnosti sa dozvedáme predovšetkým z *Letopisov kráľovstva Frankov*, popisujúcich obdobie od roku 741 do roku 829 s dôrazom na éru Karola Veľkého. Ich pokračovaním sú *Bertiniánske letopisy* popisujúce vývoj západnej časti ríše a *Fuldské anály*, ktoré formou letopisov zachytávajú dejiny Frankov v rokoch 714 – 882 a Východofranskej ríše po rozpade impéria. Vo fuldskom kláštore, kde anály vznikli, bol vychovaný autor *Knihy evanjelií*, benediktínsky mních Otfried z Weissenburgu, ktorý na prelome 60. a 70. rokov 9. storočia napísal prvé dielo nemeckej literatúry prisudzované konkrétnej osobe, t. j. neanonymnému autorovi.

Karol Veľký vytvoril na svojom dvore v Aachene, kde od roku 794 sídlil namiesto vyhoreného sídla vo Wormse temer neprestajne, rozsiahlu knižnicu s cennými spismi. Jeho dvor sa stal najvýznamnejším strediskom kultúry a vzdelanosti vo vtedajšej Európe. Školský systém, založený franským cisárom, ovplyvnil edukačný proces na dlhé obdobie. Začali vznikať školy pri kláštoroch a biskupských kostoloch, kde sa po vzore antiky vyučovala gramatika, dialektika, rétorika, aritmetika, geometria, astronómia a hudba. Pravda, školy vzdelávali veľmi úzku skupinu kňazov a mníchov a absolútna väčšina obyvateľov Franskej ríše zostávala negramotná. Kladený dôraz na vzdelanie však vnukol stredovekým vládarom dôležitý impulz, vďaka ktorému sa podpora vzdelania považovala za vizitku každého kultúrneho panovníka.

V kontexte karolovskej renesancie, ktorá bola výslednicou celého radu „malých renesancií“ v kultúrnych centrách raného stredoveku sa prirodzene rozvíjalo i umenie. Karolovské umenie, spájajúce kresťanské a bar-

barské vplyvy, dalo základ románskemu slohu. Čerpalo hlavne z italských vzorov a zo vzorov z Byzancie, s ktorou Karol nadviazal obchodné vzťahy. Ich prostredníctvom súčasne dochádzalo ku kultúrnym transferom. Byzantské prvky sú napríklad viditeľné na osembokej kaplnke cisárskeho komplexu v Aachene, kde je Karol Veľký pochovaný (jej staviteľ Eudes z Mét sa inšpiroval ravenským chrámom San Vitale a jeruzalemskou architektúrou). Aachenský oktagon s antickými stĺpikmi z Ravenny a Orientu, centrálnne situovaným trónom cisára a sakrálnymi motívmi na klenbovej mozaike mali predstavovať miesto absolútnej jednoty a dokonalosti kresťanstva. Aachenu pripadol po Karolovej smrti veľký kultúrno-spirituálny význam. Počas celého stredoveku bol cisárskym mestom, kde sa rozvíjal kult Karola Veľkého, prehláseného roku 1165 za svätého. Až do 11. storočia v meste zasadali cirkevné synody, prúdili doň pútnici túžiaci vzdať hold relikviám zosnulého cisára, údajnému rubášu Jána Krstiteľa a šatám Krista a Panny Márie, ktoré boli uložené v katedrálnej klenotnici.

Východné prvky sa vo franskom umení presadili predovšetkým v nástennej maľbe a mozaike. V stavebníctve sa používal ako hlavný stavebný materiál kameň. Vo veľkom sa stavali sakrálné stavby – okrem kostolov vznikali celé kláštorné komplexy, čo položilo predpoklady novej, mníšskej kultúre života. K najvýznamnejším pamiatkam tohto obdobia patrí opátstvo Lorsch s preslávenou vstupnou bránou (Torhalle). Je zaujímavosťou, že jej tvorcovia ju obohatili o neskoroantické a byzantské prvky. Kostoly mali sálový charakter, spočiatku pravouhlý, neskôr pologuľatý s apsidou. Vzhľadom na pestovaný kult svätých vznikali v suteréne kostolov krypty. Hojné využívanie kameňa ako stavebného materiálu sa odrazilo aj na premene mestskej architektúry, ktorá dostala celkom nový vzhľad.

V oblasti svetského umenia sa produkovali plastiky menších rozmerov, napríklad známa jazdecká bronzová soška cisára z chrámového pokladu v Métach. Inak, rovnako ako v predošlých storočiach, platil úzus umelecky nestvárňovať ľudské bytosti. Pretrvávalo využívanie lineárnej abstrakcie, využívania ornamentov, kovov a geometrických foriem.

Svätá ríša rímska ako kultúrno-historický fenomén

Po Karolovej smrti sa vo Franskej ríši rozpútali boje o moc. Roku 814 nastúpil na trón jeho syn Ľudovít I. Pobožný. Už počas Ľudovítovej vlády odštartovali vnútrodynastické spory, ktoré štát priviedli k zániku. Na základe verdunskej zmluvy z roku 843 bol rozdelený na tri časti medzi Ľudovítových synov. Lothar získal strednú časť od Severného mora po Stredozemné more, Karol Holý získal územia na západe a Ľudovít II. Nemec na východe Franskej ríše. Územia v držbe posledných dvoch menovaných synov sa stali jadrom francúzskeho štátu a stredovekého rozdrobeného Nemecka.

Ľudovítovi II. Nemcovi sa vďaka úspešnej domácej a zahraničnej politike darilo držať celistvosť Východofranskej ríše. Po jeho smrti si jednotlivé časti rozdelili podľa tradície synovia. Karloman získal Bavorsko s okolitými územiaми, Ľudovít III. Mladší Fransko so Saskom a Karol III. Tučný Alamansko a Churraetiu. Po predčasnej smrti Karlomana a Ľudovíta III. Mladšieho mal Karol III. Tučný možnosť Východofranské kráľovstvo opäť zjednotiť, čo sa mu ale pre pretrvávajúce konflikty s vikinskými Normanmi nepodarilo. Karolovo vojenské vyťaženie využili lokálni vodcovia, ktorí ho pod vedením Karlomanovho nemanželského syna Arnulfa Korutánskeho roku 887 prinútili abdikovať. Arnulf, zahltený problémami s Normanmi, nedokázal politicky prekročiť stredoeurópsky horizont. Jeho smrť predznamenovala koniec nádeje na záchranu ríše. Východofranská ríša sa dezintegrovala, na jej teritóriách vznikali nové vojvodstvá založené na moci lokálnej aristokracie. Po krátkej vláde Arnulfovho syna Ľudovíta, nazývaného Dieťa (na trón nastúpil ako 7-ročný), roku 911 karolovská dynastia vo Východofranskej ríši dovládla.

V roku 911 sa na trón dostal franský vojvoda Konrád I., ktorého uznali aj Sasi, Bavori a Švábi, ale v skutočnosti zostala jeho moc obmedzená na Fransko. Na území stále formálne jestvujúcej Východofranskej ríše sa pod vplyvom vzrastajúcej suverenity regionálnych vodcov vytrácala franská identita. Od čias vlády Henricha I. Vtáčnika (919 – 936) sa postupne utváralo vedomie nemeckej identity. Henrich I., ktorý vládol ako

zvolený nemecký kráľ, vládca *regnum Teutonicorum*, však nevytvoril žiaden centralizovaný nemecký štát. Idea sakrálnej pozemskej ríše, vychádzajúcej z franskej tradície, ale z povedomia nemeckých panovníkov nevymizla. Dôkazom toho je panovanie Henrichovho syna Ota I., ktorý sa usiloval nadviazať na karolovskú éru a rozšíriť svoju moc prostredníctvom duchovnej záštity nad západnými kresťanmi podstatne za hranice vlastného štátu.

Oto I. prelomil moc kmeňových vojvodcov s pomocou vysokého duchovenstva, ktorému za odmenu udeľoval statky a privilégia. Po úspechu v bojoch proti kočovným Maďarom a podmanení Itálie ho vojsko vyhlásilo za „otca vlasti“ a cisára, čo symbolicky potvrdil i pápež Ján XII. pomazaním Ota I. v Ríme dňa 2. februára 962. Týmto aktom sa začali písať dejiny kultúrnej tradície, ktorá pretrvala bezmála osem a pol storočia – dejiny Svätej ríše rímskej (národa nemeckého). Otova korunovácia zároveň personifikovala cisársky titul exkluzívne na voleného panovníka z nemeckých oblastí.

Oto I. stelesňoval prototyp kresťanského vladára, vyžívajúceho sa v aure kontinuenta karolovskej a najmä rímskej tradície. Saská dynastia Otovcov bola v dobovom myslení považovaná za nadradenú voči ostatným rodom nielen v politicko-mocenskom, ale aj kultúrno-duchovnom zmysle. Verilo sa, že k moci ju povolal samotný Boh. Rovnako ako jeho nástupcovia, Oto I. ríšu chápal ako obnovenú duchovnú pokračovateľku západnej civilizácie (*renovatio imperii Romanorum*), nie ako štát vymedzený fixnou politickou hranicou. Ambíciou jeho vnuka Ota III. bolo dokonca preniesť sídlo cisára do Ríma, ríšu rozdeliť na štyri provincie – *Roma*, *Germania*, *Galia* a *Sclavinia*, a tak manifestačne renovovať inštitúcie Rímskej ríše. Otovská dynastia sa pasovala do role protektora pápežstva, za čo si nárokovala zasahovať do cirkevných záležitostí, i do samotnej voľby hlavy cirkvi. Pápež mal reprezentovať najvyššiu inštitúciu kresťanskej cirkvi, cisár zasa svetskú moc kresťanstva, pričom ich úlohou bolo vzájomne spolupracovať v záujme víťazstva idey kresťanstva, a to symbiózou vlády „ducha a meča“.

Otovská éra sa vyznačovala úsilím nadviazať na rímsko-karolínsku tradíciu aj v kultúrnej sfére. Kultúra a vzdelanosť sa koncentrovala v kláštorných centrách v Reichenau, St. Gallene, St. Maximine, Salzburgu, Regensburgu, Fulde, Hildesheime, Hersfelde, Lorschi, Quedlinburgu, biskupských a arcibiskupských mestách (Kolín, Mohuč, Trevír, Salzburg, Hamburg, Brémy, Magdeburg), ktoré tvorili jadro ríšskej cirkvi. V období vlády Ota I. sa na územie Nemecka dostali učenci z Itálie, ktorí pôsobili v kláštorných školách v Kolíne nad Rýnom, Magdeburgu, Augsburgu, Hildesheime a Bambergu.

S rozvojom liturgie sa tvorili liturgické kódexy. Produkovali sa evanjeliáre (iluminovaný *Evanjeliár Ota III.*), sakramentáre, kódexy (*Codex Egberti*, *Codex aureus*), kronikárske a historiografické diela od Adalberta z Magdeburgu, Widukinda z Corvey či Theitmara z Meserburgu, ktoré informujú o dejinách nemeckej spoločnosti na prelome 10. a 11. storočia. Najmä Theitmarova kronika, nadväzujúca na Widukindovo dielo ukončené smrťou Ota I., vyniká podrobnosťami, osobným pohľadom a vnímavými postrehmi z otovského obdobia. Jeden z najznámejších učencov doby Hermann Chromý, pôsobiaci v Reichenau, sa preslávil dielom *Chronica*, v ktorom análistickou formou vylíčil dejiny sveta od Kristovho narodenia do roku 1054.

V poetike vynikla ženská autorka Hrotsvita z Gandersheimu, považovaná za prvú dramatičku. Tvorila hagiografické diela, historické eposy, legendy, drámy a veršované kroniky, pričom jej inšpiračný zdroj predstavovala rímska komédia. Rozvíjala sa historická báseň, ktorej prvé nemecky písané dielo *Pieseň o Ludovítovi* spadá ešte do čias života Ludovíta III. (koniec 9. storočia).

V architektúre sa v nemeckom priestore prejavovali väzby s Itáliou a s ňou súvisiace pretrvávajúce byzantské vplyvy. Drahocenné stĺpy a bohaté vybavenie privezené z Itálie zdobili dóm v Magdeburgu, vedľa ktorého vznikla aj cisárska falc, jedna z najreprezentatívnejších budov doby ležiaca severne od Álp. Z architektonických pamiatok dokumentujú staviteľské tendencie otovskej éry kostol v Quedlinburgu – najvznešenejšie sídlo otovského kráľovstva v Sasku, kde sa až do vlády Ota III. uskutočňo-

vali najdôležitejšie mocenské akty. Unikátnu pamiatku otovskej éry reprezentuje takisto kostol sv. Cyriaka v Gernrode (prvá zmienka z roku 961) tvorený trojlodňovou bazilikou s apsidami, dvoma vežami na západnom priečelí a dvoma pôvodnými kryptami. S menom markgrófa a neskoršieho kolínskeho arcibiskupa Gera, ktorý nechal na svojom statku vystavať tento kostol, sa spája i jedna z najstarších zachovaných plastík z Nemecka, tzv. Gerov krucifix. Veľký drevený kríž, dnes uchovávaný v útrobach kolínskej katedrály, predstavoval začiatok umeleckej tvorby krucifixov v temer životnej veľkosti, ktoré zobrazovali trpiaceho, v bolestiach umierajúceho Krista. Vo výtvarnom umení treba rovnako vyzdvihnúť bronzové dvere kostola v Hildesheime a zlatú oltárovú dosku z Bazileja.

Od 11. storočia začali do umenia na území Nemecka prenikať prvky románskeho slohu z Itálie a Francúzska. V románskom slohu bola vystavaná najväčšia zachovaná románska stavba v Nemecku, katedrála v Speyeri, katedrály v Trevíri, Bambergu, Limburgu a Wormse a dvanásť kostolov v starom meste Kolína nad Rýnom.

Z nástenného otovského umenia sa uchovali iba torzá, ako napr. fresky v reichenauskom kostole Oberzell či v Goldbachu. Vo väčšej miere sa dochovali iluminované rukopisy (napr. *Hartkerov antifonár* zo skriptória v St. Gallen). Z hľadiska vývoja maľby je zaujímavé, že panovníci boli po novom zobrazovaní podľa byzantských predlôh v mandorle vyhradenej dovtedy výlučne Kristovi. Z toho možno dedukovať, ako podstatne sa v súdobej spoločnosti sakralizovala reflexia panovníka.

Moc Svätej ríše rímskej, v ktorej od roku 1024, resp. 1027 vládla nová sálska dynastia, pomerne rýchlo rástla. Pápežovi sa prehnané mocenské rozpínanie cisára prirodzene nepozdávalo. Celé obdobie vlády sálskej dynastie sa nieslo v znamení permanentného sporu s Rímom. Charakter tohto sporu dokumentuje, že dejiny kresťanstva a kresťanskej kultúry v stredoveku sú viac dejinami nezhôd než láskyplného súladu jeho „pozemských gestorov“ – pápeža a cisára. K otvorenému konfliktu medzi nimi došlo po tom, čo pápež Gregor VII. vystúpil proti Henrichovi IV. s požiadavkou podriadenia svetskej moci cirkevnej autorite. Spor o menovanie cirkevných hodnostárov, delegovaných v tom čase cisárom, vstúpil do dejín ako

boj o investitúru. Zo sporu vzišiel víťazne pápež, keď ho napokon Henrich IV. ako kajúcnik musel prísť v januári 1077 potupne poprosiť o odpustenie a odvolanie kliatby do Canossy (odtiaľ pochádza frazeologizmus „ísť do Canossy“). Rozpory ríšskych vladárov s cirkvou kompromisne vyriešil až wormský konkordát z roku 1122, ktorý investitúru rozčlenil na dve zložky: duchovnú a svetskú. Cisár sa vzdal nároku na investitúru, súhlasil s kanonickou voľbou vysokých cirkevných hodnostárov a ponechal si iba právo na ich obsadzovanie do svetských úradov. Pápež zasa súhlasil s cisárovou prítomnosťou pri voľbách a s právom cisára voľbu potvrdzovať. Kompromis bol potvrdený i v rituálnej rovine. Cisár pri menovaní biskupovi odovzdával žezlo ako symbol svetskej moci (tzv. *temporalia*), pápež prsteň a berlu ako symbol cirkevnej moci (*spiritualia*).

Vzťahy s cirkvou sa teda síce vcelku stabilizovali, no Svätá ríša ako štát mala naďalej ďaleko od klasickej stredovekej centralizovanej dynastickej monarchie. Naopak, zostávala jediným západoeurópskym štátom, kde sa konzervoval princíp voliteľnosti panovníka. Hoci cisár formálne ovládal rozsiahle územia od Francúzska vrátane Burgundska, Alsaska a Lotrinska až po hranice Poľska a Uhorska na východe a územia od Severného a Baltského mora až po severnú Itáliu smerom na juh, reálne bola jeho moc na územiach spadajúcich pod cisársku korunu obmedzená. Na veci sa nič nezmenilo ani po nástupe známeho a nepochybne schopného panovníka Fridricha I. Barbarossu zo štaufskej dynastie v roku 1152, ktorý sa zamerlal na ovládnutie severnej Itálie a slovanských území severovýchodne od ríše. Okrem iného sa so svojím vojskom aktívne zapojil do tretej križiackej výpravy do Svätej zeme (1189 – 1192), počas ktorej sa nešťastne utopil a do cieľa cesty živý nedorazil.

Vymretie Štaufovcov prinieslo Svätej ríši desaťročia strádania a mocenského vákuu. Po smrti Fridricha II. nastalo v rokoch 1250 – 1273 obdobie medzivládia (*interregnum*), kedy si nikto nedokázal dostatočne upevniť politickú moc. Na spoločnom panovníkovi sa nedokázali zhodnúť ani kurfirsti, zbor vysokopostavených ríšskych kniežat, ktorým pripadlo právo voliť cisára. Titul kurfirsta mali traja rýnski arcibiskupi (kolínsky, mohučský a trevírsky arcibiskup) a štyri svetské kniežatá vo vysokých

ríšskych úradoch (český kráľ, saský vojvoda, brandenburský markgróf a rýnsky falcgróf). Poriadok voľby upravovala *Zlatá bula* vydaná českým kráľom Karolom IV., ktorý bol zároveň roku 1355 korunovaný za cisára Svätej ríše.

Krízu v neskorom stredoveku nezažívala len inštitúcia cisára, ale aj samotná cirkev. Na prelome 14. a 15. storočia počas tzv. veľkej pápežskej schizmy zastávali úrad dve, niekedy až tri osoby, prehlasujúce svoj nárok na svätopeterský stolec. Paralelne s vnútornými rozpormi katolíckej cirkvi sa kopili čoraz očividnejšie problémy mravného charakteru, ktoré sa stali terčom kritiky viacerých vzdelancov, medzi nimi českého kazateľa Jana Husa, vychádzajúceho z myšlienok anglického reformátora Johna Wycleffa. Hýrivý život cirkevných predstaviteľov, kumulácia materiálnych statkov, kupčenie s odpustkami, nadmerné miešanie sa do svetských záležitostí, neskrývané porušovanie celibátu – to všetko boli akútne problémy, ktoré si vnímaví príslušníci cirkvi uvedomovali, no súčasne boli bezmocní proti nim zasiahnuť. Radikálna obroda by totiž pre cirkev ako inštitúciu znamenala otras jej základných dogiem a stratu dovedajšieho postavenia, a to vo vlastnom záujme nemohla dopustiť.

Komplikovanú situáciu sa pokúsil vyriešiť zdatný vládca Svätej ríše rímskej Žigmund Luxemburský zvolaním cirkevného snemu do Kostnice (1414 – 1418). Koncil vyriešil otázku pápežskej schizmy, ale nepriniesol riešenia reformy cirkvi. V upálení J. Husa, ktorý bol na kostnickom koncile usvedčený z kacírstva, cirkev symbolicky dvihla výstražný prst akejkolvek zásadnej kritike protiviacej sa jej dogmám, hoc aj vychádzala priamo z jej vnútra. Zúčtovanie s odvážnym českým reformným kazateľom bolo zároveň silným mementom pre ďalších potenciálnych kritikov. Cirkev tým však pálčivé problémy nevyriešila, iba ich odsunula nabok. Vzhľadom na vývoj po kostnickom koncile, ktorý nepriniesol výraznejšiu zmenu v cirkvi, týmto prístupom len načasovala detonáciu vlastnej univerzality.

Popri svetsko-svetských a svetsko-duchovných rozporoch, ktoré rámcovali celé obdobie vrcholného a neskorého stredoveku nemeckých dejín, zasiahli do života spoločnosti mnohé kultúrno-modernizačné fenomény. V 12. – 13. storočí došlo k podstatnému rozvoju miest, rozvinutiu cestnej,

a tým pádom i komunikačnej siete, čo umožnilo omnoho rýchlejšie transfery ideí a ich kultiváciu v novom urbánnom priestore. Aj keď si jednotlivé súčasti Svätej ríše uchovávali prevažne agrárny charakter, mestá sa bezo sporu stali hnacím motorom nových intelektuálnych impulzov a centrami umenia. Kým v ranom stredoveku mali iba vojenskú, náboženskú a správnu funkciu, od 12. storočia integrovali vo svojom priestore hospodársky, umelecký i intelektuálny progres, ľudovú i učennú kultúru (slávnosti, divadlá, školy vrátane novozakladaných univerzít). Z Francúzska prenikala na nemecké územie gotická kultúra, ktorá menila architektonický vzhľad miest. Gotika so svojimi dominantnými prvkami – do nebies sa tiahnucou štíhlosťou, lomeným oblúkom, veľkými oknami, rozetami, bohatou výzdobou sochami a reliéfmi – však nebola len o architektonických inováciách. Niesla v sebe svojskú myšlienkovú pečať, deklarujúcu univerzálnosť kresťanskej viery, silu a majestátnosť cirkvi. V priebehu niekoľkých desaťročí sa stala umeleckým prostriedkom celej západokresťanskej civilizácie.

Fenoménom samým osebe bol vznik rytierskych rádov, ktorý súvisel s križiackymi výpravami. V období raného stredoveku bolo vedenie vojny považované za aktivitu protiviacu sa kresťanskej morálke. Toto vnímanie zmenili vojny proti moslimským Arabom na Pyrenejskom polostrove. Aj keď pôvodný zámer rádov bol ochraňovať pútnikov cestujúcich na posvätné miesta, čoskoro sa tieto spoločenstvá pretransformovali na novú a vplyvnú mocenskú zložku. Byť rytierom znamenalo byť príslušníkom váženého spoločenského stavu, z ktorého však nevyplývali len výhody, ale i povinnosti brániť kresťanstvo vždy a za každých okolností. V kontexte doby to predpokladalo rozširovať jeho duchovnú aj politickú moc, a to i s použitím meča. Dané poslanie sa týkalo predovšetkým dlhodobého konfliktu s neveriacimi v kresťanského boha, pod čím sa ponímali najmä moslimovia a zvyšky pohanov na severe Európy (v období stredoveku bola religiozita obyvateľstva stopercentná a žiadni ateisti nejestvovali).

Rytiersky stav zároveň do spoločenskej praxe priniesol novú dvorsko-rytiersku kultúru – inými slovami, novú formu spoločenskej etikety charakterizovanej celým súborom rituálov. Aktom pasovania sa rytier zaväzoval dodržiavať rytierske cnosti: vernosť panovníkovi, svojej krajine

a kresťanskej viere, ochraňovať slabých a pomáhať im. V čase mieru sa rytieri zúčastňovali rytierskych turnajov, kde dokazovali svoju bojovú silu a chrabrosť.

Počas tretej križiackej výpravy na konci 12. storočia vznikol Rád nemeckých rytierov, ktorý sa po krátkom pôsobení v severnej Palestíne presunul do Európy. Po pobyte v Uhorsku (1211 – 1225) pozval nemecký kráľ a rímsky cisár Fridrich II. rád do Pruska, odkiaľ po poverení od pápeža Gregora IX. rytieri odputovali do Pobaltia, kde bojovali proti baltským pohanom. Rád musel v Pobaltí čeliť početným lokálnym povstaniam a vojenským konfrontáciám, no napriek tomu sa mu podarilo udržať si nad oblasťou kontrolu až do začiatku druhej polovice 15. storočia, kedy ním ovládané územie prešlo pod zvrchovanosť Poľského kráľovstva. Rád nemeckých rytierov si v Pobaltí vytvoril vlastný križiacky štát so štruktúrovanou hierarchiou v čele s veľmajstrom a kapitulou. Rád v Pobaltí po sebe zanechal množstvo architektonických pamiatok, predovšetkým hrady, ktoré slúžili ako oporné body jeho moci. Medzi ne patrili Marienburg (dnešný Malbork), najväčší tehlový gotický hrad v Európe. Ďalšími významnými centrami nemeckých križiakov boli mestá Elbing (Elbląg), Allenstein (Olsztyn), Memelburg (Klaipėda) a Königsberg (Kaliningrad), v okolí ktorých sa vďaka prítomnosti rádu podstatne rozšírilo nemecké osídlenie. Križiaci založili taktiež mesto Culm (Chełmno), ktorého mestské práva (*Culmer Handfeste*) prevzala väčšina pruských miest. Architektonická kultúra miest bývalého križiackeho štátu bola vo viacerých prípadoch vyhlásená za súčasť svetového kultúrneho dedičstva.

Severovýchod Európy však nebol jedinou oblasťou, kam v období vrcholného stredoveku prenikali etnickí Nemci a spolu s nimi aj ich kultúra. Od druhej polovice 12. storočia bola Nemcami kolonizovaná pôvodne slovanská oblasť medzi Labe a Odrou. Nemecké obyvateľstvo pod vplyvom preľudnenia materských sídelných oblastí preniklo do Brandenburska, Meklenburska a Holštajnska. Nemcov si ako hostí pozývali taktiež českí, poľskí feudáli a uhorskí králi, obzvlášť v priebehu 13. storočia. Počas tejto kolonizačnej vlny sa etnické skupiny Nemcov usadili i na území Slovenska, hlavne v banských mestách.

Obdobie 11. – 14. storočia bolo charakteristické všeobecným vzostupom významu miest, a to tak na území Svätej ríše, ako aj miest kolonizovaných Nemcami mimo jej hraníc. Baštami spoločenského, kultúrneho a ekonomického života boli Mohuč, Speyer, Worms, Kolín nad Rýnom a Trevír s ich katedrálami, zohrávajúcimi rolu centier duchovného života; dopravné tepny Augsburg, Štrasburg, Frankfurt, Dortmund a mestá pri Severnom a Baltskom mori, ktoré s inými mestami ležiacimi v prímorských oblastiach, ale aj vnútrozemskými mestami na významných riečnych tokoch bohatli z obchodu medzi západnou a východnou Európou. Tieto mestá utvorili hospodársky zväz nazývaný *hanza*. Hanza prevádzkovala diaľkový námorný obchod s jantárom, kožušinami, súknom, železnou rudou, drevom, obilím a inými komoditami. Najväčšiu silu dosiahla od polovice 12. do 14. storočia, odkedy ju postupne oslaboval anglický a holandský vplyv v námornom obchode. Na prelome 13. a 14. storočia zoskupovala asi 90 miest (Hamburg, Brémy, Rostock, Wismar, Stralsund, Lübeck, Štetín, Gdansk, Riga, Tallinn, Tartu, Kaunas, Bruggy, Štokholm, Bergen, atď.). Tento hospodársky zväz uplatňoval voči konkurencii sústredenej v škandinávskom Gotlandskom spoločenstve ekonomický protekcionizmus. Mestá vďaka nemu bohatli, všestranne sa rozrastali a vzájomne sa ovplyvňovali i kultúrne. Bývalé hanzovné mestá si svoj pôvodný architektonický ráz zachovali dodnes a mnohé z nich pôsobia ako vybudované cez kopírovací papier.

Z miest ležiacich mimo územia dnešného Nemecka stúpol kultúrny význam Prahy. Zásluhu mal na tom predovšetkým cisár Karol IV. Karol IV. a v jeho šľapajach pokračujúci syn Václav IV. do Prahy na prelome 14. a 15. storočia presunuli ťažisko európskeho výtvarného umenia. V Prahe, ako aj ďalších mestách Svätej ríše sa realizovala rozsiahla gotická výstavba, prípadne prestavba už jestvujúcich budov (napríklad gotické katedrály v Norimbergu, Ulme či Viedni).

Formovaním stredovekých miest na územiach Svätej ríše sa dovršoval proces oddeľovania remesla od poľnohospodárstva. Remeslá, sústredené v mestách, boli podľa svojej profilácie inštitucionalizované v cechoch, ktoré spĺňali funkciu svojpomocných a ochranných organizácií. Remeslá

sa zároveň špecializovali. Ich prevádzka vyžadovala pokročilejší stupeň mechanizácie lokalizovanej pri mestách (vznik mlynov, píl, stúp). Vzhľadom na prudký rozvoj obchodu stúpol dopyt po cenných kovoch, z ktorých sa vyrábali nové platidlá, čo viedlo k rozvoju baníctva.

V stredovekých mestách boli položené základy mestskej samosprávy. Vznikli spoločensko-politické inštitúcie existujúce dodnes – richtár, mestská rada či administratívne orgány. Mestá si sami spravovali svoje vnútorné záležitosti, ako napríklad dane, clá, dohľad nad trhom či výkladom právneho poriadku, ukotveným po novom aj v písomnej podobe. Regulovala ich stredoveká mestská obec (*Gemeinde*), ku ktorej prináležali obyvatelia s mestským domovským právom. Štatút mešťana sa zvyčajne viazal na určitý majetok a držbu pozemku v meste. Zo zámožných mešťanov sa sformoval mestský patriciát, ktorý mal vplyv v mestskej rade (magistráte), a teda priamo dohliadal na život v meste.

Mestá boli obohnávané novým architektonickým prvkom – kamenými mestskými hradbami, ktoré mali v dobe častých vojen dôležitú obrannú funkciu nielen voči nepriateľom, ale aj voči šíreniu omnoho skazonosnejšieho protivníka, moru. Morová epidémia, ktorá v Európe vyčíňala v 40. a 50. rokoch 14. storočia, zasiahla v plnej sile i štáty Svätej ríše. Pandémia tzv. čiernej smrti, ktorá sa v kataklizmických rozmeroch prejavila v rokoch 1349 – 1350, v nich vykosila približne tretinu obyvateľstva. Morová epidémia, importovaná do Európy na lodiach janovských námorníkov, úplne rozvrátila demografickú a sociálnu štruktúru vtedajšej spoločnosti. Z vyvolania epidémie boli obvinení Židia, ktorých kresťanská majorita tradične upodozrievala zo všetkých nevysvetliteľných katastrof (skutočnou príčinou boli morové bacily prenášané krysami).

Ani vojny, prírodné a epidemické katastrofy však nezabránili prudkému rozvoju kultúry vo vrcholnostredovekom a neskorostredovekom Nemecku. V oblasti literárnej kultúry sa na územiach Svätej ríše rozvíjala hlavne historiografia (napr. životopis Fridricha I. Barbarossu od kronikára Otta z Freisingu) a lyrika. Od polovice 11. storočia sa ťažisko literárnej tvorby presunulo z kláštorov do svetského prostredia. Na prelome 12. a 13. storočia tvoril Hartmann z Aue, známy dvorskými eposmi, ktoré

čerpali z legiend o kráľovi Artušovi a zaoberali sa otázkou vzťahu medzi rodinnými a rytierskymi povinnosťami. Rytiersku tematiku hlbšie rozvinul v rytierskej legende *Dobrý hriešnik Gregor* a v diele *Úbohý Henrich*, kde rytier Henrich odmieta obeť dedinského dievčaťa a je ochotný znášať svoj určený osud, za čo sa zázračne vylieči a dievča si vezme za ženu. Gottfried zo Štrasburgu prebásnil pôvodne francúzsky epos *Tristan a Izolda* s atypicky tragickým koncom, ktorý bol pre vtedajšiu dvorskú epiku skôr výnimočný.

Začiatkom 13. storočia sa zrodil slávny hrdinský epos *Pieseň o Nibelungoch*, líšiaci sa od dvorského eposu jednoduchším jazykom a archaickou slovnou zásobou bez francúzskych prvkov. *Pieseň o Nibelungoch* rozpráva o skaze ríše germánskych Burgundánov v 5. storočí na pozadí príbehu hrdinu Siegfrieda, pričom má historický podklad v zničujúcej porážke od Hunov z roku 436. Rytiersku tematiku nachádzame i v diele *Parsifal* od Wolframa z Eschenbachu o mladom rytierovi, ktorý po náročných prekážkach v spojitosti s hľadaním Svätého Grálu napokon nájde šťastie a spásu.

Kultúrnymi transfermi z Francúzska sa do nemeckého prostredia dostala ľúbostná poézia, tzv. *minnesang*. Minnesangy, zachované vo veľkom množstve v *Codex Manesse*, boli mravoučnými lyrickými piesňami, ktorých melódika vychádzala z gregoriánskeho chorálu. Lyrické piesne ospevovali ženy ako bytosti schopné zušľachťovať muža a jeho vnútro. V žánri sa najväčšmi zviditeľnili Dietmar von Eist, Heinrich von Morungen, Reinmar z Hagenau a Walter von der Vogelweide. V rovnakom období vznikala v latinskom jazyku, hornej nemčine a francúzskych dialektoch písaná *carmina burana* – ľúbostné básne a piesne. O čosi neskôr, v polovici 13. storočia, vznikla veršovaná poviedka *Meier Helmbrecht* od Wernhera der Gartenaera so spoločensko-kritickými rysmi, ktorá bola predzvesťou nových literárnych foriem a tém, tematizovaných v období humanizmu a renesancie. Skladba odráža nový životný postoj, stratu presvedčenia v absolútnosť viery a v panenskú čistotu rytierskych ideálov, ktorých odvrátenú stránku autor odhalil vo svojom diele (lúpežníctvo, ziskuchtivosť).

Okrem krásnej literatúry vznikali aj písomné pamiatky právneho obsahu. Stredoveké právne diela umožňujú vytvoriť si obraz o vtedajšom životnom štýle v nemeckých monarchiách Svätej ríše a mentalite doby. V 20. rokoch 13. storočia zosumarizoval rytier Eikem z Repgowa zemské a lénne právo, ktoré publikoval v nemčine pod názvom *Sachsenspiegel* (*Zrkadlo Sasov*). Ide o najstaršiu zachovanú literárnu pamiatku, zachytávajúcu staré zvykové právo. *Zrkadlo Sasov* sa stalo základom pre ďalšie nemecké právne knihy (*Nemecké zrkadlo*, *Švábske zrkadlo*).

Postupom času sa do literatúry neskorého stredoveku začala čoraz viac predierať nemčina, spomínaná pod svojím menom od roku 786 ako *theodisca lingua*, ktorá nahrádzala latinský jazyk. Bol to všeobecný trend, ktorý zasiahol značnú časť Európy. Národné jazyky síce latinčinu vytlačali z literatúry, no jej vplyv prinajmenšom v intelektuálnom prostredí zostal zachovaný.

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Prečo sa ku kultúrnej tradícii Franskej ríše súčasne hlási Nemecko i Francúzsko? Nájdite paralely tzv. zdieľanej kultúrnej histórie medzi inými európskymi štátmi, resp. národmi.
2. Porozmýšľajte, či je časté označovanie stredoveku ako „temného obdobia“ adekvátne. Svoje zdôvodnenie podložte argumentmi z dejín nemeckej kultúry.
3. Zamyslite sa nad tým, kam siahali predstavy stredovekého človeka o živote, smrti, pozemskej existencii a zmysle ľudského bytia. Aké mantinely ich limitovali?
4. Prečo mala koruna cisára Svätej ríše v kontexte doby veľký kultúrny význam a prestíž? Pokúste sa identifikovať spoločné znaky a rozdiely v ponímaní statusu panovníka iných stredovekých monarchií.
5. Ako konkrétne nemecká kolonizácia v stredoveku ovplyvnila kultúry štátov, kam prúdili migračné vlny Nemcov? Svoje tvrdenia podložte príkladmi z územia dnešného Slovenska.

Úloha I.

Biskup a historik Gregor z Tours zanechal vo svojom diele svedectvo o ranostredovekých metódach christianizácie pohanov. Prečítajte si úryvok zachytávajúci prijatie kresťanstva Frankami za vlády Chlodovika I. a odpovedzte na otázky pod textom.

„... Vtedy dala kráľovná potajomky povolať svätého Remígia, biskupa mesta Remeša, a prosila ho, aby vnukol kráľovi slovo spásy. Biskup ho vtedy pozval a medzi štyrmi očami mu začal dohovárať, aby uveril v Boha pravého, stvoriteľa neba i zeme, a odvrátil sa od pohanských modiel, ktoré nemôžu pomôcť ani sebe, ani ostatným. Kráľ však povedal: ‚S potešením som Ťa, najsvätejší otče, počúval, ale ostáva jedno: ľud, ktorý ide so mnou, nedovolí, aby som opustil jeho bohov. Ale pôjdem a prehovorím k nim podľa tvojich slov‘.

Keď sa potom so svojím ľudom zišiel, predišla ho moc božia, a skôr než prehovoril, zvolali všetci akoby jedným hlasom: „Zapudíme smrteľne bohov a sme ochotní nasledovať Boha, ktorého Remígius zvestuje ako nesmrteľného!“ Oznámi to teda biskupovi, a ten naplnený veľkou radosťou prikáže, aby bolo všetko pripravené ku krstu. Maľovanými závesmi sú vyzdobené ulice, chrámy ovešané belasými látkami, miesto krstu slávnostne pripravené, všade sa šíria vône, vôňou dýchajú planúce sviece a vôňou nadzemskou je presýtený celý chrám, kde má byť krst prevedený: pretože takú milosť prial Boh všetkým tam prítomným, že sa cítili akoby obklopení vôňami samého raja... Kráľ teda vyznal, že všemohúci Boh trvá v trojjedinej podobe, a bol pokrstený v mene Otca a Syna a Ducha svätého a v znamení Kristovho kríža pomazaný posvätným olejom... Na pravú vieru sa však obrátila i druhá kráľova sestra, menom Lantechilda. Tá upadla najskôr v ariánsky blud, ale potom vyznala, že Syn a Duch svätý sú rovní Otcovi, a bola pomazaná“.

(Zdroj: ŘEHOŘ Z TOURS: *O boji králů a údělu spravedlivých*. Praha : Argo, 2006, s. 92 – 93)

- a) Prečo bolo pre biskupa Remígia dôležité, aby Frankovia prijali kresťanskú vieru? Aké metódy využil pri presvedčaní Chlodovika?
- b) Čo motivovalo Frankov odvrhnúť pohanských bohov a prijať jediného kresťanského boha?
- c) Ako sa duchovný svet Gregora z Tours premietol do vykresľovania udalostí spojených s pokresťančením Frankov? Zamerajte sa na patetizovanú rovinu textu a výrazové prostriedky, ktoré v opise udalostí využil.

Úloha II.

Spis *O obrátení Bavorov a Korutáncov na vieru* napísal neznámy kňaz zo Salzburgu okolo roku 871. Prečítajte si úryvok z neho a diskutujte o tom, aký vplyv malo prijatie, resp. neprijatie kresťanstva na

spoločenskú akceptáciu zo strany cirkevných elít v období raného stredoveku.

„... Aj biskup Arno, nástupca Virgila na salzburskom biskupskom stolci, vykonával svoj pastiersky úrad, vysviacal kňazov a posielal ich na slovanské územia – do Korutánska a Dolnej Panónie k vojvodom a grófom, ako to robil pred ním už biskup Virgil. Jeden z nich sa volal Ingo a tamojší ľud ho pre jeho múdrosť veľmi miloval. Všetok ľud ho poslúchal, že ak poslal niekomu list, nikto sa neodvážil zanedbať jeho príkazy. On tiež vykonal obdivuhodnú vec.

Naozaj presvedčených kresťanov z radov služobníctva povolal za stôl a ich neveriacich pánov nechal sedieť ako psy vonku, kladúc pre nich chlieb, mäso a začadené nádoby s vínom, aby takto prijímali pokrm. Sluhom však prikázal pripíjať si z pozlátených pohárov. Vtedy sa ho tí prví zvonku pýtali, prečo s nimi takto zaobchádza. Odpovedal, že s nečistými telami nie sú hodní, aby sa stýkali s tými, čo sa znovuzrodili posvätným prameňom, a preto musia jesť vonku ako psy. Potom poučení vo svätej viere ponáhľali sa prijať kresť. Tak sa kresťanská viera šírila ďalej...“.

(Zdroj: MARSINA, R. (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Vzácné spisy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu. Slovensko očami cudzincov.* Budmerice : Rak, 1999, s. 140)

Úloha III.

Dielo franského kňaza Einharda *Život Karola Veľkého* pochádzajúce z 30. rokov 9. storočia patrí k základným zdrojom poznania života cisára Franskej ríše. Cisárov dôverný radca v ňom, inšpirovaný rímskymi biografmi, vykreslil Karolovu vládu i jeho súkromie. Prečítajte si tri úryvky z Einhardovho diela a odpovedzte na otázky pod textami.

„Bez ohľadu na to, koľko času a prostriedkov venoval rozširovaniu kráľovstva a podmaňovaniu nepriateľských národov, začal na mnohých miestach kráľovstva budovať stavby ako pre okrasu, tak pre úžitok... Medzi nimi zvlášť vynikajú bazilika Matky Božej v Aache-
ne, vskutku majstrovské dielo a most cez rieku Rýn pri meste Mainz...
Začal tiež s výstavbou dvoch palácov... Jeho pozornosť bola však predovšetkým venovaná kostolom. Rozkázal biskupom a otcom starajúcim sa o chrámy v celej ríši, aby opravili všetky, o ktorých sa dozvedel, že chátrajú...“.

„V jedle a pití bol striedmy... Pri jedle počúval spev alebo čítanie, pričom dával prednosť rozprávaniu o minulosti a dávnych slávnych činoch. Veľmi si obľúbil Augustínove knihy, zvlášť spis O obci božej...
Hovoril rýchlo a pohotovo. Vedel vyjadriť jasne, čokoľvek chcel. A neuspokojil sa iba so znalosťou rodného jazyka. Venoval sa štúdiu cudzích jazykov, z ktorých latinčinu ovládal natolko, že latinsky hovoril ako svojim rodným jazykom. Gréčtine viac rozumel, než bol schopný ňou hovoriť... Veľmi starostlivo sa venoval siedmim slobodným umeniam, staral sa o učiteľov a preukazoval im početné dobročinnosti. Gramatiku sa učil u diakona Petra z Pisy, v tej dobe už starca. Ostatným odborom sa učil u diakona Albína, nazývaného Alkuin, pôvodom zo saskej Británie. Bol to muž zo všetkých najuče-
nejší, u ktorého sa horlivo venoval rečníctvu a dialektike, predovšetkým však astronómii. Taktiež sa učil počítat' a skúmal chod hviezd. Skúšal i písať. Pre tento účel mával v posteli pod poduškami tabuľky a knižky, aby sa učil písať veľké písmená, keď by mal voľnú chvíľu. Ale málo sa darila námaha príliš neskoro začatá... Veľmi zbožne pomáhal chudobným. Z mnohých svätých a úctyhodných miest Ríma sa staral predovšetkým o chrám sv. apoštola Petra, ktorého pokladnicu naplnil zlatom, striebrom a drahými kameňmi. Veľmi veľa darov posielal taktiež pápežom. Po celú dobu svojho panova-
nia považoval za hlavné obnoviť starú moc Ríma a chrám sv. Petra

nielen brániť a ochraňovať, ale tiež ho svojím bohatstvom vyzdobíť a povzniesť nad všetky chrámy“.

„Blížiaci sa koniec Karolovho života predpovedali rôzne znamenia takým spôsobom, že nielen ostatní, ale taktiež on sám mohol tušiť, čo ho čaká. V posledných troch rokoch jeho života nastávali často zatmenia slnka a mesiaca. Na slnku bola po dobu siedmich dní viditeľná škvrna čiernej farby. V deň Nanebovstúpenia Pána (5. mája) sa úplne zrútila stĺpová sieň, ktorú dal s veľkými nákladmi vybudovať medzi palácom a bazilikou. Behom troch hodín bol zničený náhodným požiarom i most cez rieku Rýn. Tento most budovali blízko Mainzu už desať rokov; bol majstrovským dielom a zdalo sa, že prečká všetky veky... Palác v Aachene sa začal chvieť a v stropoch domov, kde Karol prebýval, bolo počuť silné praskanie. Do baziliky, kde bol neskôr pochovaný, udrel blesk a zhodil zlaté jablko zdobiace hrebeň strechy, zničil ho a vrhol smerom k biskupovmu domu... Vo vnútri baziliky medzi hornou a spodnou klenbou bol červený nápis, oznamujúci, kto bol zakladateľom baziliky. Nápis končil slovami: KAROLUS PRINCEPS (VLADÁR KAROL). Niektorí pozorovali, že v roku Karolovej smrti, niekoľko mesiacov pred jeho skoncom, písmená slova PRINCEPS postupne mizli, až neboli takmer viditeľné...“.

(Zdroj: EINHARDUS: *A neuniknout budoucímu věku. Vita Caroli Magni*. Praha : SET OUT, 1999, s. 54 – 55, 59 – 61, 64 – 65)

- a) Aký bol vzťah Karola Veľkého k rozvoju sakrálnej architektúry? Čo ho motivovalo k starostlivosti o náboženské svätyne a vizuálne zušľachťovanie miest?
- b) Na základe Einhardovho opisu sa pokúste kriticky, berúc na zreteľ osobný vzťah Einharda k cisárovi, charakterizovať osobnosť Karola Veľkého. V čom bol prístup Einharda v popise Karolovho života interpretačne subjektívny?
- c) Na základe ukážok z textov Einhardovho diela popremýšľajte,

v čom spočívala „európskosť“ Karola Veľkého.

d) Prečo Einhard odvodzoval predzvesti blížiaceho sa Karolovho skonu znameniami „zhora“? Pri svojej odpovedi zvážte dobový kontext mentality spoločnosti a jej vnímanie cisárskej moci.

Úloha IV.

Kronika Adama Brémskeho je jedným z najvýznamnejších literárnych prameňov z druhej polovice 11. storočia, ktorý prináša rozsiahly obraz o šírení kresťanstva a spoločnosti v oblastiach okolo Severného a Baltského mora. Hornosaský kanonik z pozície historika hamburského misijného arcibiskupstva pod vedením arcibiskupa Adalberta v diele retrospektívne hodnotí cirkevný vývoj severnej germánskej Európy a kristianizačné úspechy i neúspechy cirkvi v pohanskej Škandinávii. Prečítajte si pasáže z dvoch častí Adamovej kroniky a zamyslite sa nad tým, ako kresťanský svet vo vrcholnom stredoveku vnímal pohanov, kresťanských misionárov a úspechy ich „civilizačnej misie“ – kristianizácie pohanských oblastí germánskej severnej Európy.

„... Hovorí sa, že v rovnakej dobe prišiel do Švédska nejaký človek z Anglicka menom Wulfred, povzbudený božou láskou, a kázal s veľkou odvahou pohanom slovo božie. Keď obrátil svojím kázaním mnohých na kresťanskú vieru, začal stojac uprostred pohanov zaklínať cirkevnou kliatbou modlu menom Thor. Vzal dvojité sekeru a modlu rozbil na kúsky. Pre svoj odvážny čin bol ihneď prebodnutý tisícokrakými ranami. A poslal k nebu dušu hodnú auru mučeníkov. Barbari potopili jeho roztrhané a zhanobené telo do močiara...“.

„... Hľa, najdivokejšie národy Dánov, Nórov či Švédov, ktoré podľa slov svätého Gregora nepoznali nič iné než barbarsky škripať zubami, dávno sa už naučili spievať Aleluja pre chválu božiu. Hľa, tieto pirátske národy, ktoré, ako čítame, kedysi vyplienili celé oblasti Galie a Germánie, sú teraz spokojné so svojimi krajinami a hovoria

s apoštolom: ‚Nemáme tu mesto na trvalý pobyt, ale to budúce hľadáme‘ a ‚verím, že budú hľadiť na Hospodinovu dobrotivosť v zemi živých‘. Hľa, ona hrozná krajina, vždy nedostupná pre uctievanie modiel ‚nie miernejšia než oltár skýtskej Diany‘, zbavená prirodzenej zúrivosti ako náhlivo už prijíma kazateľov pravdy a meno Kristovo je všetkými velebené a oslavované. Skutočne, toto zmenila pravica Najvyššieho, a tak rýchlo sa šíri slovo všemohúceho Boha, že od východu slnka i od západu, od severu, i od juhu meno Pána je chválené a každý jazyk vyznáva, že Pán Ježiš Kristus v sláve Boha Otca a s Duchom Svätým žije a kraľuje po všetky veky vekov...“.

(Zdroj: BRÉMSKÝ, A.: Činy biskupů hamburského kostela. Velká kronika evropského Severu. Praha : Argo, 2009, s. 120, 222 – 223)

Úloha V.

Pieseň o Nibelungoch, patriaca ku skvostom stredovekej literatúry, námetovo čerpá z reálnych historických udalostí. Pokúste sa na základe ukážok zo začiatku a konca tohto rozsiahleho diela identifikovať hlavné črty rytierskeho eposu a ideály doby, v ktorej vznikol.

„... V burgundskej zemi žila dievka tak spanilá,
že žiadna iná žena jej rovná nebola,
Kriemhilda znelo meno tej panny plných krás,
pre ňu mnohý rytier bol vydaný smrti napospas.
Hociktorý pán sa s dievkou zatúžil zasnúbiť,
pre pohľadnosť, ktorá v srdciach vzbúdzala nežný cit,
na duši bez škvrny, v tvári pôvab sám,
žiarila pre ozdobu rodu všetkých dievčat i dám.
Ju vznešení traja páni králi chránili,
Boli to: Gunther, Gernot, nad iných zmužilý,
a Giselher, hrdina mladý, udatný v každom boji;
oni traja starali sa o krásnu pannu, sestru svoju.
Traja bratia urodzení, nadmieru vybraní,
stáli vždy pevne v bitkách a vlúdne v konaní,

*Burgundsko bolo meno ich lén jakživ,
a v Etzelovej zemi konali neskôr mnohý div.
Sídľili so svojím dvorom vo Wormse na Rýne,
do jej služieb dali v slávnej tej končine
svoj život mnohí hrdinovia nadmieru zvučných mien;
ponurou smrťou zašli po čase pre nenávisť dvoch žien...“*

*„... Naposledy smrť pohltila všetok slávny lesk
a ľuďom zostal iba nárek a plač a smútok
tak zostalo po slávnosti hunskej len trápenie
ako sa radosť svetská vždy v žalosť premení.
Nepoviem vám už viac, čo sa potom udialo,
viem len, že nad mŕtvymi plakalo nemálo
panošov, pánov, paní, kdekto ich oplakal
a takto končí príbeh Nibelungov i ich žiaľ“.*

(Zdroj: *Píseň o Nibelunzích*. Praha : Odeon, 1974, s. 21, 358)

4 NEMECKÁ SPOLOČNOSŤ A KULTÚRA V NOVOVEKU

Všeobecné predpoklady vzniku a etablovania kultúry humanizmu a renesancie

V neskorom stredoveku prešla spoločnosť v Európe zásadnými premenami. Európa zaznamenala nevídaný hospodársky rast, pozitívny demografický vývoj, stúpala všeobecná životná úroveň a pod vplyvom nových poznatkov sa zmenil jej dovtedajší ideový svet a obzor. Táto kultúrna transformácia bola dlhodobým procesom. Zásadné spoločenské zmeny sa neudiali zo dňa na deň. Identifikovať presný rok či udalosť, ktorou „skončil stredovek“ a „začal novovek“, je nemožné. Dôsledky každého z medzníkov, považovaného v učebniciach dejepisu za v tomto smere prelomový (1453 – dobytie Konštantínopolu Turkami, 1492 – znovuoobjavenie Ameriky Krištofom Kolumbom, 1517 – začiatok reformácie v Nemecku), mal na európsku civilizáciu z dlhodobého hľadiska podstatný dopad. Humanitní a sociálni vedci skúmajúci spoločenské zmeny komparatívnym a interdisciplinárnym prístupom sa dnes zhodujú, že prelom historických období nie je možné definovať jedným míľnikom, ale vysokou koncentráciou prevratných spoločenských zmien. Inými slovami, ľudia si epochálnosť doby, ktorú žili, neuvedomovali a rozhodne nežili v presvedčení, že, obrazne povedané, zaspali v stredoveku a druhý deň sa prebudili do novoveku.

Začiatok európskeho novoveku môžeme kompromisne vymedziť prelomom 15. a 16. storočia, i keď jednotlivé európske krajiny si pritom zachovávali vlastnú, svojskú dynamiku vývoja. Bezprostredný vplyv na transformáciu spoločnosti, ktorej premeny vrcholili práve vo vymedzenom období, mal humanizmus a renesancia. Grandiózny myšlienkový pohyb, vanúci z Apeninského polostrova smerom za Alpy, si našiel veľký zástup priaznivcov, no takisto aj odporcov. Dotkol sa všetkých troch veľkých kul-

túrnych okruhov, ktoré sa v Európe vyvinuli (latinský Západ, grécko-slovenský ortodoxný Východ a moslimský Juh).

V identite európskej spoločnosti sa popri stavovskej, náboženskej a čiastočne jazykovej sebaidentifikácii začal objavovať nový atribút – identita Európana ako nositeľa určitých kultúrno-civilizačných hodnôt, ktoré sú na vyššom civilizačnom stupni vývoja než kultúry novoobjavených zemí. Európa sa vďaka novým ohromujúcim zemepisným poznatkom v kombinácii s pocitom nadradenosti a egoistickej kultúrnej vyspelosti začala vyhraňovať voči neznámym kultúram a civilizáciám v Amerike. Renesanční intelektuáli dospeli k názoru, že Európa sa prehupla do novej epochy, do epochy novoveku. Triádny systém členenia civilizačného vývoja (starovek – stredovek – novovek), charakterizujúci ucelené spoločenské, kultúrne a ekonomické kvalitatívne systémy, však s definitívnou platnosťou ustálil až koncom 17. storočia nemecký učenec Christoph Collarius.

Vytýčenie hraníc medzi stredovekom a novovekom bolo v praxi viac menej len teoretickým konštruktom dobových intelektuálov. Intelektuálna elita v mestách žila v dennodennom kontakte s kultúrnymi inováciami a s výtvarnými „nového veku“ mala bezprostrednú empirickú skúsenosť. Najväčšej sociálnej skupine vtedajšej spoločnosti, roľníkom a drobným poľnohospodárom, ktorí tvorili až 85 – 90% populácie, sa život nijako podstatne nezmenil. Štruktúra spoločnosti zostávala prakticky rovnaká. Časť francúzskych historikov práve z týchto dôvodov posúva koniec stredoveku až do záveru 18. storočia, kedy v krajine v dôsledku Veľkej francúzskej revolúcie a udalostí po nej došlo k skutočným otrasom v sociálnych štruktúrach a k transformácii feudálnej na občiansku spoločnosť.

Kým agrárny vidiek, ktorý obývala väčšina európskeho obyvateľstva, žil v období humanizmu a renesancie svojím tradicionalistickým životom nerušene ďalej, mestá sa utešene rozvíjali. Vďaka ekonomickej prosperite nielen neskutočne bohatli, ale získavali tiež veľkú politickú moc a stávali sa mocensko-kultúrnymi centrami. V dnešnom Taliansku, kolíske humanizmu a renesancie, vznikali silné mestské štáty, ovládajúce i príslušné územia. Význam Florencie, Benátok, Milána, Janova, Bologne, Sieny, Pisy, Luccy, Ferrary či Mantovy presiahol ich geografické hranice.

Bohaté talianske mestá vytvorili pôdu pre vznik nových ideálov. Volalo sa po oživení antickej kultúry (odtiaľ termín renesancia – *rinascenza*). Mestská spoločnosť upierala svoj zrak v omnoho väčšej miere na pozemský, svetský život; na človeka ako individuum. Dominantné postavenie cirkvi ochablo na úkor novosformovanej renesančnej aristokracie. Padla stredoveká predstava o tom, že človek je súčasťou jednotného svetového poriadku riadeného Bohom, kde má každý svoje prináležiace a nemenné miesto. V rozpore s častými predstavami napriek tomu ale rozhodne nemožno povedať, že by spoločnosť prešla procesom radikálnej sekularizácie či nebodaj ateizácie. Tradičná zbožnosť zostala neoddeliteľnou súčasťou života renesančného človeka, akurát obsah jej chápania dostal novú náplň. Prejavilo sa to okrem iného v umení, odkiaľ náboženské motívy zďaleka nezmizli, len zásluhou relativizovania kresťanských dogiem dostali novú formu vizuálneho stvárnenia.

Umenie preberalo najnovšie vedecké poznatky a trendy. Využívalo znalosti anatómie, optiky, vesmíru (využívanie trojrozmernosti, perspektívy, práce s priestorom, tieňovania). Osobite v Taliansku, ale aj iných častiach Európy bolo umenie štedro podporované novovzniknutou sociálnou skupinou z radov aristokracie – mecenášmi. Bohaté rodiny, usilujúce si získať prestíž a uznanie verejnosti, sa doslova predbiehali v podpore špičkových umelcov, ktorí vyšli z anonymity (svoje diela na rozdiel od stredovekých umelcov podpísavali) a vyprofilovali sa na váženú a vynikajúcu platenú vrstvu spoločnosti. Mestský patriciát vo veľkom investoval taktiež do stavby svetských sídel, najmä honosných palácov a víl. Architektom slúžili za vzor jednoduché, súmerné, no pritom reprezentatívne antické slohy, ktoré sa stali podkladom pre vznik napodobenín antických stavieb.

Renesancia sa z oblasti Talianska čoskoro začala šíriť do ďalších krajín. Kľúčovú rolu v jej šírení tradične zohrali kultúrne transfery (cestovanie, migrácie, obchod, vojny) a vzdelanci, ktorým pri distribúcii poznatkov výrazne napomohol renesančný vynález epochálneho významu – kníhtlač.

Kultúra humanizmu a renesancie v Nemecku

Rozdrobenosť nemeckých štátov náležiacich do Svätej ríše v období raného novoveku pretrvávala. Humanizmus a renesancia do nemeckojazyčného priestoru bez ohľadu na to prenikali, a to predovšetkým v 15. a 16. storočí ako súčasť tzv. *severnej renesancie*. Humanistické myšlienky so sebou prinášali zo zahraničia študenti, známi ako putujúci humanisti (*Wanderhumanisten*). Dôležitý faktor rozmachu myšlienok humanizmu predstavovala ich podpora viacerými uznávanými učencami (Konrad Celtis, Johann Reuchlin, Jakob Wimpfeling) a ukotvenie humanistických ideí na zakladaných univerzitách, ktoré vychovávali nové intelektuálne elity spoločnosti. V roku 1348 založil Karol IV. v Prahe prvú univerzitu na území Svätej ríše, ďalšie vznikli vo Viedni (1365), Heidelbergu (1386), Kolíne nad Rýnom (1388), Erfurte (1392) či Lipsku (1409). Presadenie „nového ducha“ humanizmu a renesancie na univerzitách bolo napriek akademickým slobodám komplikovaným procesom a nie na všetkých akademických inštitúciách ho prijímali s nadšením. Univerzity pod pevnou kontrolou cirkvi neraz zotrvali na pozíciách scholastizmu a k myšlienkovým inováciám sa stavali skepticky, ba až odmietavo. Kontakt medzi nemeckými a talianskymi štátmi bol však natoľko intenzívny, že exportu humanizmu a renesancie do Nemecka nemohli zabrániť ani tie najkonzervatívnejšie cirkevné authority.

Nemecký priestor nezastával v kontexte kultúrno-historického vývoja iba rolu pasívneho prijímateľa nových trendov, ale ich aj sám tvoril. Európe i svetu dal do vienka dva fenomény, ktoré sú často označované za prelomové momenty konštituovania novej éry – novú technológiu mechanickej kníhtlače a protestantizmus.

Vynález nemeckého kovorytca a kníhtlačiara z Mohuče Johanna Guttenberga zásadným spôsobom dopomohol k rozširovaniu informovanosti. Guttenbergovu technológiu tlače, ktorá bola ekonomicky úspornejšia a rýchlejšia než dovtedy využívaná bloková tlač, si postupne osvojili kníhtlačiarske dielne v celej Európe. Na Guttenbergovu slávnú 42-riadkovú Bibliu vydanú roku 1455 nadväzovali tzv. inkunábuly (prvotlače), tituly

tlačené novou kníhtlačiarskou metódou. Po knihách bol v bohatých nemeckých štátoch veľký dopyt. Okrem Mohuče vznikli knižné dielne využívajúce Guttenbergovu technológiu napríklad v Bambergu, Štrasburgu, Kolíne nad Rýnom a Augsburgu.

Priamoúmerne so vzostupom knižnej kultúry sa na území Nemecka rozvíjalo i renesančné umenie. V maľbe sa najväčšmi zviditeľnil norimberský majster Albrecht Dürer, žiak maliara Michaela Wolgemuta. Tento autor kresieb, akvarelov a medirytín, ovplyvnený pobytom v Taliansku, sa vo svojej tvorbe sústreďoval na náboženské, biblicko-mytologické námety, no bol takisto výborným portrétistom. V portrétovej maľbe vynikal taktiež Hans Holbein ml., syn spoluzakladateľa nemeckej renesančnej maľby Hansa Holbeina st. Mladší z maliarskej rodiny Holbeinovcov namaľoval portréty viacerých osobností, ako napríklad Erazma Rotterdamského, Thomasa Morea, ale hlavne jeho najznámejší obraz, portrét anglického kráľa Henricha VIII. Okrem A. Dürera a H. Holbeina ml. sa autorsky mimoriadne zviditeľnil Matthias Grünewald, autor malieb na oltári v Isenheime a tzv. Dunajská škola pod vedením Albrechta Altdorfera, ktorá do nemeckej maľby vniesla námiet zobrazovania panenskej prírodnej krajiny. Výrazný rukopis v nemeckom renesančnom maliarstve zanechal takisto Lucas Cranach st., predstaviteľ módného štýlu napodobňovaný nasledovníkmi až do 70. rokov 16. storočia.

Z talianskych vzorov čerpala aj architektúra. V renesančnom slohu bola vystavaná rezidencia v Landshute, zjavne inšpirovaná toskánskymi vplyvmi, zámok v Heidelbergu, Johannisburský palác v Aschaffenburgu, fuggerovské domy v Augsburgu; z cirkevných stavieb kostol sv. Michala v Mníchove (najväčší renesančný kostol v Zaalpsku). Renesančná architektúra sa v Nemecku výrazne presadila vo výstavbe radníc (Augsburg, Münden, Brémy, Kolín). Popri renesančnej architektúre tzv. veserského typu (okrem uvedených pamätihodností napr. hrad Wewelsburg, zámok Wolfsburg, budova Julea v Heldstedte) sa v severných hanzovních mestách udržala typická červená tehlová architektúra. Používanie tehly na stavbu svetských i sakrálnych stavieb vyplývalo z nedostatku kameňa ako stavebného materiálu.

Nemecká renesančná literatúra si nevydobyła svetovú slávu. V literárnej kultúre dominoval žáner *meistersang*, básne obľúbené v meštianskom prostredí, prednášané na poetických súťažiach v mestách ako Norimberg, Worms, Speyer, Ulm alebo Freiburg. Hlavným predstaviteľom tohto žánru bol Hans Sachs, okrem iného autor poézie a divadelných hier. Vo sfére didaktickej, satirickej a polemickej literatúry sa zviditeľnil Sebastian Brant, v dráme Johannes Reuchlin, z ďalších autorov Thomas Murner, Sebastian Franck, Ulrich von Hutten alebo Philipp Melanchton. Okrem pôvodnej tvorby vzniklo veľa prekladov klasických diel. Pre rozvoj a kultiváciu literatúry v národnom jazyku mal zásadný význam preklad Biblie od Martina Luthera, na ktorom pracoval v rozmedzí rokov 1521 – 1534. Čitateľská obec mala k dispozícii aj oddychovo-zábavnú literatúru – tzv. ľudové knižky (*Volksbücher*), ktoré zachytávali realistické príbehy zo života.

Nemecká hudba v 14. a 15. storočí zostávala vo vleku napodobovania franko-flámskych vzorov. Okrem existencie viedenskej kapely, založenej cisárom Maximiliánom I. roku 1498 a niekoľkých ďalších hudobných telies, nemecký priestor nepriniesol Európe prenikavejších komponistov či interpretov. Situácia sa čiastočne zmenila až koncom 15., resp. v priebehu 16. storočia, kedy bol autorsky aktívny Adam z Fuldy a Heinrich Finck. Franko-flámsky vplyv v nemeckej hudbe pretrvával a stupňoval sa v druhej polovici 16. storočia, kedy kulminoval počas pôsobenia holandských autorov v pozícii majstrov dvorských nemeckých kapiel.

Reformácia v Nemecku

Podobne ako v iných častiach Európy, aj v Nemecku si cirkev v období stredoveku vybudovala určujúci vplyv vo všetkých oblastiach života. Jej vplyv ďaleko presahoval hranice duchovného sveta a siahal do najvyšších svetských sfér. Cirkev úzko prepojená s politickou mocou strácala renomé ochrankyne Kristovho poslania a v očiach mnohých strácala dôveru. Na podkopanej dôvere voči cirkevným autoritám a cirkvi ako inštitúcii sa výrazne podpísal jej celkový morálny úpadok, charakterizovaný nemrav-

ným životom duchovenstva, korupciou a kupčením. Pápeži a cirkevní hodnostári sa niekedy zaoberali viac výbojmi a politikou než duchovnými záležitosťami a kultúra ich honosného života neúmerne kontrastovala so sociálnymi podmienkami nižšieho kléru.

Z tejto situácie pramenili snahy cirkev zásadným spôsobom reformovať. V nemeckom prostredí nadviazal na dávnejšie pokusy J. Wycliffa a J. Husa augustiniánsky mních Martin Luther (1483 – 1546). Rodák z Eislebenu, absolvent univerzity v Erfurte, dnes vďaka dopadu jeho myšlienok na kresťanskú kultúru známy v celej Európe, sa pôvodne neusiloval o vytvorenie novej cirkvi. M. Luther patril ku kriticky uvažujúcim kňazom, ktorými lomcoval vnútorný monológ o rozpore medzi pobožným životom v zmysle evanjelia a praxou v réžii cirkevných autorít. Prostredníctvom hlbokých úvah o samotnej podstate Kristovho učenia sa dopracoval k základnej otázke: Čo je to vlastne kresťanská viera a kto je jej oprávneným tlmočníkom? M. Luther dospel k jednoznačnej odpovedi, vyjadrenej v hesle *sola scriptura, sola fide, sola gratia*.

Podľa M. Luthera má byť pre kresťana prvoradá autentická viera v Ježiša Krista, resp. Boha, vychádzajúca jedine zo Svätého Písma; človeka ospravedlňuje jedine viera (nie dobré skutky) a božiu milosť, keďže je božím darom, si nemožno kúpiť odpustkami. M. Luther svojím pohľadom na vzťahový trojuholník kresťan – cirkev – Boh síce neutvoril zásadne inú koncepciu chápania viery než iní reformní predchodcovia, no v kontexte doby ním spustil sled udalostí, ktoré museli nutne poviesť k roztržke s Rímom. Inštitucionalizovaná cirkev ako sprostredkovateľ medzi „neбом a zemou“ stratila v Lutherovom poňatí význam, ba dokonca ju považoval za hlavnú prekážku na ceste ku správne kresťanskému životu v súlade s Kristovým učením.

M. Luther spochybnil celý systém fungovania mechanizmov cirkvi a jej autoritu v súdobej spoločnosti. Reakcia na seba nenechala dlho čakať. Po publikovaní 95 téz proti predávaniu odpustkov dňa 31. októbra 1517 začala pápežská kúria proti nemu v júli 1518 cirkevný súd. Len vďaka vplyvnému saskému kurfirstovi Fridrichovi III. Múdremu bol M. Luther stíhaný a vypočúvaný v Nemecku, čo mu v konečnom dôsledku pravde-

podobne zachránilo život. Pápežský legát Johannes Maier (Eck), vyslaný do Nemecka dišputovať s M. Lutherom, dokázal identifikovať nebezpečenstvo reformátorových myšlienok pre integritu západnej cirkvi pod egidou Ríma. Dišputa, ktorú mali títo dvaja protagonisti spolu viesť, musela nutne prekročiť teologický horizont a dotknúť sa politických otázok. Bolo to zapríčinené prepojením svetskej a cirkevnej moci, ktoré tvorili dve spojené nádoby. M. Luther v dišpute poprel základné dogmy vtedajšej cirkvi. Napadol primát a neomylnosť pápeža, neomylnosť koncilov, povahu cirkvi ako garanta spásy či charakter praktizovanej náboženskej kultúry vrátane zaužívanej podoby prijímania sviatostí. V útokoch voči vtedajšej podobe cirkvi zašiel tak príďaleko, že cirkev ako inštitúciu nazval dielom diablovým a pápeža „*nepriateľom Božím, prenasledovateľom Kristovým, rušiteľom kresťanstva a skutočným antikristom*“.

Výsledok cirkevného súdu nemohol nikoho prekvapiť. Cirkev prehlásila M. Luthera bulou *Exsurge, Domine!* pápeža Leva X. za bludára a dala mu lehotu na odvolanie svojho učenia. M. Luther učenie neodvolal, dňa 3. januára 1521 bol exkomunikovaný a následne v tom istom roku disciplinárne riešený na tzv. wormskom sneme. Wormský snem pod záštitou nového rímskonemeckého cisára Karola V. ho síce takisto vyhlásil za kacíra, cisár na M. Luthera uvalil ríšsku kliatbu, avšak prenasledovaný reformátor prednesenou obhajobou dostal svojich obžalobcov do úzkych. Svoje učenie obsiahnuté v publikovaných dielach bol ochotný odvolať len pod podmienkou, že jeho názory vyvráti Sväté Písmo. Tomuto argumentu samozrejme obžaloba nemohla racionálne kontrovať.

Výsledky wormského snemu rozdelili nemeckú šľachtu na dva tábory. Zatiaľ čo jedna časť M. Luthera podporovala, druhá včítane Karola V. zastávala dogmatické stanovisko, korešpondujúce s oficiálnym postojom Ríma. Karol V. sa nachádzal v obzvlášť ťaživej situácii. Ako rímskonemecký cisár a v dobovom ponímaní protektor celej západnej kresťanskej civilizácie musel držať propápežskú líniu, no súčasne si potreboval zaisťiť vojenskú a finančnú podporu nemeckej šľachty pre vedenie výbojnej zahraničnej politiky. Výmenou za túto podporu M. Lutherovi garantoval slobodný odchod z Wormsu, a teda faktickú beztrestnosť. M. Luther sa po

zinscenovanom únose utiahol na hrad Wartburg, patriaci Fridrichovi III. Múdremu, kde prečkal prvé mesiace po sneme. Už v roku 1522 však začal opätovne kázať a neskôr aj prednášať. Wormský edikt, ktorý M. Lutherovi zakazoval akúkoľvek verejnú činnosť, poskytnutie exilu a nariad'oval spálenie jeho spisov, zostal iba na papieri.

Pôvodná Lutherova snaha o reformu cirkvi prerástla do otvorenej reformácie, hoci spočiatku jej iniciátor nechcel vytvoriť novú odnož kresťanskej cirkvi. Cirkev však pod vplyvom jeho učenia stratila svoj univerzálny charakter – *katolicitu* (z gréckeho *katholikós* = všeobecný). Vplyv reformátorových myšlienok sa čoskoro prejavil v praktickom živote a ustanovení nového chápania kresťanstva. Hneď v roku 1521 sa začali v Nemecku rozpadáť rády a zanikať kláštory. Mnisi vystupovali z celibátu a vstupovali do manželských zväzkov (nezriedka s bývalými rehoľníkmi).

Reformácia sa zaslúžila o radikálnu zmenu v kultúre liturgie. Do kostolov sa dostával národný jazyk – nemčina, ku kultivácii ktorej výraznou mierou prispel práve M. Luther prekladom Biblie z latinčiny. V súvislosti s Lutherovým dôrazom na autoritu Biblie začalo počas služieb božích dominovať čítanie z Biblie nad náboženskými piesňami, hoci tie z kostolov nevymizli. Novinkou však bol ich nemecký text. Vznikol nový protestantský chorál, ktorého základom boli hymny a sekvencie gregoriánskeho chorálu a nové nápevy (z najznámejších napríklad *Hrad prepevný je Pán Boh náš / Ein feste Burg ist unser Gott*). Obnovilo sa prijímanie oboma spôsobmi (eucharistia v podobe „tela Kristovho“ a „krvi Kristovej“), ktoré sa zo západnej náboženskej kultúry vytratilo. Jazykový aspekt reformácie sa rovnako podpísal na rapídnom náraste produkcie kníh v nemčine.

Proces iniciovanej obrody cirkvi ale nemal iba náboženské a jazykové, ale aj politické aspekty. Lutherovu výzvu postaviť sa vrchnosti pochopila časť nemeckej spoločnosti svojsky ako apel na ľudové povstanie voči vládnucej triede. Sociálne nepokoje, ktoré prerástli až do sedliackej vojny vedenej Thomasom Müntzerom, zachádzali ďaleko nad rámec reformačných požiadaviek. Tieto akcie, sprevádzané plienením celých miest, sám M. Luther ostro kritizoval. Po potlačení ľudových vzbúr sa náboženskou otázkou na území Nemecka zaoberali dva snemy v Speyeri v rokoch 1526

a 1529 a augsburský snem v roku 1530. Snaha Karola V. počas druhého speyerského snemu o zakázanie luteránstva v zmysle wormskeho ediktu narazila na protesty Lutherových podporovateľov (odtiaľ pochádza termín *protestanti*) a viedla k prehĺbeniu rozporov v nemeckej spoločnosti na náboženskej báze.

O rok na to sformuloval Lutherov prívrženec Philipp Melanchton tzv. Augsburské vyznanie (*Confessio Augustana*), prvý dokument definujúci princípy evanjelickej viery augsburského vierovyznania. Ani tento pokus o určitý kompromis s katolíkmi a vyvrátenie obvinení z kacírskych podstaty Lutherovho učenia nebol úspešný. Evanjelické kresťanstvo augsburského vyznania bolo s katolíctvom zrovnoprávnené až v roku 1555 augsburským náboženským mierom.

Oproti predošlým vyjednávaniam s katolíkmi na čele s ríšskom cisárom išlo jednoznačne o pokrok. Prijatá zásada *cuius regio, eius religio* (koho vláda, toho náboženstvo) umožňovala protestantským šľachticom slobodne praktizovať svoju vieru. Platila však len pre ríšske stavy a rytierov. Poddaní v rozpore s Lutherovým vnímaním viery museli prijať takú formu kresťanstva, akú praktizoval ich zemepán (pre zaujímavosť, obyvatelia Falcka museli za poldruhastoročie zmeniť vierovyznanie až šesťkrát!). M. Luther do tohto politického rozhodnutia zasiahnuť nemohol, pretože v roku 1546 vo veku 62 rokov zomrel.

Napriek nespornému prínosu pre nemeckú i európsku kultúru sa „otec“ reformácie stal napokon obeťou samého seba. Už počas svojho života si vyhradzoval právo na „správny“ výklad kresťanského učenia a aj keď ním sledoval zaiste úprimnú myšlienku prinavrátiť ho ku jeho koreňom, paralelne s tým si budoval kult osobnosti a určitej nadradenosti voči všetkým, ktorí s ním nesúhlasili.

Lutherova reforma sa ujala v štátoch na severe a východe Svätej ríše, vo väčšine ríšskych miest a niektorých kniežatstvách na juhozápade krajiny. Juh a západ ríše zostal prevažne katolícky. Myšlienky reformácie augustiniánskeho mnícha prijali dve škandinávské kráľovstvá – švédske (1527) a dánsko-nórske (1536). Prenikli taktiež do Holandska, Poľska, Uhorska a českých krajín. Poľsko, Uhorsko i české krajiny sa neskôr do značnej

miery vrátili ku katolicizmu, v ostatných štátoch však Lutherove idey na-trvalo poznačili mapu náboženského rozvrstvenia obyvateľstva a kresťan-skú kultúru v daných štátoch.

Reformácia vo Švajčiarsku

Impulzy pre ráznu reformu náboženskej kultúry nevychádzali len od M. Luthera a okruhu jeho stúpencov, ale aj zo Švajčiarska. Švajčiarska konfederácia, založená roku 1291 ako tzv. Stará švajčiarska konfederácia (*Alte Eidgenossenschaft*), si na počiatku raného novoveku udržiavala mocenskú rozdrobenosť. Švajčiarsko nebolo centralizovaným štátom, ale voľným zväzkom prakticky samostatných autonómnych kantónov pod ci-sárskou korunou Svätej ríše rímskej. Ako najsilnejšie mocenské elementy v nezjednotenej krajine sa profilovali mestá, ktoré sa vďaka ekonomickej sile stávali významnými kultúrnymi centrami, kam prenikali humanistic-ké myšlienky. Rozmach univerzít pod patronátom vplyvných mestských samospráv utvoril ideálne podmienky pre zahniezdenie reformačných tendencií aj vo Švajčiarsku.

Švajčiarska reformácia nadviazala na Lutherovu reformáciu, hoci ňou bezprostredne nebola ovplyvnená a vo viacerých bodoch sa s ňou rozchádzala. Hlavné diferencie medzi oboma vetvami rozchodu s ofi-ciálnym kresťanským učením väzili v osobnostiach reformátorov a ich zázemí. „Otec“ reformačného procesu vo Švajčiarsku Ulrich Zwingli (1484 – 1531), pôsobiaci po štúdiách teológie od roku 1518 v Zürichu, sa s M. Lutherom nepohodol predovšetkým v otázke charakteru eucharistie, čo sa po ich vzájomnej dišpute v Marburgu roku 1529 stalo hlavnou príči-nou konečného ideologického rozkolu reformačných koncepcií. U. Zwin-gli na rozdiel od M. Luthera tvrdil, že Kristus je prítomný v eucharistii len symbolicky ako pripomienka Poslednej večere (*Wiedergedächtnis*) a nie reálne (*Realpräsenz*), ako to tvrdili luteráni (t. j. že Kristovo telo a krv sú skutočne prítomné v oltárnej sviatosti). Inak Zwingliho tézy do značnej miery prinajmenšom po formálnej stránke kopírovali Lutherovo učenie, prípadne mu boli podobné. Duchovný líder švajčiarskej reformácie tvr-

dil, že spásu nemožno dosiahnuť skutkami (okrem iného napr. účasťou na omši, ktorú považoval iba za vyjadrenie úcty k Bohu). U. Zwingli presadzoval zjednodušenie bohoslužieb, strohú liturgiu a objektívnu desakralizáciu kostolov (odstránenie obrazov svätých, sôch a relikvií), držiac sa premisy o nezobraziteľnosti Boha. U. Zwingliho podporila v jeho názoroch aj zürišská mestská rada a menovala ho za duchovného správcu mesta. Počas tohto Zwingliho mandátu sa Zürich premenil na teokratické stredisko, kde sa vo verejnom živote začali stierať rozdiely medzi svetskými a cirkevnými normami. Reformné učenie dostalo písomné vyjadrenie v podobe tzv. helvétskeho vyznania viery, ktoré ovplyvnilo iné protestantské cirkvi (anglikánsku, baptistickú, Cirkev bratskú). Aj keď existovali snahy exportovať Zwingliho učenie do katolíckych kantónov Švajčiarska i za cenu vojny, jeho reformácia sa napokon nestala duchovným univerzom pre celú krajinu.

Koncept švajčiarskej reformácie, obohatený o nové myšlienky, rozpracoval Zwingliho nepriamy nasledovník Ján Kalvín. Vyštudovaný právnik francúzskeho pôvodu J. Kalvín sa do Ženevy, miesta svojho nového pôsobiska, dostal v dôsledku náboženského prenasledovania v rodnej krajine. Francúzsko bol nútený opustiť po tom, čo kráľ František I. odmietol prijať reformáciu a zostal verný katolicizmu. J. Kalvín si podobne ako U. Zwingli vybudoval nielen značnú duchovnú, ale aj politickú moc. Na rozdiel od M. Luthera už nemusel pri formulovaní východiskových princípov svojho učenia začínať „na zelenej lúke“, ale iba sústavne rozvádzať a usporadúvať reformačné idey. Kalvínova pôvodná ambícia vytvoriť syntézu Lutherovho a Zwingliho učenia však napokon stroskotala. S U. Zwinglim sa zhodol na základných zásadách správneho kresťanského života, ktorému mali dominovať princípy mravnosti, čistoty a jednoduchosti. S zürišským kazateľom sa stotožnil i v otázke nezobrazovania Boha, no v spore o obsah eucharistie podporil M. Luthera. Originálnym vkladom J. Kalvína do reformačného myslenia bola téza o tzv. preddestinácii. J. Kalvín tvrdil, že každý človek má Bohom vopred stanovené poslanie na Zemi, určený životný osud a nemá žiadnu šancu ho počas svojho pozemského bytia zmeniť. Aby človek zistil, či je predurčený na spásu alebo

zatratenie, mal sa pridržať božích prikázaní a svoju posmrtnú budúcnosť vydedukovať z úspechov alebo neúspechov v živote. Kalvínovo učenie, zhrnuté do nového cirkevného poriadku platného v Ženeve, expandovalo zo Švajčiarska do ekonomicky vyspelých krajín západnej Európy, najmä do severného Holandska a Škótska, ako aj do Francúzska (hugenoti), Anglicka (puritáni) a krajín strednej Európy (Poľsko a Uhorsko), kde však kalvíni zostali menšinou.

Následkom kalvínskej reformácie bolo prehĺbenie diverzifikácie cirkvi spojené so vznikom nových vetiev i radikálnych odštiepeneckých hnutí (anabaptisti, unitári). Najpodstatnejší a nespochybniteľný dôsledok z akéhokoľvek uhla pohľadu však predstavovala zmena v myslení spoločnosti o svete, kultúre pobožnosti a ľudovej zbožnosti. Kalvínova reforma sa neusilovala len o dôkladnú renesanciu cirkvi, ale aj o jej úplnú rekonštrukciu, o reformu kresťanskej náuky i kresťanského životného štýlu, a to do všetkých dôsledkov. Demontovanie krížov, obrazov, odloženie liturgických odevov, odstránenie spevu, organu a relikvií z kostolov, zrušenie cirkevných procesií, birmovky, posledného pomazania a slávenie eucharistie len štyrikrát do roka – to boli závrtné inovácie, ktoré prevracali dovtedajšiu kresťanskú kultúru naruby. Snáď i pre svoju prílišnú revolučnosť sa idey reformovanej cirkvi, ustanovenej na základe kompromisu medzi Zwingliho a Kalvínovými prívržencami roku 1566, uchytili v praxi menej než luteránska reforma.

Nemecká kultúra v tieni tridsaťročnej vojny

Reformácia sa v nemeckých štátoch nestretla so všeobecným prijatím. Katolícka cirkev sa usilovala zabrániť šíreniu reformačných myšlienok, a tým zabrániť oslabeniu vlastného mocenského vplyvu. Hlavnou silou protireformácie bola pápežská kúria, vysokí cirkevní hodnostári a katolícki panovníci v jednotlivých európskych krajinách. Pápežská kúria si bola vedomá, že rekatolizácia protestantských regiónov sa nemôže realizovať len politikou zbrane a perzekúcií. Sám rímskonemecký cisár Karol V. si uvedomoval naliehavosť reforiem cirkvi zvnútra. Apeloval na pápeža, aby

urýchlene zvolal koncil, ktorý by ujasnil najproblematickejšie otázky kresťanskej kultúry a pokúsil sa o kompromis medzi katolíkmi a protestantmi. V skutočnosti však pápež nemal najmenší záujem o spochybnenie svojej autority; kúria bola náchylná prijať reformné dekréty týkajúce sa nanajvýš foriem rozhlasovania evanjelia, výchovy kňazstva, praxe sviatostí, otázky odpustkov, očistca a prinavrátania misijného poslania cirkvi.

Cirkevný snem zvolaný do talianskeho mesta Trento, známy ako tridentský koncil (1545 – 1563), cirkev vnútorne očistil od najvypuklejších prehreškov voči dikcii Písma, zosystematizoval cirkevné učenie a stal sa odraziskom pre proces tvrdej protireformácie na území reformáciou najväčšími zasiahnutých krajín (Španielska, Talianska, Poľska, Česka, Uhorska, Holandska, Švajčiarska a Nemecka). Napriek svojmu názvu nemal v žiadnom prípade ekumenický rámeč. Naopak, predstavoval začiatok nekompromisnej a neslávne známej inkvizície. V nemeckých štátoch boli prenasledovaní predovšetkým novokrstenci. Rímska cirkev vydala prvý *Zoznam zakázaných kníh* – tzv. index. Autori proskribovaných publikácií, ktoré neboli v súlade s oficiálnou rímskokatolíckou vieroukou, určenou Svätým oficiom (*Sanctum Officium Sanctissimae Inquisitionis*), nevystavovali hrozbe prenasledovania len seba, ale i svoje životné duchovné dielo – knihy. Knihy z pera heretika nezriedka končili manifestačnou potupou, verejným spálením.

Inkvizíciu, t. j. prenasledovanie vyhlásených kacírov, však nepraktizovali len katolíci, ale aj protestanti. Výskumy dokazujú, že protestantské perzekúcie kacírov, ako tiež ich hon na čarodejnice krutosťou a rozsahom hrdelných rozsudkov presahovali represie uskutočňované katolíckym súdnictvom. Spojenectvo s diablom, prisudzované čarodejniciam (bosorkám, príp. bosorákom) sa v období raného novoveku kládlo na úroveň kacírstva a príslušne sa aj trestalo. Dobová spoločnosť verila, že čarodejnice spolupracujú so satanom, uzatvárajú s ním dohody, udržiavajú s ním intímny pomer a v noci sa stretávajú na tzv. sabatoch, ktorým predsedal sám diabol a rozdával čarodejniciam úlohy. Príručkou pre boj proti týmto „temným silám“ sa stalo literárne dielo nemeckých dominikánskych kňa-

zov Heinricha Institorisa (Kramera) a Jakoba Sprengera s názvom *Kladi-vo na čarodejnice (Malleus maleficarum)*.

Procesy proti čarodejniciam a v menšej miere proti čarodejníkom boli súčasťou katolíckej i protestantskej náboženskej kultúry na celom kontinente až do konca 18. storočia, pričom kulminačný bod dosiahli na prelome 16. a 17. storočia. V plnej intenzite zasiahli aj nemecké oblasti, kde sa utvorili viaceré centrá honu na bosorky (Würzburg, Kolín nad Rýnom, Trevír, Mohuč). Inkvizícia vo Svätej ríši rímskej národa nemeckého s vysokým náskokom viedla rebríček počtu bosoráckych procesov i počtu odsúdených na smrť. Z približne 80 tisíc známych procesov v Európe sa na jej území konalo až 50 tisíc súdnych konaní. Inkvizičné sudy vyniesli trest smrti približne nad polovicou obžalovaných. Brutálna inkvizícia v Lotrinsku popravila za tridsať rokov (1576 – 1606) okolo 2 000 osôb. V regióne juhozápadného Nemecka (dnešné Bádensko-Württembersko) popravili v rozmedzí rokov 1560 – 1670 až 3 229 osôb, vo švajčiarskom kantóne Neuchatel a bazilejskom biskupstve do 500, v kantónoch Zürich, Solothurn a Luzern v rokoch 1533 – 1720 celkovo 387 osôb „usvedčených“ z bosoráctva.

Vo výkone popráv panovali v nemeckých štátoch, ale aj iných oblastiach Európy veľké regionálne rozdiely. Posledný proces s bosorkami v Nemecku sa uskutočnil v roku 1775. Vo Švajčiarsku popravili poslednú bosorku roku 1782. Proces s Annou Göldiovou a jej exekúcia vyvolali v Európe pobúrenie. Legitimita procesov a idey bosoráctva, spochybňované vzdelancami už od 15. storočia, boli v tom čase v očiach verejnosti už prežitkom. Mnohí učitelia poukazovali na obľudnosť obvinení a ak aj pripúšťali existenciu bosoriek, protestovali proti ich stíhaniu a hlavne neľudskému mučeniu, čím sa sami vystavovali hrozbe, že padnú do nemilosti inkvizičných autorít. Na ukončení boja proti poverám a ľudovej mágii mal osobitnú zásluhu radca habsburskej panovníčky Márie Terézie Gerard van Swieten. Tento pôvodom holandský lekár vedecky vyvrátil blúznivé predstavy o existencii upírov a svojím spôsobom dopomohol k tereziánskym reformám, ktoré si kládli za cieľ eliminovať ľudovú nevedomosť a zadubenosť.

Popri naštartovanej vlne inkvizície bolo ďalším dôsledkom trident-ského koncilu upevnenie konfesijného povedomia, ktoré v kultúrach európskych národov vrátane nemeckej pretrváva do súčasnosti. Netrvalo dlho a v Európe prepukol ostrý, nábožensky motivovaný konflikt – tridsaťročná vojna medzi Protestantickou Úniou a Katolíckou Ligou. Išlo o dovtedy najväčší dlhotrvajúci globálny vojenský konflikt, aký Európu v modernej ére zasiahol. Tridsaťročná vojna sa svojou úmornosťou a krutosťou stala námetom mnohých barokových literárnych diel. Jej rozsah bol porovnateľný s otrasmi, aké na Európanoch neskôr zanechala prvá svetová vojna. Hrôzy tridsaťročnej vojny reflektoval v šesťzväzkovom románe *Dobrodružný Simplicius Simplicissimus* nemecký barokový spisovateľ Hans Jakob Christoffel von Grimmelshausen. Grimmelshausenove simpliciády, typické neakademickým rozprávačským talentom, odrážali pozemské problémy človeka konfrontovaného s realitou neistoty vo svete zmietanom vojnou. Storočie popretkávané vojnou motivovalo vznik protivojnovej milostnej prózy (Christian Reuter) a barokového divadelníctva, zobrazujúceho ľudské tragédie v toku zúriaceho vraždenia (Andreas Gryphius, Daniel Casper von Lohenstein). Z ďalších nemeckých barokových literátov nemožno opomenúť Angela Silesia (vlastným menom Johannes Scheffler), autora mystickej duchovnej poézie (dielo *Pútnik cherubínsky*) či zakladateľa sliezskej školy rétorickej ľúbostnej a satirickej poetiky Martina Opitza, ktorý prvou nemeckou poetikou *Knižka o nemeckom básnictve* vytvoril základy pre jazykovú literárnu reformu v Nemecku bez nárečových prvkov. M. Opitz v nej zosystematizoval tendencie dobových tzv. jazykových spoločností, ktoré v priebehu 17. storočia vznikli v Hamburgu, Weimare, Štrasburgu, Norimbergu a Lübecku, usilujúcich sa o zušľachtene nemečiny. M. Opitz v rozpore so svojím mottom popisovať realitu v jej ideálnej podobe sa v diele *Piesne útechy o vojnových útrapách* nevyhol až zarmucujúco realistickému zobrazeniu kataklizmy tridsaťročnej vojny.

Výjavy z bitiek tridsaťročnej vojny inšpirovali taktiež maliarov rôznych národností, ktorí zachytávali ponurú realitu bojísk (bitky, obliehania miest). Obrazy expresionisticky, no zároveň realistickým poňatím, vystihujú hlavné dominanty celého konfliktu – nekontrolované pustošenie

a nemeckú krajinu premenenú na kolbište znepriatelených katolíkov a protestantov nielen z nemeckých štátov, ale aj Francúzska, Dánska či Švédska.

Tridsaťročie drancovania uzatvoril až Westfálsky mier z roku 1648, ktorý uznal rovnosť oboch vierovyznaní a reformovanú cirkev. Westfálsky mier bol zároveň koncom jednej epochy európskych dejín. Dekády urputných bojov o „jedinú pravdu“ priniesli na oboch stranách veľmi rozporný výsledok. Ukázalo sa, že návrat „pred Luthera“ je nemožný a náboženstvo nedokáže viac spĺňať integrujúcu rolu v procese snahy o homogenizáciu kultúry európskej civilizácie.

Katolícki panovníci vycítili omnoho väčšie nebezpečenstvo pre Európu a jej kresťanské tradície. Bola ňou prudká expanzia osmanských Turkov, ktorí po víťaznej bitke pri Moháči roku 1526 prenikli do strednej Európy a bezprostredne ohrozovali európsku kresťanskú mantru ako takú. Účelové spojenectvá s protestantskými kniežatami nedokázali zastrieť fakt, že Turkom nešlo len o hospodársku exploataciu území „nevercov“, ale o ich úplné politicko-vojenské a kultúrne ovládnutie a začlenenie do veľkej Osmanskej ríše. Turci už v druhej polovici 16. storočia ovládli celý Balkán, okupovali temer celé Uhorsko (vrátane južného a stredného Slovenska) a dostali sa do tesnej blízkosti Viedne, jednej z hlavných báh európskeho kresťanstva. Až po neúspešnom obliehaní Viedne a protiútok kresťanských vojsk roku 1683 sa začali postupne zo strednej Európy sťahovať smerom na juh. Nemecké krajiny s výnimkou Rakúska nemali s moslimským panstvom osobnú skúsenosť a k väčšiemu kultúrnemu stretu kresťanstva a islamu na území Svätej ríše neprišlo. S tureckým pustošením si však odnieslo neblahé skúsenosti napríklad obyvateľstva Štajerska, žijúce na pomedzí medzi kresťanským a moslimským svetom, ktoré muselo čeliť početným tureckým vpádom, spojených s vypaľovaním sídel, rabovaním a zajímaním ľudí do otroctva.

Rozvoj baroka v Nemecku

Tridsaťročná vojna zatlačila záujem nemeckej spoločnosti o umenie do úzadia. Novátorské tendencie si museli na svoju príležitosť preniknúť do kultúry počkať až do upokojenia situácie v nemeckých štátoch, rozháranej vleklými náboženskými bojmi. Preto je obdobie medzi ústupom renesancie od približne polovice 16. do polovice 17. storočia považované za umelecky hluchejšiu éru.

Umenie na území Nemecka sa začalo prebúdzat až v súvislosti s nástupom protireformácie. Podobne ako renesancia, aj vánok barokovej invencie dodul do nemeckých krajín z Talianska. Barok, aj keď čiastočne nadväzoval na renesanciu a vyumelkovaný manierizmus, vniesol do umenia návrat kresťanských motívov v zmysle jasnej estetickej línie vzájomného dopĺňania sa jednotlivých vetiev umenia. Hlavnou ideou cirkevnej a svetskej barokovej architektúry bolo manifestovať monumentálnosť moci, človeka ohromiť, sprítomniť mu nebesia na Zemi, vyvolať v ňom hlboké emočné pocity znásobené využívaním drahých a vizuálne príťažlivých materiálov (zlato, štukatúra, cenné drevá, farebné mramory, iskrivé farby). Baroková architektúra porušovala pravidlo striedmosti a pravidelnosti, typické pre renesanciu. Budovy boli stavané na nepravidelných pôdorysoch, lemované oblúkmi a elipsami, avšak pritom si zachovávali svoju symetrickosť.

Barokové umenie na sever od Álp prenikalo pomaly. Rozvíjalo až s oneskorením od 18. storočia a možno povedať, že nemecké krajiny svojou umeleckou základňou podstatnejšie k dynamike európskeho baroka ruku nepriložili. Pre pretrvávajúci vplyv neskororenesančnej gotizujúcej architektúry vznikli prvé jednoznačne barokové stavby až v druhej polovici 17. storočia, ako napríklad pôvodne renesančný kostol sv. Michala alebo kostol sv. Kajetána v Mníchove, i to najmä vďaka intenzívnejšiemu kontaktu bavorského regiónu so severom Talianska. Protestantký sever sa, naopak, upínal na vzory z Holandska a Francúzska stvárnené v klasicizme.

Okrem sakrálnej architektúry v nemeckých štátoch vzniklo množstvo barokových palácov po vzore francúzskeho Versailles. Inšpirácia prepychovým sídlom francúzskych kráľov sa pretavila do výstavby palácov na

predmestiach veľkých miest, ako napríklad palác Herrenhausen v Hannoveri, Nymphenburg v Mníchove, Schwarzenberský palác, Belveder a Schönbrunn (prezývaný „Versailles Rakúska“) vo Viedni, Mirabell v Salzburgu, Zwinger v Drážďanoch, Charlottenburg v Berlíne, Weißenstein v Pommersfeldene, Augustusburg a Falkenlust v Brühli, rezidencia vo Würzburgu alebo palác Sanssouci v Postupime neďaleko Berlína vystavaný v odnoži baroka rokoka, ktorý využíval ako letnú rezidenciu pruský kráľ Fridrich II. Veľký. Luxusné paláce obkolesovali rozľahlé parky, aleje a menšie cirkevné a svetské stavby. Nová šľachtická výstavba pozitívne ovplyvnila architektúru celých miest. Mnohé nemecké mestá prešli zásadnou prestavbou. Spomedzi architektov sa svojím majstrovstvom najväčšmi zviditeľnil Johann Balthasar Neumann (biskupská rezidencia vo Würzburgu, rokokovo ladený kostol vo Vierzenheiligen), Johann Dientzenhofer (Schönbornský zámok v Pommersfelden) a v Čechách pôsobiaci Krištof a Kilián Ignác Dientzenhoferovci.

Barokové tendencie v maľbe sa v Nemecku uchytili až v druhej polovici 17. storočia. Nemecké barokové maliarstvo významnejší prínos pre európske umenie neurobilo a zostalo v závese za holandským, flámskym či talianskym barokom. Viacerí nemeckí maliari si však získali slávu za hranicami vlasti, medzi nimi v Benátkach pôsobiaci autor malieb s mytologickými a biblickými motívmi Johann Liss snúbiaci rímske a flámske vplyvy, portrétista Joachim von Sandrart a Ludolf Bakhuizen, predstaviteľ holandského zlatého veku maľby s nemeckými koreňmi.

Ranobarokovú nemeckú hudbu charakterizoval sprvu predovšetkým rozvoj protestantskej chrámovej hudby. Vznikali skladby pre sólových alebo viacerých spevákov so sprievodom generálbasu, dopĺňané postupne o melodické inštrumenty a zbor. Z týchto skladieb sa v druhej polovici 17. storočia vyvinula chrámová kantáta. Tvorili sa taktiež pašie, zhudobnené dramatizované príbehy z Ježišovho života a vianočné oratóriá. Komponisticky vynikli skladatelia Michael Praetorius, Johann Hermann Schein, Samuel Scheidt, ale hlavne Heinrich Schütze, žiak slávneho benátskeho komponistu Giovanniho Gabrielliho, ktorý skomponoval prvú (no nezachovanú) nemeckú operu *Daphne*.

Perlu mimoriadneho lesku prinieslo nemecké prostredie európskej kultúre v osobe Johanna Sebastiana Bacha. J. S. Bach bol jedným z najvplyvnejších skladateľov v dejinách hudby vôbec. Zanechal za sebou trvalé dielo v podobe protestantskej chrámovej hudby, organových skladieb a klavírných diel. Kvalitou skomponovaných diel prevyšoval aj autorsky najplodnejších súčasníkov vrátane skladateľa oper, oratórií, kantát, duet, árií, piesní, talianskych a latinských chrámových skladieb Georga F. Händela či Georga P. Telemanna, autora 5 tisícok titulov (opery, oratóriá, omše, pašie, symfónie, koncertné suity, triá, sonáty), vynikajúceho spontánnosťou invencie, prepracovanými hudobnými formami, sviežosťou a ľahkosťou myšlienok. Bachovu hudbu charakterizovala dokonalá stavba, vyvážený a jednotný štýl. Popri hraní a komponovaní podstatne ovplyvnil hudobnú teóriu. Jeho súborné dielo zahŕňa 1 100 diel všetkého druhu s výnimkou opery.

V oblasti opery nemecký priestor úplne ovládli talianski skladatelia okrem Hamburgu, ktorý mal od roku 1678 vlastnú scénu. Nemecká operná tvorba, ktorej počiatky sa kladú do prvej polovice 17. storočia (prvá zachovaná opera Sigmunda Standena *Seelewig* pochádza z roku 1644), nemohla konkurovať talianskej ani francúzskej produkcii. Spomedzi mála nadregionálne uznávaných komponistov treba spomenúť Reinharda Keisera a bratislavského rodáka Johanna Sigismunda Kussera, ktorý pôsobil v Stuttgarte, Štrasburgu, Paríži a Hamburgu. Opera sa viac rozvíjala v Rakúsku, najmä na cisárskom dvore, kde sa talianska opera hrala od roku 1626. Cisári Ferdinand III. a Leopold I. boli sami komponistami a tento druh umenia živo podporovali. Leopold I. vo Viedni založil prvé operné divadlo, ktoré si ako Štátna opera udržiava kontinuitu dodnes. Ako špeciálny druh opery sa formovalo tzv. oratórium, ktoré v epickej forme podávalo mytologicko-náboženské témy (Heinrich Schütz, G. F. Händel).

Z dramatického umenia sa rozvíjalo jezuitské divadlo, reprezentované najmä osobou Jacoba Bidermanna (tragédia *Cenodoxus*). Už spomínaný A. Gryphius využíval vo svojich hrách barokovú iluzívnosť. V mučeníckych drámach staval proti sebe kresťanský ideál sebaobetovania a barbarskú tyranii. Profesionálne divadlo oproti jezuitskému kvalitatívne zaostávalo.

Profesionálne súbory sa regrutovali z kočovných divadelných spoločností. Hrávali špecifický žáner *burlesky*, plný drsného humoru a neuveriteľných situácií a *hauptakcie*, demonštrujúce príbehy zo života panovníkov a ich dvora. Nízku kvalitu miestnych súborov na úrovni fašiangových divadiel kompenzovali anglickí herci, kočujúci po Nemecku od konca 16. storočia. Ústrednú postavu v jednotlivých hrách mal častokrát klaun (*Hanswurst*). Približne po roku 1620 začali do činohry zapájať aj domácich hercov, čím nemecké divadlo pozdvihli. Na základe skúseností z pôsobenia v anglických súboroch vznikali od polovice 17. storočia viaceré nemecké divadelné spoločnosti. K obrodeniu a skutočnému skultivovaniu nemeckého divadla došlo však až v 18. storočí pod vplyvom osvietenenských ideí.

Do obdobia baroka spadajú okrem jednotlivých umeleckých odvetví i počiatky novovekej nemeckej filozofie. V nej vynikol hlavne Gottfried Wilhelm von Leibniz, polyhistor považovaný spoločne s Reném Descartesom a Baruchom Spinozom za hlavného protagonistu racionalizmu 17. storočia, modernej logiky a analytickej filozofie. So svojím učením o monádach v nadväznosti i protiklade k R. Descartovi rozpracoval teórie o ponímaní hmoty, jej materiálnej a duchovnej povahe. G. W. Leibniz uvažoval i o téme tzv. teodicey – rozpore, prečo všemohúci a dobrotivý Boh dopúšťa existenciu zla v spoločnosti. Riešenie konfliktu ponúkol vo forme existencie troch variácií zla, vychádzajúceho z racionálnej argumentácie (metafyzické, fyzické a morálne zlo).

Premeny absolutizmu a kultúrne metamorfózy v jeho kontexte

Po tridsaťročnej vojne došlo v nemeckých štátoch k podstatným politicko-mocenským zmenám. Od polovice 17. storočia vzrastala sila Rakúska a predovšetkým Brandenburska-Pruska, ktoré sa stalo najvplyvnejšou nemeckou monarchiou. V tomto trende pokračoval aj jeho nástupnícky štát Prusko po roku 1701, kedy sa kurfirst Fridrich III. prehlásil za „kráľa v Prusku“. Zánik mocenského „tigra“, jestvujúceho v rokoch 1618 – 1701, a vznik Pruského kráľovstva neznamenal len štátoprávnu zmenu, ale tiež

počiatok novej kultúrnej tradície, spojenej s militarizmom, hospodárskym rozmachom a neskôr hlavne so zápasom za politické zjednotenie Nemecka. Do konca 18. storočia Prusko rástlo mocensky i teritoriálne. Postupne sa pod jeho zvrchovanosť dostali územia Magdeburska, západného a východného Pomoranska, menšie územia na severozápade Nemecka, ale predovšetkým rozsiahle územia Poľska po troch deleniach poľského štátu v rokoch 1772 – 1795 medzi Rusko, Rakúsko a Prusko.

Ťahúňom vývoja napriek posilneniu viacerých nemeckých monarchií zostávalo naďalej Prusko. V období vlády Fridricha Viliama I. v rokoch 1713 – 1740 sa Prusko podarilo transformovať na vysoko centralizovaný štát. Vzostup štátu dovŕšil vojenský génius Fridrich II. Veľký, ktorý ho v rokoch svojej vlády (1740 – 1786) definitívne zapísal na mapu európskych veľmocí. Fridrich II. Veľký porazil rakúsku cisárovnú Máriu Teréziu v troch sliezskych vojnách (s prestávkami trvali od roku 1740 do roku 1763) a sedemročnej vojne (1756 – 1763), kde sa preukázala evidentná zaostalosť rakúskej armády. Prusko s modernizovanou armádou nielenže Rakúsko porazilo na bojovom poli, ale prevzalo i pomyselné kormidlovanie vlajkovej lode medzi nemeckými štátmi. Cisársky dvor vo Viedni sa s nálepkou druhého hráča v poli prirodzene nehodlal zmieriť, v dôsledku čoho vznikla medzi Rakúskom a Pruskom neľútostná rivalita.

Rivalita medzi oboma krajinami mala z civilizačného hľadiska pozitívnu dimenziu: snaha predbehnúť toho druhého nútila panovníkov v oboch monarchiách realizovať modernizačné opatrenia. Prusko aj Rakúsko sa vydali na cestu osvietenského absolutizmu. Vládca už na verejnosti viac nevystupoval ako spupný pán všetkého a všetkých, ale ako „prvý služobník štátu“. Absolutistická moc monarchu zostala síce zachovaná, no do života spoločnosti v oboch nemeckých štátoch prenikali dovtedy nevídané novoty. Uskutočnili sa zásadné ekonomické a právne reformy, bolo zrušené nevoľníctvo a mučenie, došlo k zlepšeniu právneho a spoločenského postavenia židovskej menšiny a roľníkov a bolo zriadené štátne školstvo.

Ostatné nemecké monarchie zostávali od rýchlej modernizácie stranou a len pomaly napodobňovali vzor úspešných nemeckých štátov. Panovnícke dvory si často žili izolovaným honosným životným štýlom a neriešili

akútne ekonomické problémy. Viaceré krajiny, ako napríklad Bavorsko, sa rútili do finančnej priepasti. Sasko bolo zaťažené vlastnou zahraničnou politikou a vnútorné problémy zostávali v závese za ňou. Hannoverko po uzavretí personálnej únie s Britániou spravoval anglický kráľ z Londýna, preto ťarcha progresívnosti krajiny stála na pleciach domácich šľachticov. Spomedzi druhosledových nemeckých štátov sa vzor Pruska a Rakúska snažilo nasledovať predovšetkým Bádensko, ktorému panovník Karol Fridrich vládol v modernizačnom duchu. Žiarivý úspešný príbeh Pruska začali mnohé nemecké monarchie imitovať až po napoleonských vojnách v druhom desaťročí 19. storočia. Je logické, že rozbehnutú pruskú karavánu už nedokázali dobehnúť a tá ich časom v procese zjednocovania Nemecka bez markantnejšieho odporu pohltila.

Nemecká spoločnosť sa ako celok napriek niekedy až priepastným rozdielom v pokroku medzi jednotlivými štátmi pretvárala, a to nielen politicko-ekonomicky, ale aj intelektuálne. V priebehu druhej polovice 18. storočia nemčina vytlačila z módy používanie obľúbenej francúzštiny ako komunikačného jazyka na šľachtických dvoroch (francúzštinu mimochodom preferoval ešte aj Fridrich II., ktorý nemčinu považoval za barský jazyk). Pozvoľne sa naštartoval proces konštituovania národného povedomia. Vyššie spoločenské vrstvy nijako nebránili rozmachu osvietenstva, nového kultúrneho hnutia usilujúceho sa o vymanenie spod barokového myslenia. Naopak, často ho sami podporovali. Do popredia sa dostávali empirizmus a racionalizmus ako nové determinanty životných postojov, začala sa vyzdvihovať a skúmať národná kultúra, horlivo sa pátralo po jej mýtických, dejinných a jazykových koreňoch.

Z pohľadu genézy národného povedomia v kontexte osvietenstva zohral mimoriadne dôležitú rolu nemecký filozof Christian Wolff, jeden z najsvetlejších zjavov filozofie 18. storočia. Ch. Wolff povýšil nemčinu na akademický jazyk a popri latinčine ju používal vo svojom písomnom prejave. Nemčina i vďaka jeho gestu postupne strácala stigmú kultúrne nižšieho jazyka než francúzština a stávala sa – pravda, vo všetkých dialektových variáciách – celonárodným jazykom a zároveň hlavným menovateľom nemeckého národného obrodenia.

Omnoho väčšiu slávu si svojim filozofickým prínosom vyslúžil zakladateľ kriticismu a transcendentálnej filozofie Immanuel Kant. Kantova *Kritika čistého rozumu* sa výrazne podpísala pod myslenie o okolitom svete, možnostiach jeho rozumového uchopenia a vzťahu rozumu k náboženstvu. I. Kant sa pod vplyvom britského empirizmu zaoberal poznateľnosťou sveta cez skúsenosť a v závislosti od ľudskej schopnosti veci poznať ich rozdelil na „veci pre nás“ a „veci pre seba“. I. Kant rovnako zaviedol dodnes používaný termín kategorický imperatív – prikazujúce tvrdenie, vyjadrujúce obsah mravnej slobody človeka rozhodovať sa, či koná mravne a slobodne. Svojou filozofiou celkovo naštrbil dogmatické predstavy o pevnom mieste človeka vo svete, vyzdvihol autonómnú individualitu človeka v možnosti rozhodovať sa podľa vlastnej vôle, čo nepriamo podnietilo národné hnutia v Európe 19. storočia.

Silnejúca orientácia na rozum nebola badateľná len vo filozofii. Tzv. vek rozumu naplno zasiahol aj literatúru, a to v časovom období zhruba vymedzovanom rokmi 1720 – 1800. Do pozície poprednej postavy nemeckého literárneho života sa vypracoval lipský profesor Johann Christoph Gottsched, známy predovšetkým svojou zbierkou divadelných hier. J. Ch. Gottsched vnímal divadlo ako edukačný proces, ktorým je možné spoločnosť morálne vychovávať. Dbal na prísne oddelovanie žánrov tak, aby nesplývali a zasadzoval sa o reformu divadla v zmysle jeho očistenia od hrubej komiky a improvizácie. Spolu s ním zanechala viditeľný rukopis na nemeckom divadelníctve principiálka lipskej kočovnej spoločnosti Caroline Neuberová, ktorá sa usilovala divadlo očistiť od infantilných prvkov (odstránenie tradičného klauna z deja hier).

Od J. Ch. Gottscheda temer o generáciu mladší spisovateľ Christian Fürchtegott Gellert prenikol do povedomia verejnosti ako autor mravoučných bájok, ktoré mali viac didaktickú než umeleckú funkciu. Popri lyrike zastúpenej autorským dielom sentimentalistu Friedricha Gottlieba Klopstocka tvoril kľúčovú zložku nemeckej osvietenскеj literatúry román, reprezentovaný najmä Christophom Martinom Wielandom, ktorého diela v sebe niesli nielen literárnu hodnotu, ale súčasne stelesňovali manuál celospoločenskej reformy. Ch. M. Wieland formoval etické a politické ideály

nemeckého meštianstva, zamýšľal sa nad rôznymi formami vlády a možnosťou osvietených intelektuálov pôsobiť na vládnuce elity.

V druhej polovici 18. storočia vrcholila nemecká osvietená tvorba dielami Gottholda Ephraima Lessinga. G. E. Lessing kritizoval neustále obracanie sa za domnelou francúzskou dokonalosťou, ako divadelný teoretik a anglofil sa snažil oživiť Shakespearove námety v divadle, ktoré klasicistická tvorba kritizovala. Lessingovej tvorbe dominoval vtíp, irónia a polemika. G. E. Lessing ovplyvnil svojou *Hamburskou dramaturgiou* repertoár Národného divadla otvoreného v Hamburgu roku 1767 presadzujúc meštiansku drámu ako jeho základ, pretože veril v jeho silu pozitívne vplývať na ľudskú morálku.

S pozvoľným prebúdzaním národného cítenia sa v literatúre predierali do popredia nové hodnoty, ako cit, vášeň či láska. V Nemecku nadobudla skupina autorov uvažujúcich v týchto intenciách inštitucionalizovaný rámec. Hnutie *Sturm und Drang* (Búrka a vzdor), považované za predvoj nemeckého romantizmu, vybrúsilo hneď niekoľko klenotov spisovateľského remesla – Johanna Wolfganga von Goetheho, Friedricha Schillera či Heinricha Heineho. *Sturm und Drang* prelomilo tradičné konvencie umeleckej spisby, nechalo vyniknúť žánrovému synkretizmu a objavilo tematické motívy z nemeckého prostredia. Mladé umelecké hnutie sa poňatím svojich prác štylizovalo do pozície búrlivej, rozorvanej avantgardy, ktorá je revoltou voči spoločnosti a jej konvenciám. Nárokovalo si na slobodu osobnosti, vlastné konanie, vôľu, cítenie a myslenie, neváhalo ísť do konfliktu so spoločenskou morálkou a zaužívanou kultúrou. Zo základov sentimentalizmu (*Empfindsamkeit*) vychádzala takisto literárna skupina *Göttinger Hainbund*, nadväzujúca na Klopstockovo dielo (Heinrich Ch. Boie, Johann H. Voss, Ludwing Ch. H. Hölty, gróf zo Stolbergu). Medzi ďalšie vedúce postavy hraničného obdobia medzi nemeckým preromantizmom a romantizmom patrili básnik Friedrich Hölderlin, zarytý kritik dobových pomerov píšuci ódy, hymny a elégie, ktorý bol obdivovateľom antického Grécka, či divadelný dramatik a novelista Heinrich von Kleist.

Oneskorený príchod baroka na územie Nemecka priamo determinoval neskorší nástup klasicizmu, ktorý do architektúry prenikol až v druhej po-

loviaci 18. storočia. V Nemecku obrodu antického umenia propagoval jeho dôkladný znalec Johann J. Winckelmann, zakladateľ nemeckého klasicizmu a autor prvej veľkej syntézy dejín výtvarného umenia. J. J. Winckelmann videl v gréckom a rímskom umení pilier kultúry celej európskej civilizácie. Vyžíval sa v pokojných, no zároveň majestátnych scenériách splývania umenia a prírody. Jeho obľúbeným miestom bola záhrada vo Wörlitz, typická svojím antickým panteónom, kde sa stretával s jazykovedcom a básnikom F. G. Klopstockom a o generáciu mladším filozofom Johannom G. von Herderom.

V klasicizme bola vystavaná Brandenburská brána, jeden z hlavných symbolov Berlína a Nemecka vôbec (dokončená roku 1791). Neoklasicistické architektonické pamiatky vznikli prevažne až na počiatku 19. storočia, a to predovšetkým v Berlíne – napríklad Nová stráž, Divadelný dom na Gendarmenmarkt, alebo budova Starého múzea na Muzeálnom ostrove. Veľa neoklasicistických budov vzniklo aj v metropole Bavorska, Mníchove. Sieň slávy (*Ruhmeshalle*) svojou kompozíciou dokumentuje jednoznačnú inšpiráciu helenistickými vplyvmi, konkrétne dórsnym slohom. Inšpiračný zdroj v antickom Grécku našiel taktiež architekt Leo von Klenze, keď na objednávku bavorského kráľa Ľudovíta I. vyhotovil pre anglický park v Mníchove Monopteros, repliku svätyne zasvätenej bohovi Apollónovi. V neoklasicizme naprojektoval aj mníchovský Königsplatz alebo chrám Walhalla pri Regensburgu.

Až v posledných troch desaťročiach 18. storočia sa v európskych krajinách rozvinul klasicizmus v maľbe. Ako predloha klasicizmu slúžila antická kultúra, zdôrazňoval sa estetický a etický ideál, kontrastujúci s bujarym rokokom. Z maľby temer vymizli náboženské motívy, dôraz sa kládol najmä na výjavy z mytológie, histórie a reálneho prítomného sveta. Obrazy sa vyznačovali jasnými farbami, presnou kresbou a čistou kompozíciou. V nemeckom kultúrnom priestore v maľbe vynikli Johann Zoffany a Johann Heinrich Füssli, ktorý bol silno inšpirovaný germánskou mytológiou, Homérovými, Danteho a Shakespearovými dielami.

Hudobné umenie sa koncentrovalo v troch mestských centrách. Okrem tradičnej bašty hudobnej scény Viedne pôsobila špičková hudobná scé-

na v Mannheime a Berlíne. Predstaviteľ Mannheimskej školy Jan Václav Stamic v dobe vrcholu tvorby J. S. Bacha a G. F. Händela stmelil nové slohové prvky, na ktoré neskôr po jeho smrti nadviazal Christian Cannabich. V roku 1778 sa skupina presídlila do Mníchova. V Berlíne v rovnakom čase pôsobila renomovaná dvorná kapela Fridricha II., v ktorej hrali vynikajúci hudobníci, ako napríklad Johann G. Graun, Carl Ph. Bach a František Benda. Kapela bola po hudobnej stránke konzervatívnejšieho razenia, no beztak prispela k rozvoju klasicizmu a vytvoreniu inštrumentálneho slohu.

Z nemeckých skladateľov zanechal v hudobnom klasicizme najhlbšiu stopu Ludwig van Beethoven, bonnský rodák pôsobiaci vo Viedni. L. van Beethoven ovplyvnil vývoj hudby na dlhé roky, fakticky na celé 19. storočie. Do dokonalosti doviedol princípy klasickej tematickej práce, vyladil klavírnu tvorbu, založil tzv. vokálnu symfóniu, náročnosťou vytvoril priestor pre obohatenie obsadenia orchestru a mal leví podiel na založení tzv. veľkého orchestru. Ako majster melodiky integroval rytmus, harmóniu a dynamiku do jednoty s melodickou líniou.

V období osvietenstva, ktoré bolo charakteristické fascináciou poznatkami a vzdelávaním sa, prudko vzrástol hlad po vede. Vznikali diskusné krúžky, učené spoločnosti a štátom podporované akadémie vied, kde veda dostávala inštitucionálne zázemie. Veda už nebola odkázaná len na podporu mecenášov ako v renesancii. V roku 1701 vznikla takáto akadémia v Berlíne zásluhou už spomínaného filozofa G. W. Leibniza. Akadémia pripravovala vedecké podujatia, zamestnávala interných vedeckých pracovníkov, spolupracovala so zahraničnými partnermi a udržiavala kontakty s dopisujúcimi členmi. Akadémia dosiahla obzvlášť významný rozkvet za vlády Fridricha II. Pruský kráľ Fridrich II. vyrástol pod tútorstvom francúzskych vzdelancov, ktorí vedu pod hlavičkou samostatných vedeckých inštitúcií rozvíjali už o pár desaťročí skôr (roku 1635 vznikla lingvisticky orientovaná Francúzska akadémia, v roku 1666 prírodovedne orientovaná Akadémia vied).

Rakúsko a Švajčiarsko v „novom veku“: Politický vývoj, spoločnosť a kultúra

Rakúsko, ktorému od roku 1276 vládol rod Habsburgovcov, prešlo v ranom novoveku veľmi turbulentným vývojom. Po bitke pri Moháči roku 1526 sa osmanské vojská začali tlačiť smerom na sever k hraniciam rakúskeho štátu. Vtedajší rakúsky panovník Ferdinand I., ktorý si po smrti uhorského kráľa Ľudovíta II. Jagelovského uplatňoval nároky na uhorský trón, bol konfrontovaný s časťou uhorskej šľachty, neželajúcej si jeho nástup do kráľovského úradu. Ferdinand musel čeliť osmanským snahám vpadnúť do Rakúska. Tie sa mu podarilo ustáť, no okupácia Uhorska Turkami, nastolenie osmanskej správy na jeho území (vrátane značnej časti Slovenska) vystavila Viedeň novej politickej a sekundárne i kultúrnej hrozbe. Celé storočie ohraničené rokmi 1564 – 1665 sa nieslo v znamení faktického rozdelenia Habsburskej monarchie. Až v 60. rokoch 17. storočia sa Habsburgovci po uhladení zahraničnopolitických rozporov mohli plne sústrediť na stabilizáciu vlastnej moci. V roku 1683 vďaka vojenskej pomoci poľského kráľa Jána III. Sobieskeho Viedeň nepadla do tureckých rúk a, naopak, po prelomení obliehania vojská katolíckej Svätej ligy naštartovali úspešnú protiofenzívu s cieľom vytlačiť moslimských Turkov zo strednej Európy. Oslabovanie Osmanskej ríše v strednej Európe znamenalo na druhej strane vzostup Rakúska, ktoré sa profilovalo ako hlavná veľmoc v podunajskom regióne a jeden z najsilnejších štátov vo Svätej ríši rímskej národa nemeckého. Habsburgovci napriek neúspešnej vojne o španielske dedičstvo teritoriálne expandovali a ovládli Nizozemsko a dŕžavy v dnešnom Taliansku (Milánsko, Mantovsko, nakrátko Neapolsko a Sardíniu, vymenenú roku 1720 za Sicíliu).

18. storočie rakúskych politických dejín charakterizoval mocenský súboj s Pruskom o vplyv nad nemeckojazyčnou oblasťou a celou strednou Európou. Po trpkých vojenských porážkach od konkurenčného Pruska viedenský dvor pochopil nutnosť reforiem vo všetkých sférach verejného života. Za osvietenskej panovníčky Márie Terézie (vládla v rokoch 1740 – 1780) a jej syna Jozefa II. (1780 – 1790) bol prijatý celý rad reformných

opatrení. V monarchii sa zrušilo nevoľníctvo (1781, pre Uhorsko 1785), bol prijatý tolerančný patent (1781) uvoľňujúci náboženské trenice v krajine medzi katolíkmi a protestantmi, boli zrušené rehoľné spoločnosti, zrealizovala sa reforma školstva (od roku 1775 zavedená povinná školská dochádzka). Aj keď Jozef II. na smrteľnej posteli mnoho z reforiem odvolal, resp. viaceré nestihli vojsť do platnosti, beztak sa výrazne podpísali pod modernizáciu chátrajúceho habsburského mocnárstva.

Zásluhou osvietenských reforiem Rakúsko zaznamenalo veľký hospodársky rozvoj, demografický prírastok, vzrast vzdelanosti a rozmach priemyslu. V období vlády Jozefa II., kedy vrcholilo osvietenstvo, sa aj v Rakúsku začala namiesto latinčiny v úradnom styku presadzovať ako dominantný národný jazyk nemčina. Napriek tomu nemčina zďaleka nebola jediným, ba ani plošne používaným jazykom. V rakúskej časti Habsburskej monarchie žili okrem nemecky hovoriacich Rakúšanov Česi, Chorváti, Slovinci, Poliaci, Ukrajinci a ďalšie nenemecké národnosti. Hoci nemecký jazyk nebol v monarchii protežovaný tak vehementne, ako neskôr maďarčina v uhorskej časti, nenemecké národy stotožňovali nemecký jazyk s celým vládnucim feudálnym systémom so všetkými jeho chybami, ktoré pod vplyvom národnoemancipačných hnutí 19. storočia reflektovali ako prežitok odsúdený na skon. Jazykový aspekt hral v konečnom dôsledku dôležitú rolu vo vnútornej dezintegrácii multikultúrnej krajiny, zasahujúcej nielen dnešné Rakúsko, ale aj oblasti severného Talianska, časti Chorvátska, české krajiny, Slovinsko a časť Poľska.

V oblasti kultúry sa viedenský cisársky dvor usiloval kopírovať trendy epochálnych kultúrnych hnutí. K známym podporovateľom renesančného umenia patrili cisár Maximilián I., ktorý vo Viedni vydržoval humanistických učencov. Baroková literatúra sa vyvíjala podobne ako v Nemecku. Na jednej strane popisovala vojnové hrôzy, na druhej strane sa písali odychové príbehy, ktoré čitateľom umožňovali odpočinúť si od reality, cez literatúru uniknúť do ideálnejšieho sveta a prostredníctvom humorných príbehov zabudnúť na vojnové utrpenie.

Ak Rakúsko oproti iným mocnostiam v literatúre kvalitatívne zaostávalo, kompenzovalo to prínosom pre hudobnú kultúru. Viedeň bola od

18. storočia hlavným mestom európskej hudby, ktorú cisársky dvor štedro podporoval. Na viedenský dvor a ním dotované inštitúcie pozývali talentovaných komponistov zo všetkých kútov Európy. Fenomenálnym v európskom meradle sa stal najmä rakúsky hudobný klasicizmus. Klasicizmus dosiahol vrchol v tvorbe Josepha Haydna a Wolfganga A. Mozarta. J. Haydn definitívne dotvoril klasickú symfóniu, vyznamenal sa sláčikovými kvartetmi, symfóniami a oratóriami (*Stvorenie sveta, Ročné obdobia*). W. A. Mozart sa do dejín hudby zapísal bohatou melodickou invenciou, čistotou harmónie, zmyslom pre rytmus a zvukovú farebnosť a vyvnanosť stavby skladieb. Vytvoril geniálne diela, ktoré dokázal v každom žánri typovo charakterizovať a priniesť nové podnety pre operu. Komponoval inštrumentálnu hudbu a hudobno-dramatické diela, ako napríklad opery *Figarova svadba, Così fan tutte, Čarovná flauta a Don Giovanni*.

Na rozdiel od územia Nemecka Švajčiarsko nebolo tridsaťročnou vojnou negatívne postihnuté. Krajina sa pre súperiace tábory stala predovšetkým zásobárňou špičkových žoldnierov a vojna zdrojom biznisu beztak bohatých kantónov. Kantóny uzatvárali s bojujúcimi stranami výhodné zmluvy o vojenskej a hospodárskej výpomoci, zásluhou čoho jednotlivé regióny stále jestvujúcej Starej švajčiarskej konfederácie (vznikla ešte roku 1291) ekonomicky prosperovali. Švajčiarske kantóny sa do tridsaťročnej vojny aktívne priamo nezapojili. Práve v tomto období sa položil základ neutrality krajiny, ktorá sa stala fundamentom švajčiarskej zahraničnej politiky pretrvávajúcej až do 21. storočia.

Westfálskym mierom bol Švajčiarsku priznaný štatút nezávislosti na Svätej ríši rímskej národa nemeckého, čím sa zbavilo posledných zvyškov formálnej závislosti (nezávislý status reálne požívalo už od švábskej vojny roku 1499). To však neznamenal, že by sa konfederácia na nikoho nesnažila zahraničnopoliticky viazať. Od druhej polovice 17. storočia začalo Švajčiarsko prehľbovať styky s novorastúcou európskou veľmocou, Francúzskom. V 18. storočí došlo k nárastu francúzskeho vplyvu vo švajčiarskej kultúre, a to v dôsledku migračnej vlny hugenotov po zrušení nantského ediktu (garancie náboženskej tolerancie pre francúzskych protestantov z roku 1598) kráľom Ľudovítom XIV. roku 1685.

Francúzski učitelia pôsobiaci vo švajčiarskom vyhnanstve publikovali prevažne práce vedeckého charakteru, hlavne vlastivedné, geografické, geologické a prekladové diela. V druhej polovici 18. storočia tu krátky čas žili a tvorili vzdelanci európskeho formátu ako francúzski osvietenici François-Marie Arouet Voltaire a Jean-Jacques Rousseau alebo svetoznámy anglický historik Edward Gibbon. Významných vedcov dalo svetu koniec koncov aj samotné Švajčiarsko – známu rodinu Bernoulliovcov (Bernoulliho rovnica matematicky vyjadrujúca zákon o zachovaní energie využívaná v hydrodynamike) alebo Leonharda Eulera (Eulerova veta).

Intelektuálnymi a literárnymi centrami nemeckojazyčného Švajčiarska boli Bern, Bazilej a Zürich, ktorý sa spája s pôsobením najprominentnejších postáv švajčiarskej literatúry 18. storočia Johanna Jakoba Bodmera, Johanna Jakoba Breitingera, Solomona Gesnera, Johanna Kaspara Lavatera a ďalších. Veľký ohlas vyvolal svojimi nacionálne ladenými dielami pôvodným povoláním lekár Johann Georg Ritter von Zimmermann, ktorého knihy si získali úspech po celej Európe. Na svoj dvor v Petrohrade ho pozvala dokonca ruská cárovná Katarína II. J. G. R. von Zimmermann mal možnosť uskutočniť rozhovor s pruským kráľom Fridrichom II. Veľkým, ktorý spracoval a vydal v knižnej podobe.

Na sklonku storočia sa pod vplyvom osvietenstva zvýraznil záujem autorov o poznanie svojej vlasti, čo sa najväčšmi prejavilo v dielach Johanna Müllera von Schaffhausena, autora prvého pokusu o syntézu dejín Švajčiarska (1780) a v diele Johanna Gottfrieda Ebela, autora sprievodcu Švajčiarskom (1793). Obaja autori nepriamo nadviazali na cestopisné texty Johanna Jakoba Scheuchzera, cestovateľa, ktorý udržiaval úzke styky s londýnskou Kráľovskou spoločnosťou a mimo iných aj so svetoznámym fyzikom Isaacom Newtonom.

Vplyv nemeckého jazyka bol v kultúre dominantný, no nie výlučný. Švajčiarsko sa do konca 18. storočia definitívne dokonštituovalo ako multilingválna krajina. V ranom novoveku došlo k úpadku latinskej spisby, ktorú bolo možné pozorovať už od počiatkov 17. storočia. Do popredia sa hneď za nemčinu dostala francúzština a v menšej miere taliančina s rétorománčinou. Jazyk zostával každopádne sekundárnym identifikačným

prvkom švajčiarskej spoločnosti, prvoradou bola kantonálna a nábožen-
ská identita, čo vyvolávalo pretrvávajúce náboženské požiare. Tie sa po-
darilo uhasiť až v priebehu 19. storočia, kedy vznikla moderná švajčiarska
identita postavená na občianskom princípe.

Do vývoja krajiny na samom sklonku 18. storočia zasiahli hektické uda-
losti v susednom Francúzsku s medzinárodnopolitickým dosahom, ktoré
nalomili švajčiarsku suverenitu. Iskra Veľkej francúzskej revolúcie pre-
skočila za hranice a bola exportovaná do susedných štátov. V súvislosti
s vojenským ťažením Napoleona Bonaparteho začali vznikať v Európe tzv.
sesterské republiky, nadväzujúce na myšlienky revolúcie. Po Batávskej
republike, ustanovenej na území dnešného Holandska, vznikli podobné
štátne útvary v severnom (v tom čase ešte rozdrobenom) Taliansku a na-
pokon roku 1798 aj na území Švajčiarska. Životnosť Helvétskej republi-
ky, ktorá predstavovala prvý pokus o centralizovaný štát na švajčiarskom
území, však bola veľmi krátka. Francúzska intervencia so sebou priniesla
mnoho modernizačných výdobytkov francúzskej revolúcie, no súčasne
(hlavne v katolíckych kantónoch) vyvolala vzbury. Predsa len, prítomnosť
francúzskych vojsk domáce obyvateľstvo nechápalo ako „civilizačnú mi-
siu“, ktorá ju má dostať zo „sveta tieňa“ do „sveta svetla“, ale v prvom rade
ako vojenskú okupáciu. Nový profrancúzsky režim Helvétskej republiky
zrušil kantonálnu samosprávu, šľachtické privilégia a obmedzil nábožen-
skú slobodu. V roku 1803 však Napoleon obnovil kantonálne rozvrstvenie
Švajčiarska a prinavrátil mu štatút konfederácie, ktorý bol potvrdený na
Viedenskom kongrese roku 1815 po ukončení napoleonských vojen.

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Zhodnoťte, ako sa jednotlivé umelecké a myšlienkové prúdy novoveku (renesancia, barok, osvietenstvo) etablovali v nemeckej kultúre. Porovnajzte modernizačný prínos jednotlivých epoch pre umenie a spoločnosť.
2. Akým spôsobom ovplyvnila nemecká a švajčiarska reformácia súdobú spoločnosť? Zamyslite sa nad dôsledkami reformačného procesu pre ďalšie krajiny a jeho dopadoch na kultúru náboženského života.
3. Ako memento tridsaťročnej vojny ovplyvnilo nemeckú kultúru a hodnotovú orientáciu spoločnosti? Pri svojich úvahách vychádzajte z tém a foriem spracovania diel nemeckej barokovej literatúry.
4. Vypočujte si hlavné diela nemeckej barokovej a klasicistickej hudby. Diskutujte o tom, aké pocity vo vás vyvolávajú a aký odkaz sa jednotliví skladatelia snažili odovzdať poslucháčom.
5. Prečo sa idey osvietenstva dostávali do kultúry nemeckých štátov nerovnomerne? Svoje zhodnotenie zdôvodnite na konkrétnych príkladoch.

Úloha I.

Vychádzajúc z pohľadu nemeckého germanistu a literárneho vedca Konrada Burdacha diskutujte o vzťahu nemeckého humanizmu a reformácie. Do akej miery bola Lutherova reformácia, ako píše K. Burdach, „samostatnou mocou s vlastnou cestou“ a do akej miery zapadala do kontextu európskeho humanizmu?

„Nemecký humanizmus upadal od konca 15. storočia stále viac do učených kolají. Jeho literárne výkony sa od tejto doby už obracali len na zlomok národa znalý latinčiny. Národné tendencie síce nikdy celkom nestratil, ale zdieľal ich s reformáciou, ktorá sa v Ne-

mecku vydala ako samostatná moc vlastnými cestami. Reformácia má staré ciele humanizmu: premenu do čistej formy ľudského života, znovuzrodenie z ducha pôvodnej slobody, hľadanie v novej, samostatnej cirkvi na národnom základe. To, čo humanizmus a reformácia, stále ešte spojené, dokázali, ukazuje sa strhujúcim spôsobom na Melanchthonovi a jemu podobných...“.

(Zdroj: PESCH, O. H.: Cesty k Lutherovi. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 212)

Úloha II.

Preštudujte si výňatky z 95 téz Martina Luthera a debatujte, aké zjavy v dobovej kresťanskej kultúre nemecký reformátor najväčšmi kritizoval. Zároveň sa zamyslite, prečo sa stal v očiach vtedajšej cirkevnej hierarchie „čiernou ovcou“.

„1. Keď náš Pán a Majster hovorí: „Pokánie čiňte“, atď., tak chce, aby celý život Jeho veriacich na zemi bol ustavičným pokáním...“

6. Pápež nemôže nijakú vinu za hriech inak odpustiť, len tak, keď vyhlási a potvrdí, že Boh ju odpustil; alebo keď to činí v prípadoch, ktoré si vyhradil pre seba, a v tých, ak nimi človek pohrdne, vina ostáva nezrušená a neodpustená...“

11. Táto burina, že cirkevné pokánie alebo zadosťučinenie menia na tresty očistca, bola zasiata, zatiaľ čo biskupi spali...“

21. Mýlia sa teda všetci tí kazatelia odpustkov, ktorí hovoria, že pápežovým odpustkom je človek zbavený každého trestu a získa spasenie...“

28. Isté je to, že len čo groš zazvoní v truhlici, narastá zisk a lakomstvo, avšak pomoc a príhovorná modlitba cirkvi závisí jedine na Božej dobrej vôli...“

36. Každý kresťan, ktorý pociťuje pravú ľútosť nad svojimi hriechmi, má úplné odpustenie trestu aj viny, ktoré mu patrí aj bez odpustkov...“

44. *Lebo skutkami lásky rastie láska a človek sa stáva lepším. Odpuškami sa však nestáva lepším, ale len zbaveným trestov...*

62. *Opravdivým pokladom cirkvi je však sväté evanjelium o Božej sláve a milosti...*

71. *Kto hovorí proti pravde pápežských odpustkov, nech je prekliaty a zlorečený.*

72. *Komu však robia starosti svojvoľné a drzé slová kazateľa odpustkov a trápia ho, nech je požehnaný...*

79. *Tvrdiť, že kríž, nádherne ozdobený pápežovým znakom, dokáže toľko ako kríž Kristov, je rúhaním sa Bohu...*

94. *Kresťanov treba napomínať, aby sa usilovali nasledovať svoju hlavu – Krista – aj cez kríž, smrť a peklo...*

95. *A nech sa viacej spolehnu na to, vchádzať skrze mnohé súženia do kráľovstva nebeského, než na bezstarostný prelud, že je pokoj“.*

(Zdroj: LUTHER, M.: Výber zo spisov. Bratislava : Vesna, 1990, s. 16 – 20)

Úloha III.

Martin Luther vo svojich spisoch nekritizoval len cirkevné authority, ale aj svetských feudálov a ich dvojtvárnu morálku, ktorá podľa reformátora kontrastovala so správaním bohobožného a vzorného kresťana. V nasledujúcom texte od M. Luthera identifikujte jeho kľúčové výčitky voči šľachte, na ich základe diskutujte o páľčivých spoločenských problémoch nemeckej spoločnosti v prvej polovici 16. storočia a pokúste sa zistiť, či aj spoločnosti iných európskych štátov trápili podobné problémy.

„Všemohúci Boh tak pomiatol naše kniežatá, že si nemyslia nič iného, než že môžu svojim poddaným činiť a prikazovať, čokoľvek sa im zachce; a taktiež poddaní sa mýlia a veria, že sú povinní to všetko bez výhrady poslúchať. Teraz začali kniežatá ľuďom prikazovať, aby odovzdávali knihy a verili a vyznávali, čo im oni určia. Tak sa opovažujú sadať si na Boží trón a riadiť svedomie a vieru, podľa

svojich pomätených mozgov vodiť Ducha svätého ako školáčika... Píšu a vydávajú listiny, že cisár to tak nariadil a oni chcú byť kresťan-sky poslušnými kniežatami... Keby im cisár odňal nejaký zámok alebo mesto alebo prikázal niečo iného neprávom, hneď by si vynášli nejaký dôvod, aby sa cisárovi sprotivili a poslušní byť nemuseli. Kde však ide o to, klamať chudobného človeka a ukájať svoju vlastnú zvlôľu na Božom slove, tam sa to má nazývať poslušnosťou cisár-ských rozkazov. Takým ľuďom sa niekedy hovorilo darebáci, teraz sa im musí hovoriť poslušné ríšske kniežatá... Besnenie takých bláz-nov vedie k vyhladeniu kresťanskej viery, k popretiu slova Božieho a k urážke Božieho majestátu, nemôžem ani nechcem už k mojim nemilostivým pánom a zúrivým vladykom ďalej prizerať, musím sa im postaviť na odpor aspoň slovami...

Tu musíme rozdeliť všetky Adamove deti, t. j. všetkých ľudí, na dve časti. K Božej ríši patria všetci tí, ktorí naozaj veria v Krista a podro-bujú sa mu; lebo Kristus je v Božom kráľovstve kráľom a pánom... Títo ľudia nepotrebujú žiaden svetský meč ani právo... K ríši sveta, alebo pod zákon náležia všetci, ktorí nie sú kresťanmi..."

(Zdroj: LUTHER, M.: *O svätské vrchnosti*. Praha : EMAN, 1993, s. 12 – 13, 16)

Úloha IV.

Spis Jakoba Sprengera a Heinricha Kramera (Institorisa) *Kladivo na čarodejnice* bol svojho času druhou najpredávanejšou knihou hneď po Biblii. *Kladivo* svojím obsahom v podobe otázok a odpove-dí poskytuje v troch hlavných častiach pohľad autorov na tem-né nadprirodzené sily a možnosti boja proti nim. Aj keď nerepre-zentuje oficiálne stanovisko cirkvi, predstavuje výpoveď o spôsobe uvažovania časti spoločnosti v ranom novoveku, zmietanej neisto-tou a vierou v povery, ktoré sa stali oporou inkvizície. Prečítajte si úryvok z *Kladiva*, na jeho základe uvažujte o mentálnom svete, ná-boženskej kultúre v danom historickom období a príčinách, prečo

Kladivo poslúžilo inkvizičným súdom ako právna opora v jednotlivých procesoch proti čarodejniciam.

„Pretože viera v existenciu čarodejníc patrí k základným článkom katolíckej viery, trvanie na opaku zaváňa kacírstvom... Ktokoľvek verí, že akákoľvek bytosť môže byť zmenená k lepšiemu alebo k horšiemu alebo premenená do iného druhu či podoby inak než Stvoriteľom všetkých vecí, je horší než pohan a kacír. A pokiaľ niekto zastáva tento názor a tvrdí, že tak činia čarodejnice, tak to nie je katolícke, ale jednoducho kacírske. Navyše žiadne čarodejnícke pôsobenie nemá na svete stáleho trvania. To je dokázané. Pretože keby to tak bolo, potom by to spôsobovali diabli. Avšak tvrdenie, že diabli môžu pôsobiť na ľudské telo alebo mu spôsobiť škodu, sa nejaví ako katolícke, pretože tak by mohli zničiť celý svet, navyše, každá zmena tela, či sa uzdraví alebo ochorie, môže byť vysvetlená prirodzenými príčinami. To vyplýva zo 7. knihy Fyziky. Najsilnejší z týchto je vplyv hviezd. Avšak diabli nemôžu ovplyvňovať hviezdy... To môže len Boh... A sila Boha je väčšia než sila diabla, takže Božie diela sú silnejšie než diablove a ich pôsobenia...“

(Zdroj: *Malleus maleficarum – Kladivo na čarodějnice*. Praha : Otakar II., 2000, s. 27, 29)

Úloha V.

Ústredný predstaviteľ nemeckej a európskej klasickej filozofie Immanuel Kant sa vo svojej úvahe *Čo je osvietenstvo?* z roku 1784 zamýšľa nad podstatou osvietenstva. Po preštudovaní Kantovej reflexie diskutujte o otázkach pod textom.

„Osvietenstvo znamená vykročenie človeka z nedospelosti, ktorú si sám zavinil. Táto nedospelosť sa rovná neschopnosti používať svoj vlastný rozum bez cudzieho vedenia. Sami sme si ju zavinili! Ved' jej príčinou nie je nedostatok rozumu, ale nedostatok rozhodnos-

ti a odvahy používať rozum bez cudzieho vedenia. Sapere aude! Maj odvahu k použitiu vlastného rozumu! Také je teda heslo osvietenstva!... K tomuto osvieteniu však nie je treba nič iného než slobodu... totiž slobodu verejne používať vo všetkom vlastný rozum... Žijeme teraz v osvietenskej dobe? Ak sa otázka kladie takto, potom odpoveď znie: Nie! Určite ale žijeme v dobe, v ktorej prebieha osvietenstvo... K tomu, aby ľudia ako celok – ako sa teraz veci majú – boli v stave, alebo i len mohli byť do neho uvedení, keby dokázali vo veciach náboženských dobre a spoľahlivo používať svoj vlastný rozum, k tomu ešte chýba veľmi veľa. Že sa im však teraz otvára pole, aby sa k tomu slobodne prepracovávali, a že prekážok, ktoré bránia ich všeobecnému osvietenstvu alebo ich vymaneniu sa z nimi samými zavinenej nedospelosti, pozvoľne ubúda, o tom máme predsa len zreteľné znamenia. V tomto ohľade je táto doba vekom osvietenstva alebo Fridrichovým storočím...“

(Zdroj: HAUBELT, J.: Česká osvícenství. Praha : Rodiče, 2004, s. 437, 439, 442)

- a) Súhlasíte s Kantovým názorom, že v „predosvietenskej“ dobe človek nedokázal používať vlastný rozum? Svoju prípadnú polemiku podložte protiargumentmi. V akej rovine je Kantov pohľad podľa vás akceptovateľný a v akej nie?
- b) Na príkladoch z dejín nemeckej kultúry demonštrujte, ako sa v 18. storočí zvýšil záujem o racionálne chápanie sveta, ako ho definuje I. Kant.
- c) Prečo I. Kant spája vek osvietenstva s menom pruského kráľa Fridricha II. Veľkého?

Úloha VI.

Nemecký filozof Johann Gottfried von Herder (1744 – 1803) ovplyvnil svojím myslením nielen nemecké, ale aj mnoho iných, obzvlášť slovanských národných hnutí v 19. storočí. Prečítajte si úryvok z Her-

derovej knihy venovanej otázkam súvisiacim s jazykom a literatúrou a odpovedzte na otázky pod textom.

„... Jediná odtrhnutá rodina, myslí si niekto, dokáže svoju reč v pohodlí a v pohode rozvinúť lepšie, než keď bude rozptyľovaná zábavami, vojnou proti inému kmeňu, atď. – ani náhodou. Čím viac sa obracia k iným, tým silnejšie sa tlačí do húfu, tým pevnejšie sa drží koreňov, činy predkov obracia do piesní, prevolaní, nesmrteľných pamiatok a uchováva tieto pomníky v podobe čím čistejšej, tým vrelejšej. Vývoj reči ako reči predkov pokračuje preto s väčšou silou, preto si ho príroda zvolila. Po čase sa však tento kmeň, pokiaľ vyrástol v malý národ, usadí pevne vo svojom kruhu. Má svoj primeraný okruh potrieb, a rovnako reč pre ne; ďalej už nejde, ako vidíme na všetkých malých, tzv. barbarských národoch. V izolácii so svojimi potrebami môžu zostať celé storočia v tej najprekvapivejšej nevedomosti, ako oní ostrovania neznalí ohňa a tolko iných národov, ktoré nepoznali ani tie najprimitívnejšie nástroje; ako by nemali oči, aby videli, čo leží pred nimi. Preto nimi neskôr ostatné národy opovrhujú ako hlúpymi, neľudskými divochmi, hoci sme všetci ešte pred nedávnom boli práve takými divochmi a svoje znalosti sme získali od iných národov... Tu príroda zapojila novú reťaz: predávanie výdobytkov od národa k národu... My, Nemci, by sme ako Američania ešte pokojne žili v našich lesoch alebo v nich ešte skôr drsne bojovali a boli hrdinami, keby nás reťaz cudzej kultúry tesne nespútala a nenútila nás celé storočia chtiac-nechtiac tiahnuť spolu. Riman získal svoju kultúru v Grécku, Grék ju získal z Ázie a z Egypta, Egypt z Ázie, a Čína možno z Egypta – tak pokračuje reťaz článok po článku a raz snáď ovinie celú zemeguľu...“

(Zdroj: HERDER, J. G.: *Uměním k lidskosti: úvahy o jazyce a literatuře*. Praha : OIKOYMENH, 2006, s. 94 – 95)

- a) Čo J. G. Herder považuje za podmienku rozvoja národného jazyka?
- b) Ako podľa J. G. Herdera vplývajú interkultúrne vplyvy na formovanie národnej kultúry? Stotožňujete sa s jeho pohľadom? Svoj názor zdôvodnite.
- c) Ktoré národy, resp. jazyky boli v čase vzniku Herderovej práce považované za „barbarské“? Akú obsahovú náplň mal tento termín v dobovom kontexte a prečo?

5 NEMECKÁ SPOLOČNOSŤ A KULTÚRA V „DLHOM“ 19. STOROČÍ

Zrod moderného nemeckého nacionalizmu, počiatky nemeckého národného obrodenia a rola kultúry v jeho kontexte

Dôsledky Veľkej francúzskej revolúcie priamo či nepriamo zasiahli takmer celú Európu. Jej myšlienky položili na lopatky korodujúci feudálny systém vo Francúzsku a v ostatných európskych štátoch vyvolali veľký ohlas. Vládnuca elita nemeckých monarchií sa obávala, že revolučná iskra preskočí aj do Svätej ríše rímskej národa nemeckého. Likvidácia monarchistického zriadenia vo Francúzsku, vyhlásenie republiky a premena stavovskej na občiansku spoločnosť vyľakali európskych monarchov a aristokraciu natoľko, že Rakúsko a Prusko spoločne so Španielskom, talianskymi a nemeckými štátmi revolučné Francúzsko vojensky napadli. Protifrancúzska koalícia, posilnená o Britániu a neskôr o Rusko, však útokom na Francúzsko nedocielila to, čo chcela. Po porážke v bitke pri Valme dňa 20. októbra 1792 Svätá ríša stratila územia naľavo od Rýnu, ktoré pripadli Francúzsku a následne musela sama čeliť invázii francúzskych vojsk. Na území Porýnia obsadeného Francúzskom bol zrušený absolutizmus, zavedená sloboda vierovyznania, ústavný poriadok a emancipačné opatrenia. Ideály Veľkej francúzskej revolúcie teda expandovali aj mimo hraníc Francúzska, na teritória patriace ešte nedávno do lona Svätej ríše. Francúzski revolucionári verili v univerzálnosť nimi hlásaných princípov o slobode, rovnosti a bratstve („*Liberté, égalité, fraternité*“) a ich poslaní oslobodiť všetky národy Európy. Francúzsky Konvent ešte na konci roku 1792 prijal dekréty, v ktorých sľuboval pomoc národom bojujúcim za slobodu a všetkých, ktorí s jeho interpretáciou slobody nesúhlasili, označil za nepriateľov.

V priestore Nemecka bolo náročné revolučné myšlienky presadiť v praxi, a to najmä z troch dôvodov. Nemeckým štátom v prvom rade chýbalo centrum typu Paríža, ktoré by mohlo slúžiť ako nástupná platforma pre realizáciu zásadných spoločenských zmien. V druhom rade, najvýznamnejšie nemecké štáty ako Prusko či Rakúsko sa aktívne zapojili do programu osvietenského absolutizmu a reformy spoločnosti uskutočňovali mierovou cestou. V treťom rade, pre mnohých nemeckých revolucionárov, ktorí zakladali jakobínske spolky a netajili sa ambíciou vyhlásiť republiku, od významnejších revolučných akcií odradil priebeh samotnej francúzskej revolúcie, ktorá sa začala odcudzovať svojim ideálom a zmenila sa na obyčajné politické krviprelievanie.

Novú vlnu exportu ideí revolúcie do zahraničia prinieslo obdobie napoleonských vojen, do ktorých sa s plnou vervou zapojili i nemecké štáty. Po Napoleonovom triumfálnom víťazstve v bitke troch cisárov pri Slavkove 2. decembra 1805, kde porazil rakúske a ruské vojská, bola Svätá ríša rímska národa nemeckého zlikvidovaná. Rímskonemecký cisár František II. sa vzdal svojho titulu a ponechal si len korunu rakúskeho cisára. Na troskách Svätej ríše Napoleon roku 1806 založil konfederatívny Rýnsky spolok, ku ktorému sa pripojila väčšina nemeckých štátov s výnimkou Rakúska, Pruska, Holštajnska a Pomoranska. Napoleon sa usiloval posilniť stredne veľké nemecké štáty a využiť ich ako geopolitický kordón voči vplyvu Rakúska a Pruska. Francúzsky vojvodca Rýnsky spolok mocensky absolútne ovládol a stal sa jeho protektorom. Životnosť spolku priamoúmerne závisela od Napoleonovho vzostupu. Napoleonove porážky predznamenali aj zánik Rýnskeho spolku, ktorý sa roku 1813 rozpadol.

Zánik Svätej ríše rímskej národa nemeckého bol koncom jednej epochy nemeckých dejín. Napoleonom naoktrojovaný koniec ríše predstavoval koniec stáročnej európskej kultúrnej tradície. Svätá ríša mala popri politickej moci cisára moc symbolického charakteru – bola kultúrnym konštruktom určitej identity a hodnôt. S ríšou definitívne zanikol stolec „Bohom vyvoleného panovníka“ a „ochrancu západného kresťanstva“. Štafetový kolík v integrácii nemeckojazyčného priestoru prevzalo po rímskonemeckom cisárovi Prusko, atakované neprestajnou ctižiadostivosťou

Rakúska, ktoré bolo odhodlané o tento primát usilovne bojovať. Vážny test líderských schopností pre obe nemecké krajiny predstavoval boj proti Napoleonovej hegemonii v strednej Európe. V pamätnej bitke národov pri Lipsku v dňoch 16. – 19. októbra 1813 utržil francúzsky cisár porážku a z nemeckých krajín sa musel stiahnuť.

Po ukončení únavných vojen proti Napoleonovi sa európske mocnosti usilovali prinavrátiť kontinentu mierovú stabilitu. Na Viedenskom kongrese (október 1814 – jún 1815), ktorý mal túto otázku vyriešiť, sa veľmoci dohodli na posilnení postavenia historických monarchií (Rusko, Rakúsko, Prusko, Veľká Británia), obnove hraníc do podoby spred napoleonských vojen, uplatnení mocenských nárokov dynastií zvrhnutých Napoleonom, postavení hrádze voči nacionalizmu a šíreniu myšlienok francúzskej revolúcie, prekonaní rozdrobenosti území niektorých historických štátov a určení podmienok rovnováhy síl v Európe. Takáto dohoda však mala svoje limity. Narážala na križujúce sa záujmy mocností. Rusko sa dožadovovalo vplyvu nad Poľskom, Rakúsko chcelo obmedziť ruský a pruský vplyv v strednej Európe, Veľká Británia zasa eliminovať námornú a politickú silu jej tradičného rivala Francúzska. Bez ohľadu na protichodné, v celistvosti nenaplňiteľné ciele mal Viedenský kongres nespochybniteľný význam. Išlo o prvé veľké medzinárodné podujatie, ktoré sa pokúšalo riešiť komplexné problémy kultivovanou diplomatickou cestou. Rinčanie zbraní nahradil multilaterálny dialóg.

Z rokovaní vo Viedni vyplynulo pre nemecké štáty niekoľko dôsledkov. Návrat k Svätej ríši už nebol možný, namiesto nej vznikol Nemecký spolok zložený z 35 štátov a štyroch slobodných miest. Toto zoskupenie nemalo charakter štátu v pravom zmysle slova, išlo o veľmi voľný zväzok suverénnych monarchií spojených iba konferenciou vyslancov vo Frankfurte nad Mohanom. Súčasťou Nemeckého spolku okrem silnejúceho Pruska, ktoré získalo nové územia v Porýní, časť Saska a švédskeho Pomoranska, bolo aj Rakúsko. Tieto dva štáty sa na nasledujúce desaťročia stali najväčšími súpermi v boji o dominantný vplyv nad spolkom.

S atmosférou pacifizmu bezprostredne po napoleonských vojnách Európou začal prúdiť duch rodiaceho sa moderného nacionalizmu. Iskru

národného povedomia, zapálenú osvietenským záujmom o národný jazyk a kultúru, rozdúchal pocit národnej súdržnosti počas napoleonských bojov a šíriace sa presvedčenie intelektuálnych kruhov, že osvietenský rozum predsa len nie je všetkým. Nacionalizmus, zhmotnený v kultúre vo forme romantizmu, apeloval na národné cítenie, city a emócie človeka. Obracal sa za historickými vzormi z dávnych čias, hľadal hrdinské vzory, pevné spoločenstvá, ktoré človeku dávali istotu. Romantizmus predstavoval nový štýl myslenia, novú kultúru a filozofiu života, kde cit prevažoval nad rozumom, túžba prežiť nad túžbou poznať, mystérium nad racionálne poznateľným. Národné hnutia v jednotlivých európskych krajinách nevznikali ako priama opozícia voči osvietenstvu, ale z neho vychádzali a nadväzovali naň; osvietenské všeľudské ideály projektovali do užších rámcov existujúcich štátov alebo štátov, po vzniku ktorých snívali. Bariéra stavovského rozvrstvenia spoločnosti sa zosypávala a na jej sutinách začali predstavitelia národnoobrodeneckých hnutí vyzdvihovať lásku k národu ako „najvyšší zákon“.

Romantizmus sa v umeleckej kultúre najväčšmi uchytil v literatúre. Nemecká romantická literatúra, nadväzujúca na preromantizmus, vyjadrila tieto pocity v dielach Johanna Wolfganga Goetheho (do preromantizmu radené *Utrpenie mladého Werthera*, *Faust*), Friedricha Schillera (*Úklady a láska*, *Valdštejn*, *Don Carlos*, *Mária Stuartová*, *William Tell*) a Heinricha Heineho (*Knihy piesní*). Diela protagonistov hnutia *Sturm und Drang* útočili na štandardné konvencie, slobodne vyjadrovali city, utvárali typ vnútorne rozorvaného hrdinu, zraniteľného individualistu plného rozporov medzi snom a skutočnosťou. Druhá etapa Goetheho, Schillerovej, Wielandovej a Herderovej tvorby býva v literárnej vede označovaná ako weimarská klasika (wiemarský klasicizmus) podľa mesta ich pôsobiska. Je to obdobie vyrovnávania sa s preracionalizovaným osvietenstvom a entuziazmom *Sturm und Drang*; v literárnych dielach zaraďovaných do tejto tvorivej etapy dominovala požiadavka rozvahy a umiernenosti. J. W. Goethe a F. Schiller boli v danej dobe patrónmi Dvorného divadla vo Weimare, ktoré vzniklo roku 1794. Obaja zdieľali v rozpore s G. E. Lessingom názor, že divadlo má klásť dôraz na estetickú hodnotu hier, utvárať

divákovi harmonický svet, ktorý v ňom prebudí driemajúcu ľudskosť a zapáli ho pre ideály slobody.

Literatúra nemeckého romantizmu sa koncentrovala do troch centier: raný romantizmus do Jeny (1796 – 1802), vrcholný romantizmus do Heidelbergu (1805 – 1810) a neskorý romantizmus do Berlína (1810 – 1820). V rámci jednotlivých literárnych skupín vynikli predovšetkým bratia Friedrich a August W. Schlegelovci a Friedrich von Hardenberg publikujúci pod pseudonymom Novalis (Jena), bratia Jacob a Wilhem Grimmovci – známi rozprávkarí z prostredia heidelberského krúžku a Ernst Theodor Amadeus Hoffmann, čelný predstaviteľ neskorého romantizmu, zakladateľ protohororu, autor mnohých poviedok a rozprávok. Ďalšie obdobie nemeckej literatúry od počiatku 20. rokov 19. storočia, ktoré z romantizmu vychádzalo, no hlavne v 30. a 40. rokoch naberalo výrazne politizujúci nádych, je vymedzované samostatne ako literatúra predmarcového (*Vormärz*) obdobia, t. j. pred revolúciou roku 1848/49.

Romantizmus v hudbe kreovali už v období neskorého klasicizmu Beethovenovi súčasníci. V duchu romantizmu vznikol celý rad oper, ktoré v Nemcoch prebúdžali národný cit. Hudba ako podstatná zložka kultúry sa začala presúvať z chrámov do koncertných siení či do voľnej prírody. Za zakladateľa modernej nemeckej opery je považovaný Carl Maria Weber. C. M. Weber vytvoril opery ochudobnené o talianske vplyvy. V *Čarostrelcovi* (premiéra v Berlíne roku 1821) spojil rozprávkové námety s ľudovosťou a krásou nemeckej prírody; v *Euryanthe* (premiéra vo Viedni roku 1823) využil stredoveké rytierske námety; v opere *Oberon* (premiéra v Londýne roku 1826) dej tvoril rozprávkový motív z orientálneho prostredia. Medzi priekopníkov romantickej tvorby patrili taktiež Franz Schubert, autor viac ako 600 skladieb (z toho osem desiatok na texty J. W. von Goetheho, F. Schillera, H. Heineho či W. Shakespeara). Na dielo L. van Beethovena a C. M. Webera nadviazal z klasicizmu vychádzajúci skladateľ židovského pôvodu Felix Mendelssohn-Bartholdy, autor inštrumentálnych opisov a orchestrálnych koncertných predohier. Robert Schumann tvoril klavírne skladby, piesne, neskôr symfonickú tvorbu, komorné skladby

a veľké vokálne inštrumentálne diela. Podnietil tvorbu novoromantikov, členov tzv. národných škôl.

Aj keď sa nemecká opera stala známou mimo hraníc nemeckých štátov už v 20. rokoch 19. storočia, skutočnú reputáciu získala až s nástupom Richarda Wagnera. R. Wagner sa ako predstaviteľ romantizmu, resp. novoromantizmu usiloval o synkretizmus hudby s inými druhmi umenia. Čerpal z mytológie a historických motívov, ako to dokazujú viaceré názvy jeho oper, ktoré komponoval od počiatku 30. do 80. rokov 19. storočia (*Víly; Rienzi, posledný tribún; Bludný Holanďan, Tannhäuser a súboj spevákov vo Wartburgu, Lohengrin, Parsifal, tetralógia Prsteň Nibelungov, Tristan a Izolda* či *Majstri pevci norimberskí*).

Z maliarskej obce mali k romantizmu najbližšie predstavitelia Düsseldorfskej školy, ktorú viedol Wilhelm von Schadow. Umelci vychovaní Düsseldorfskou školou (Karl Friedrich Lessing, Johann Wilhelm Schirmer, Andreas a Osvald Achenbachovci, Adolf Schödter, Hans Fredrik Gude) vo svojich maľbách frekventovane využívali námet čaročarnej krajiny, kam vsádzali alegorické postavy a príbehy. V podobnom duchu maľoval aj krajinkár Caspar D. Friedrich, autor obrazov s tajomnými scenériami. Hoci sa v tvorbe tohto prúdu objavovali aj náboženské motívy, zďaleka nie v takej miere, ako v umeleckej produkcii školy *Nazarene* pod vedením neformálneho lídra Josepha Antona Kocha. Hnutie sa zobrazovaním biblických výjavov snažilo navrátiť do umenia spiritualitu, ktorá podľa jeho predstaviteľov vymizla s nástupom neoklasicizmu. „Nazarenci“, pochádzajúci z nemeckojazyčného priestoru, sa presídlili do Ríma, usídlili sa v opustenom kláštore San Isidoro, kde žili a tvorili v improvizovaných podmienkach svetského monasticizmu, aby tak dôslednejšie precítili idey, ktoré sami propagovali.

V protiklade s prúdom romantizmu vznikol *biedermeier*, osobitý umelecký sloh typický pre meštiansku kultúru v nemeckých krajinách rozvíjajúci sa do polovice 19. storočia. Biedermeier, nazývaný tiež meštiansky empír, sa presadil hlavne v úžitkovom umení (nábytok, interiéry). Zdôrazňoval pokoj, umiernenosť a cnosti konzervativizmu. V maliarstve biedermeier reprezentoval Carl Spitzweg, samouk, ktorý svoju kariéru začal

tvorbou replík holandských umelcov. Obrazy namaľované v tomto štýle sa vyznačovali realističnosťou, ba priam až fotograficky vernou podobou zobrazenia objektov.

V architektúre žiaden osobitý romantický sloh nevznikol. Architektúra skôr napodobňovala staršie historizujúce slohy, napríklad gotiku (novogotika). Omnoho badateľnejšia modernizácia zasiahla módu. Zatiaľ čo ženské odevy vo vyššej spoločnosti podliehali pomerne rigidným a uniformným dobovým zvyklostiam (korzety, veľké zdobené klobúky, kužeľovité sukne, doplnené vychádzkovými slnečníkmi a šálmi), mužské odievanie a výzorové trendy sa zbavili klasicistického prezdobenia. Muži nosili uhladený frakový oblek, cylinder, dlhé nohavice a tzv. špacírku (vychádzkovú palicu), doplnené rukavicami a vreckovými hodinkami, prípadne lorňonom (ručné okuliare určené pre krátke použitie). Do módy sa dostalo i vydržiavanie fúzov, bokombrady či klasickej dlhej brady ako symbolov liberalizmu a neskôr socialistickej revolúcie.

Obrazne povedané, modernizoval sa nielen zovňajšok, ale aj vnútro človeka. Nemeckú spoločnosť a formujúce sa moderné národy v strednej Európe ovplyvnilo učenie filozofa a jazykovedca Johanna Gottfrieda Herdera, ktorý je považovaný za ideového otca moderného nacionalizmu. J. G. Herder v poslednej tretine 18. storočia učil o existencii tzv. *spoločného ducha*, tvoreného jazykom a ľudovou kultúrou. Tento spoločný duch vytvára, podľa J. G. Herdera, na základe rečového a obyčajového príbuzenstva národné komunity. Jazykovo-kultúrnym poňatím národa sa inšpirovali nielen Nemci, ale tiež národné hnutia v strednej, východnej a juhovýchodnej Európe. Herderova filozofická platforma vsadila do myslenia spoločnosti zrnko nového pohľadu na svet, na rolu štátu, štruktúru spoločenských vzťahov a miesto človeka v ich rámci. Ľudský pokrok rámcovaný osvietenským racionalizmom sa stal vyradenou hodnotou. Inými slovami, národ sa stal nadradeným princípom voči všetkým iným. Národná otázka, resp. filozofia identity tvorila hlavný záujem predstaviteľov nemeckej klasickej filozofie: Kantovho žiaka Johanna G. Fichteho, Friedricha W. Schellinga a tvorcu systematickej dialektiky

Georga W. F. Hegela (téza – antitéza – syntéza), ktorou sa neskôr inšpirovali aj socialistickí myslitelia.

Cez nové chápanie jazyka a kultúrnej príbuznosti stavovsky a sociálne diferencovaných zložiek spoločnosti sa zrodila idea jednotného nemeckého národa a vytvorenia jednotného nemeckého štátu. Nemecký spolok ako voľné združenie nezávislých monarchií, ktoré spájal iba snem vo Frankfurte bez skutočných kompetencií, nedokázal požiadavky všennemeckého hnutia dostatočne saturovať. Hnutie za národnú jednotu nemecky hovoriacich obyvateľov krajín Nemeckého spolku silnelo. Vlastenecké spolky, zakladané na univerzitách, neboli politickými špičkami prijímané s nadšením. Rakúsky kancelár Klemens Metternich sa postaral o ich rozpustenie, prenasledovanie funkcionárov, vylúčenie pedagógov z univerzít a o zavedenie dozoru nad obsahom prednášok. K. Metternich ako skúsený politik dokázal odhadnúť nebezpečenstvo vlasteneckých spolkov pre kongresový systém „pokoja a poriadku“. Riešenie nemeckej otázky v intenciách rétoriky národoveckých spolkov narúšalo harmóniu nehybnej spoločnosti postavenej na tradicionalistických základoch feudalizmu. Národné hnutie k problému nacionálnej individuality pribaľovalo celý rad politických a sociálnych požiadaviek, ktoré artikulovalo čoraz hlasitejšie. Vládnuca trieda reprezentovaná rodovou aristokraciou mala odôvodnený strach. Koncepcia zjednoteného nemeckého národa v zjednotenom nemeckom štáte predpokladala likvidáciu historických nemeckých monarchií, a tým pádom aj podstatné oslabenie vyššej šľachty. Nižšia a stredná šľachta národný pohyb, naopak, často podporila a stala sa jeho hnacím motorom.

Prvé projekty národného zjednotenia a ich krach

Národné a liberálne hodnoty si v nemeckej spoločnosti po Viedenskom kongrese získavali čoraz väčšiu podporu, ktorej K. Metternich nedokázal zabrániť. Myšlienky národnej jednoty sa tešili priazni predovšetkým v radoch mladej a strednej generácie Nemcov.

Idea nemectva, resp. nemeckej identity nebola v myslení nemeckej spoločnosti úplne nová. Stredoveký a ranonovoveký termín *národ* však

v žiadnom prípade vo svojom dobovom ponímaní sémanticky nezahŕňal všetkých nemecky hovoriacich obyvateľov nemeckých štátov, len privilegovanú vládnucu vrstvu zastúpenú v ríšskom sneme (kurfirsti, kniežatá, ríšski grófi, ríšski preláti, ríšske mestá), doplnenú o ríšskych rytierov. Toto chápanie nepreklenula ani koncepcia humanistov v 15. storočí, ktorá pod národom rozumela širšie, nadstavovské spoločenstvo. Idea stavovsky definovaného národa sa začala postupne rúcať až vďaka vzdelancom v období osvietenstva.

Historická existencia Svätej ríše i po jej zániku roku 1806 bezo sporu predstavovala ideologický základ, z ktorého mohlo národné hnutie ťažiť. Pojem Svätej ríše rímskej národa nemeckého bolo v kontexte nacionalistického ovzdušia možné interpretovať ako nemecký štátny útvar vnútorne rozmanitého, ale predsa nemeckého národa a plnohodnotnú súčasť nemeckých národných dejín. Ríša predstavovala virtuálny politický koncept, ktorý sa dal oživiť a zveľadiť v podobe, akej to vyhovovalo národnému hnutiu. Z pohľadu národného hnutia bolo dôležité, že vo väčšine nemeckých štátov Svätej ríše vládli domáce nemecké dynastie so stáročnou tradíciou, ktoré spoločne s ríšskymi inštitúciami stelesňovali kultúrne relikty, o ktoré sa pri konštrukcii nemeckej identity dalo oprieť.

Na formovaní vzťahu k národu sa však nepodieľali iba abstrakcie a imaginácie, ale aj emočné putá, ktoré boli utvárané symbolmi, uľahčujúcimi vzájomnú sociálnu interakciu a komunikáciu medzi nemecky hovoriacim obyvateľstvom. Vonkajším prejavom rodiacej sa nemeckej národnej identity boli verejné manifestácie. Udalosti s nacionálnym podtextom sa spočiatku prelínali s náboženskými slávnosťami. Prvé výročie bitky pri Lipsku sa napríklad oslavovalo ľudovými veselícami s tradičnými ohňami, spievali sa pri nich národné i náboženské pesničky. Významnú spoločenskú udalosť na ceste k posilneniu národného povedomia predstavovala slávnosť v Hambachu roku 1832, ktorá sa stala veľkolepou manifestáciou osláv bratstva, slobody a národnej jednoty. Návštevníci slávnosti v odhadovanom počte až okolo 30 tisíc osôb sa zhromaždili pod ruinami hradu Hambach v Bavorsku a nesúc vlajky, spievajúc a bubnujúc sa spoločne presunuli na priestranstvá patriace hradnému panstvu, kde vystú-

pili rečníci širokého politického spektra od konzervatívcoov po liberálnych radikálov. Rečníkov spájalo jedno – všetci volali po nutných reformách, avšak nie po revolučnom ozbrojenom riešení podľa vzoru júlovej revolúcie vo Francúzsku roku 1830, kedy boli detronizovaní Bourbonovci na čele s kráľom Karolom X. Hambašská manifestácia primárne nesledovala zámer vytvoriť revolučnú jednotu s cieľom položiť režimy v krajinách Nemeckého spolku, ale vybudovať spirituálne spojenia medzi regionálne, sociálne a politicky diferencovanými účastníkmi, ktorí v malej vzorke reprezentovali celú nemecky hovoriacu komunitu.

Manifestácia v Hambachu, ktorá nepriamo nadviazala na manifestáciu pod hradom Wartburg roku 1817 pri príležitosti 300. výročia reformácie, mala podstatný psychologicko-mobilizačný odkaz. Ten u K. Metternicha nezostal bez povšimnutia. Účastníci hambašského festivalu vystúpili s rovnakým posolstvom ako študenti pod Wartburgom. Obe spoločenské udalosti deklarovali solidaritu s hnutiami iných národov (Poliakov, Maďarov, Talianov) a niesli sa v liberálno-demokratickom duchu. Objavili sa prvé návrhy vybudovať pomníky, „majestáty nemeckého národa“. Išlo o návrhy abstraktné, vyjadrujúce slávu celého nemeckého národa, ako to počas hambašskej slávnosti formulovali jej organizátori Philipp J. von Siebenpfeiffer a Johann Georg August Wirth, ale aj celkom konkrétne, akým bol návrh na postavenie sochy v nadživotnej veľkosti cheruskému náčelníkovi Arminiovi (Hermannovi), ktorý zjednotil germánske kmene a roku 9 po Kr. porazil Rimanov v slávnej bitke pri Teutoburskom lese. V nemeckom priestore sa rodili moderné národné symboly, ktoré povyšovali provinciálne osobnosti na osobnosti celonárodného významu, poprípade sa utvárali postavy úplne nové, vychádzajúce z mystického základu. Takou sa stala legendárna Germánia, žena nesúca meč a štít, odetá v národnej trikolóre, ktorá sa v rokoch 1848 – 1849 po vzore francúzskej Marianne stala symbolom národného zjednotenia.

K. Metternich, vidiac hrozbu pre systém pokongresového pokoja a poriadku, posilnil v Nemeckom spolku absolutistické praktiky. Zaviedol cenzúru, obmedzil politickú organizovanosť, verejné akcie a slobodu zhromažďovania a donútil štáty Nemeckého spolku, aby v prípade sociál-

nych nepokojov jeden druhému pomohli vyriešiť problémy vojenskou silou. Proces zjednotenia Nemecka komplikovali aj ďalšie faktory: pretrvávajúca rivalita medzi Rakúskom a Pruskom o dominanciu nad Nemeckým spolkom, rivalita medzi aristokraciou ovládajúcou jednotlivé nemecké štáty či ekonomické determinanty, ako najmä hospodárske krízy 30. a 40. rokov.

Idea zjednotenia Nemecka nemala nad sebou dlhú dobu politickú záštitu okrem oficiálne apolitických študentských spolkov kultúrneho zamerania (*Burschenschaften*). Chýbalo jej takisto intelektuálne centrum, významom porovnateľné s Parížom alebo Budapešťou. Od začiatku 30. rokov 19. storočia sa myšlienka zjednotenia pod vplyvom revolúcií v zahraničí začala spájať s bojom za princípy demokracie, sociálnu spravodlivosť, odluku cirkvi od štátu a emancipáciu marginalizovaných a neplnoprávných skupín (Židia, ženy, atď.). Takéto zmeny, rovnajúce sa nastoleniu nového spoločenského poriadku, boli pre vlády mnohých nemeckých štátov neprijateľné.

Problém riešenia nemeckej otázky predstavovala tiež neujasnená koncepcia zjednotenia Nemecka. Kým *malonemecká* koncepcia rátala so zjednotením nemeckých štátov s výnimkou Rakúska, *veľkonemecká* koncepcia počítala so zjednotením nemeckých štátov s Rakúskom, ako aj s českými krajinami približne v hraniciach zaniknutej Svätej ríše. Rakúsko navyše svoj vstup do jednotného nemeckého štátu podmieňovalo tým, že doň vstúpi len ako kompaktný celok, teda iba spolu s územiaми obývanými nenemeckými národmi (Česi, Slovinci, Poliaci, atď.), čo z ich strany prirodzene vyvolávalo nesúhlasné reakcie. Treťou alternatívou bola republika v hraniciach Nemeckého spolku.

Vzhľadom na chýbajúcu politickú záštitu myšlienku zjednoteného Nemecka propagovalo predovšetkým kultúrne hnutie Mladé Nemecko (*Junges Deutschland*), ktorého jadro tvorili literáti. Spisovatelia zoskupení okolo Mladého Nemecka (Heinrich Laube, Theodor Mundt, Ludolf Wienbarg, Karl Gutzkow a i.) mobilizovali verejnosť cez písané slovo snažiac sa ním osloviť všetky spoločenské vrstvy. Ich texty, kritizujúce vtedajšiu spoločenskú morálku a pomery, sa vyznačovali silnou politickou zaanga-

žovanosťou. Preexponovaný dôraz kladený na národ a jeho vznešenosť utvoril podmienky pre zrod pangermanizmu, ktorého cieľom bolo zjednotiť v jednom štáte všetkých Nemcov na základe jazykového príbuzenstva, a to vo veľkopriestore siahajúcom, ako sa spievalo v texte známej niekdajšej nemeckej hymny od Heinricha H. von Fallerslebena, „*od Mázy až po Memel*“.

Myšlienka jednotného Nemecka sa stala najpálčivejšou vnútropolitickou témou celoeurópsky revolučného roku 1848. Po sérii protestov a vzbúr v krajinách Nemeckého spolku sa požiadavky predostierané študentskými spolkami a Mladým Nemeckom začali riešiť na najvyššom politickom fóre, na pôde frankfurtského snemu. Zasadanie snemu, ktorý zasadol 18. mája 1848 a trval temer rok, skončilo sklamaním. Hlavné požiadavky – vypracovať nemeckú ústavu, transformovať Nemecký spolok na jednotný spolkový nemecký štát a pripraviť voľby do Spolkového snemu – sa iniciátorom nepodarilo presadiť. V marci 1849 snem prijal ústavu nemeckého štátu v čele s centrálnou vládou, ríšskym snemom a cisárom, ktorá garantovala občianske slobody, všeobecné hlasovacie právo a zrušenie feudálneho zriadenia, no keďže pruský kráľ Fridrich Viliam IV. odmietol ponúkanú cisársku korunu a zamietol schváliť pripravenú ústavu, snem bol rozpustený a nemecká revolúcia za národné zjednotenie zbankrotovala.

Historický význam frankfurtského snemu z rokov 1848/1849 je však z hľadiska formovania nemeckej národnej identity nespochybniteľný. Oficiálne sformuloval a pomenoval nemeckú otázku ako aktuálny politický problém, ktorý treba riešiť a vyriešiť. Fridrich Viliam IV. a ďalší odporcovia zjednocovacieho procesu si uvedomovali, že ich odmietavý postoj hlasy za unifikáciu nemeckých štátov navždy neumlčí a pruským kráľom navrhované vytvorenie náhrady – Erfurtskej únie môže byť len dočasným zahrávaním problému do autu.

Na ceste k zjednoteniu Nemecka

Revolúcia rokov 1848/1849 priniesla nemeckej spoločnosti napriek konečnému neúspechu jej kľúčovej požiadavky z národnoemancipačného hľadiska viacero dôležitých momentov. Krajiny Nemeckého spolku boli na politické zjednotenie pripravené. Idea nemeckej štátnosti a národnej prináležitosti k integrujúcemu nemeckému štátu sa ukotvila v mysliach širokých sociálnych vrstiev. Proces formovania modernej nemeckej identity bol fakticky zavŕšený, vybudovanej konštrukcii pomyselného nemeckého domu chýbala už len strecha. Malonemecká koncepcia zjednotenia navrhovaná frankfurtským snemom si nezískala podporu Fridricha Viliama IV. nie z dôvodu, žeby s ňou vnútorne nesúhlasil, ale preto, že frankfurtský parlament považoval za revolučný a nelegitímny. Neujal sa ani návrh rakúskeho ministra zahraničia Felixa von Schwarzenberga na vytvorenie veľkého nemeckého štátu s dominanciou Rakúska, ani snaha Pruska založiť alternatívny nemecký spolok, prepojený dualistickou formou s Rakúskom. Do úvah o nemeckom superštáte v strednej Európe zasiahlo Rusko, keď na rokovaníach v Olomouci prinútilo Prusov vzdať sa takýchto ambícií, čím projekt zjednotenia Nemecka načas zaspal.

Zlyhanie Pruska v jeho národnozjednotiteľskej roli sa nezaobišlo bez politických dôsledkov. Prusko sa až do 60. rokov 19. storočia stiahlo a sústredilo sa na stabilizáciu vnútornej politiky a ekonomiky, ktorá začala exponenciálne narastať. Okrem dominantného Pruska a Rakúska sa ako tretia sila vykryštalizovalo tzv. „tretie Nemecko“. Išlo o stredne veľké a menšie štáty a štyri slobodné ríšske mestá, upínajúce sa politicky viac na Habsburskú monarchiu, no hospodársky na Prusko.

Zjednocovacie tendencie sa opäť objavili až po roku 1859, kedy Rakúsko utrážilo drvivú porážku od sardínsko-francúzskej aliancie pri Solferine, ktorá obnažila jeho vojenské slabiny. Prusko využilo vyčerpanosť Rakúska a jeho vnútropolitické problémy a napriek spoločne vedenej vojne proti Dánsku o Šlesvicko (1864) sa dostalo do otvoreného konfliktu s Viedňou. Výbušná atmosféra prusko-rakúskych vzťahov sa premietla do bojového konfliktu, ktorý vysilené Rakúsko prehralo. Prusko anektovalo celé

Šlesvicko-Holštajnsko a ďalšie územia spravované spojencami habsburského dvora. Rakúsko v dôsledku vojny stratilo taktiež Benátsko, pripojené s odobrením Pruska k novoutvorenému Talianskemu kráľovstvu. Habsburgovci po tejto porážke stratili nádej na vodcovskú rolu v zjednotení nemeckých štátov; navyiac sa museli koncentrovať na uhladzovanie vzťahov s uhorskou časťou svojej monarchie a nespokojnými národnosťami.

Za daných okolností stratila existencia Nemeckého spolku opodstatnenie. V roku 1866 vznikol ako náhrada zaň Severonemecký spolok pod taktovkou Pruska. Jeho súčasťou sa stali skoro všetky bývalé štáty Nemeckého spolku s výnimkou Rakúska a juhonemeckých štátov (Bavorska, Bádenska, Württemberska a častí Hessenska). Ústava, prijatá 1. júla 1867 však umožňovala vstúpiť do Severonemeckého spolku aj štátom, ktoré neboli jeho zakladajúcimi členmi. Severonemecký spolok tak vytvoril bázu pre úplné politické zjednotenie Nemecka. K zavŕšeniu unifikačného procesu došlo 18. januára 1871 po víťaznej vojne s Francúzskom, s ktorým malo Prusko už dlhodobejšie vypäté vzťahy. Francúzsko-pruská vojna, ktorá prepukla v júli 1870, sa napokon zmenila na francúzsko-nemeckú vojnu a výraznou mierou dopomohla k pristúpeniu nezjednotených nemeckých štátov pod jednu vlajku. Pruský ministerský predseda Otto von Bismarck (vo funkcii od roku 1862) vyjednal s juhonemeckými štátmi ich účasť na vojne, čo logicky vyvolalo celonárodnú mobilizáciu a pocity spolupatričnosti. Württembersko a Bavorsko, najväčší nemecký štát po Prusku, si ponechali špecifické výsady, no súhlasili s pristúpením do jednotného politického celku. Totálna potupa pruského rivala mohla byť úspešne dovŕšená. Pruský kráľ Viliam I. súhlasil s prijatím koruny vládcu Nemeckého cisárstva, ktoré bolo slávnostne vyhlásené v priestoroch symbolu francúzskeho štátu a moci, versaillskom paláci. Týmto pre Francúzov ponižujúcim počinom, zachyteným na preslávenej maľbe Antona von Wenera, sa začali písať nielen dejiny zjednoteného Nemecka, ale aj dejiny moderného nemecko-francúzskeho revanšizmu.

Nemecká kultúra medzi revolúciou a zjednotením

Nemecká umelecká kultúra nezaznamenala v období rámcovanom rokmi 1848 až 1871 prenikavý rozvoj. Bol to následok politickej vypätosti, porevolučnej klímy strnulosti a neustálych vojen. Kultúrny život sa uzavrel do spolkov a kresťanských inštitúcií.

Najmarkantnejšie umelecké diela vznikli v literárnej sfére, kde až do 90. rokov 19. storočia vyčnieval realizmus zobrazujúci hlavne meštiansky svet, často rodné prostredie samotných autorov. Poprednou osobnosťou nemeckého realizmu bol novelista a žurnalista Theodor Fontane, ktorý okrem produkcie knižných diel v duchu poetického realizmu pôsobil aj ako vojnový reportér počas pruských vojen. Th. Fontane na seba mimo Nemecka upútal pozornosť tematizovaním ženskej emancipácie. Rovnako plodným autorom bol Wilhelm Raabe, ktorý sa realizmu upísal až po prvých dvoch fázach svojej tvorby, charakterizovaných vykresľovaním osobne prežitých skúseností, smútkom a skepticizmom. Do spektra hlavných postáv nemeckého literárneho realizmu 19. storočia spadali i vynikajúci novelista Theodor Storm. K najbrilantnejším, hoci v zahraničí nedoceneným autorom doby, patril spisovateľ rakúskeho pôvodu Adalbert Stifter. Prozaik A. Stifter sa vo svojich dielach orientoval na pokojné témy súvisiace s prírodou, preto je radený medzi autorov blízkych literárnemu hnutiu *biedermeier*, ktorý bol smerom malých prozaických žánrov predovšetkým didaktického charakteru. Na rozdiel od Stifterových prác motív akčnosti nechýba dielam dramatika Christiana Friedricha Hebbela, inšpirovaného mytologickými a historickými témami.

Všeobecným presvedčením autorov poetického realizmu bola predstava, že literatúra nemá len jednoducho zachytávať všedný život a jeho odvrátené stránky, ale stvárňovať lepší, nie ponurý aspekt prežívanej reality. Inak povedané, realitu nechceli len deskriptívne popisovať, ale poňať ju ako modelovateľný, esteticky využiteľný objekt, pričom vykresľovanie reality v dielach pretkáva aj subjektívny výpravný dej. Ako prostriedok vyjadrenia svojich názorov na spoločnosť častokrát využívali humor a iróniu.

V hudbe sa o pozitívnu reklamu pre nemeckú oblasť nestaral len R. Wagner, ktorého tvorba v tomto období vrcholila. Vývoj nemeckej hudby sa v druhej polovici 19. storočia pozvoľne odkláňal od romantizmu. Skladateľ Johannes Brahms aktívne rozvíjal odkaz klasicizmu, znovuobjavoval klasicko-romantickú syntézu. Obracal sa k prekonaným formám (symfónia, sonáta, kvartet), tvorbe W. A. Mozarta či L. van Beethovena a dokonca otvorene vystúpil proti poňatiu hudby R. Wagnera.

Spoločensko-politická situácia Nemecka v rokoch 1871 – 1914

Prvé roky po unifikácii krajiny nemecká politická elita venovala úsilie usporiadať vnútorné pomery v štáte. Nemecké cisárstvo bolo dynasticou monarchiou na čele s cisárom z rodu Hohenzollernovcov. Tvorilo ho 27 spolkových štátov – kráľovstvá, veľkvojvodstvá, vojvodstvá, kniežatstvá, tri slobodné mestá (Brémy, Hamburg, Lübeck) a ríšska krajina Alsasko-Lotrinsko.

Od zjednotenia Nemecka až po koniec 80. rokov 19. storočia bol hybnou silou vývoja krajiny kancelár Otto von Bismarck, preto sa podľa neho celé obdobie nazýva Bismarckovou érou. O. von Bismarck budoval z Nemecka silný moderný národný štát. Vznikom jednotného nemeckého štátu došlo k narušeniu vtedajšieho rozloženia síl na kontinente. V zahraničnej politike bolo Bismarckovým cieľom krajinu etablovať do pozície prvotriednej európskej mocnosti, čo sa nevyhnutne spájalo s oslabovaním vplyvu Francúzska. O. von Bismarck navonok pred európskou verejnosťou hovoril o rovnováhe síl ako zábezpeke všeobecnej stability, to však už z prozaického dôvodu nebolo možné. „Metternichovské“ časy, kedy tento princíp platil, boli nenávratne preč. Nemecko nemohlo byť politicky menším hráčom, priečilo sa to prirodzenej logike. V domácej politike, kde zatienil panovníka Viliama I., sa O. von Bismarck profiloval ako konzervatívny autoritár, snažil sa potlačovať vplyv socialistického hnutia a zavádzať populárne a modernizačné opatrenia, čím chcel zabrániť sociálnym nepokojom (Nemecko v priebehu 80. rokov 19. storočia napr. ako prvá krajina

zaviedlo systém sociálnej ochrany pracujúcich – poistenie pre prípad choroby, úrazu, invalidity i starobné poistenie). V roku 1878 po atentáte na Viliama I. nechal cisár postaviť mimo zákon sociálnych demokratov a ich tlač, v ktorých videl hrozbu pre svoj systém a režim.

Jedným z dominant v oblasti kultúry bol tzv. *Kulturkampf*, boj proti vplyvu katolíckej cirkvi v spoločnosti. Tendencie *Kulturkampfu* sa po prvýkrát objavili začiatkom 40. rokov a v nemeckých štátoch sa prejavili už pred zjednotením Nemecka v podobe viacerých sekularizačných zákonov. V mnohých štátoch bol proces sekularizácie načatý už počas napoleonských vojen. Názor, že cirkev by mala byť odlúčená od štátu, zastával od konca 40. rokov aj sám O. von Bismarck.

V zjednotenom Nemecku sa spor medzi nemeckým štátom a katolíckou cirkvou premietol do siahodlhého konfliktu rámcovaného rokmi 1871 – 1887. V krajine s dominanciou protestantského obyvateľstva (62% protestantov oproti 36,5% katolíkov) boli katolícke dogmy prehlásené za útok voči modernému národnému štátu. O. von Bismarck presadil do praxe celý rad zákonov, ktoré obmedzovali vplyv katolíckej cirkvi v spoločnosti. Konkrétne išlo o zákon proti zneužívaniu kostolov na politické účely (1871), zákaz činnosti jezuitov (1872), zrušenie všetkých kláštorov v Prusku (1872), štátny dohľad pri inštalácii kňazov (1873), zavedenie štátneho dozoru nad cirkevnými školami (1873), zavedenie povinného civilného sobáša (1875) či zastavenie finančných kohútikov štátnej podpory katolíckej cirkvi (1875). Kňazi a cirkevní hodnostári, ktorí sa voči týmto krokom búrili, boli ako „nepriatelia Ríše“ zatváraní do väzníc. O. von Bismarck perzekúcie ospravedlňoval argumentom, že štát sa nachádza v stave sebaobrany a vo svojom vystúpení pred ríšskym snemom v máji 1872 sľuboval: „*Bud'te bez obáv, do Canossy nepôjdeme; ani fyzicky, ani duchovne*“. Nemecký kancelár sa obával nielen cirkevných zásahov do politiky, ale aj prepojenia katolicizmu s tradičným juhonemeckým (bavorským) regionalizmom, ktoré mohli vo vzájomnom skĺbení deštruovať jednotu čerstvo zjednoteného štátu.

Katolíci boli spolu s ďalšími menšinami (najmä s Alsanami a Poliakmi) zobrazovaní ako nepriatelia štátu. O. von Bismarck dokonca volal po

zúčtovaní s poľskou menšinou, čo pramenilo z jeho dlhodobej nenávisti voči Poliakom. Bismarckove názory sa premietali i v štátnej politike, pretože sa im nikto neopovažoval otvorene oponovať. Poliáci boli prepúšťaní zo štátnych úradov, bol zavedený dohľad nad poľskou inteligenciou, poľské školy boli germanizované. Poľská rezistencia vyzývala vojakov poľského pôvodu, aby dezertovali z pruskej armády. To iba zosilnilo Bismarckove protipoľské nálady. V Poznaňsku nabral *Kulturkampf* viac národnostný podtext než kdekoľvek inde. V Prusku uväznili takmer dve stovky kňazov, iných prinútili odísť do exilu. V menšej miere zastihli perzekúcie i francúzsku a dánsku minoritu. Germanizačná politika pokračovala v Poznaňsku naďalej aj po skončení *Kulturkampfu*.

Útoky voči katolíckej strane vyplývali z Bismarckovej obavy, že sa spojí s katolíckym Rakúskom a Francúzskom a ako zradný vnútroštátny element bude podkopávať politické záujmy Nemeckej ríše. Protikatolícka politika O. von Bismarcka však nemeckých katolíkov integrovaných v strane Centrum (*Zentrum*) nezlomila, až bol nakoniec kancelár pod tlakom verejnej mienky prinútený nájsť s katolíckou hierarchiou kompromis. Pruský parlament a *Reichstag* prijali v rokoch 1871 – 1876 spolu 22 zákonov *Kulturkampfu*, ktoré sa rozšírili na celé Nemecko. Vo všeobecnosti neboli namierené len proti katolíkom, ale proti vplyvu cirkvi všeobecne, a to na úkor posilnenia štátu a dohľadu štátu nad cirkvami. Problémom z právneho hľadiska bolo, že niektoré zákony išli ďaleko nad kompetencie štátu a zasahovali do interných záležitostí cirkví. Zo zákonov zostal v praxi štátny dozor nad školami, civilné sobáše a finančný dohľad nad hospodárením cirkví.

Z Bismarckovho hľadiska skončil *Kulturkampf* neúspešne. Katolíkov zmobilizoval a tí kancelárovi požičané vrátili hlasmi vo voľbách roku 1874, keď masovo podporili Centrum. Centrum sa od druhej polovice 70. rokov stalo druhou najsilnejšou stranou v Nemecku, počet jeho podporovateľov zdvojnásobil. Vynútený zmier O. von Bismarcka s cirkvou, naopak, poškodil liberálov. *Kulturkampf*, ktorý polarizoval spoločnosť novovzniknutého štátu, zostáva dodnes synonymom kultúrnej vojny v širšom zmysle pre

pomenovanie konfliktu medzi cirkevnými a svetskými autoritami s odlišnými ideologickými hodnotami.

Tento vnútropolitický spor bol však len jedným z aspektov Bismarckovej kariéry. Nemecko sa za Bismarckovej éry hospodársky rozvíjalo a dobiehalo najväčšie veľmoci v Európe. Na začiatku 20. storočia dobehlo v priemyselnom a ekonomickom raste Veľkú Britániu. Krajina zažila obdobie rýchlej všestrannej modernizácie. Súbežne s ňou Nemecko posilňovalo geopoliticky a vojensky. Armáda (s výnimkou námorných jednotiek) bola považovaná za najlepšiu na svete.

V roku 1888 po trojmesačnej vláde Fridricha III. nastúpil na trón Viliam II., ktorý sa dostal s O. von Bismarckom do konfliktu. Spor starého kancelára s mladým ambicióznym panovníkom vyvrcholil Bismarckovou demisiou dňa 18. marca 1890. Viliam II. nedokázal strpieť konkurenciu a starnúceho „železného kancelára“ považoval za prekážku napredovania Nemecka. Zaviedol tzv. nový kurz nemeckej politiky. Cisárovou túžbou bolo vybudovať nemecké koloniálne impérium. Viliam II. mal záujem o neobsadené krajiny v Afrike a Ázii. Počiatky nemeckého prenikania mimo Európu siahajú ešte do čias kancelárstva O. von Bismarcka, ktorý podľahol tlaku korunného princa Viliama a od 80. rokov 19. storočia cisárstvo odštartovalo svoje koloniálne dobrodružstvo.

V zahraničnej politike sa Nemecko orientovalo na spoluprácu s Rakúsko-Uhorskom. Po uzmierení starej rivality podpísali tieto dve krajiny roku 1879 spojeneckú zmluvu (*Dvojspolok*), doplnenú roku 1882 o Taliansko, čím vznikol *Trojspolok* (nazývaný neskôr *Ústredné*, príp. *Centrálne mocnosti*). Pôvodná spojenecká zmluva s Ruskom (1873) nebola obnovená. Rusko sa následne dohodlo na aliancii s Francúzskom, čo sa stalo základom pre pakt proti Trojopolku nazvaný *Dohoda*. Po uzavretí trojpagtu medzi Ruskom, Francúzskom a Veľkou Britániou sa Nemecké cisárstvo na začiatku 20. storočia dostalo do medzinárodnej izolácie a obkľúčenia.

Ani premena Nemecka na modernistický štát však nedokázala v rozpore s očakávaniami sociálne slabších vrstiev paušálne zvýšiť životnú úroveň napriek tomu, že od 90. rokov 19. storočia po vymanení sa z hospodárskej

depresie začali mzdy z roka na rok vzrastať a nemecký priemysel sa v produkcii takých odvetví ako strojárstvo, výroba farbív, farmaceutických výrobkov, chemikálií či techniky dostal v európskom meradle na samý vrchol.

S modernizáciou krajiny sa menil aj životný štýl. Obrovský rozlet znamenala doprava. V krajine boli položené prvé rýchle železnice, po roku 1881 začali premávať prvé električky a od prelomu 19. a 20. storočia sa razili prvé podzemné tunely pre metro. Z ďalších výdobytkov modernej doby treba spomenúť zavedenie telefonického spojenia a elektrifikáciu, ktorá sa najprv týkala prirodzene len mestského prostredia. Metropoly Nemecka vďaka výstavbe tovární a nekontrolovanej výstavbe nových bytových domov demograficky rástli (Berlín, Norimberg, priemyselné oblasti Sliezska a Porúria). Vidiek sa, naopak, vyľudňoval; jeho obyvateľstvo migrovalo za prácou do miest. Vyľudňovanie vidieka však nebolo spôsobené len ekonomickou migráciou, ale i objektívnym záujmom Nemcov o nový, v ich predstavách kvalitatívne lepší život po všetkých stránkach, berúc na zreteľ nielen ekonomické kritériá. Možnosti migrácie do miest záležali od prívetivosti lokálnych úradov, resp. regulačných obmedzení, ktoré vydávali (napríklad v Mníchove a Karlsruhe bola moderná výstavba až do počiatku 20. storočia prísne naplánovaná a riadená).

V celoštátnom kontexte bol na sklonku 19. a začiatku 20. storočia markantný rast demografickej krivky. Kým v dobe vzniku Nemeckej ríše jej územie obývalo 41 mil. ľudí, do roku 1913 sa ich počet zvýšil na 68 mil. V súvislosti s modernizáciou krajiny sa v 90. rokoch 19. storočia zastavila ekonomicky podmienená migračná vlna do cudziny, ktorá Nemecko v rokoch 1878 – 1892 pripravila o 1,6 mil. obyvateľov.

Modernizácia zasiahla všetky segmenty života spoločnosti, vrátane spôsobov trávenia voľného času. Veľkej obľube sa tešili športy – futbal, tenis, golf, jazda na koni či na bicykli, ale aj box. Nižšie sociálne vrstvy, žijúce v metropolách, si mohli vydýchnuť na periférii miest v tzv. *Schrebergarten*, v kolóniách s chatkami lemovanými pestovateľskými políčkami a kvetinovými záhonmi. Stredná trieda sa zásluhou rozvoja dopravy mohla okrem športu alebo vychádzok kultúrne realizovať víkendovými

výletmi do prímorských letovísk alebo Álp; aristokracia hojne unikala do luxusných kúpeľov. Dovolenky v podobe z 21. storočia však vonkoncom neboli pre Nemcov bežné, ich pracovný týždeň mal štandardne vyše 50 hodín.

Modernizácia síce silno poznamenala kultúru nemeckého životného štýlu, no nevykorenila všetky zaužívané spoločenské konvencie. Gastro-nómia, regionálne osobitosti v obyčajovej kultúre či používanom dialekte jazyka, sociálna stratifikácia, postavenie žien s prislúchajúcimi spoločensky akceptovanými mravmi sa nijako podstatne nezmenili. Spoločnosť sa pridržiavala rigidných puritánskych mravov (napríklad rozvod bol síce právne možný, no v očiach okolia považovaný za poklesok).

Umenie v období Nemeckého cisárstva

V zjednotenom Nemecku sa obzvlášť od prelomu 19. a 20. storočia utvorilo veľmi dobré zázemie pre rozvoj umeleckej plurality. Aj vo vyššom veku naďalej aktívne pôsobila ikona nemeckého maliarstva, jeden z najznámejších umelcov doby Adolph Menzel, ovplyvnený raným impresionizmom, ktorý zviditeľňoval predovšetkým rozličné veľké spoločenské udalosti. Na Mníchovskej akadémii, ktorá bola stredoeurópskym centrom rozvoja maliarstva, odovzdával skúsenosti nastupujúcej generácii umelcov Karl von Piloty, čelný predstaviteľ nemeckého realizmu. Okolo K. von Pilotyho a ďalších učiteľov (Wilhelm von Diez, Wilhelm von Kaulbach, Arthur von Ramberg, Nikolaos Gyzis) sa sformovala silná Mníchovská škola, ktorá ovplyvnila umenie aj mimo Nemecka, osobite v Grécku, Uhorsku, Švédsku, ale aj Amerike.

Osobitosťou nemeckého maliarstva konca 19. storočia bola tzv. Berlínska secesia v čele s Maxom Liebermannom. M. Liebermann, ovplyvnený parížskym prostredím a holandskými umelcami „zlatého veku“, nadviazal na dielo Édouarda Maneta a Edgara Degasa. Druhý významný predstaviteľ prúdu, naturalista Lovis Corinth sa usiloval prepojiť impresionizmus a expresionizmus. Skupina si udržala svoju integritu celé tri desaťročia a vychovala dve generácie umelcov. Berlínska secesia stvárňovala avant-

gardu voči konzervatívnej Asociácii berlínskych umelcov. Do skupiny patrili aj skulpturisti (Ernst Balrach, August Gaul) a všeobecne autori vyznávajúci hodnoty francúzskeho impresionizmu a postimpresionizmu.

Ako alternatíva k rozmachu liberálnej Berlínskej secesie sa na konci 19. storočia sformovala Beuronská umelecká škola, založená konfederáciou benediktínskych mníchov. Škola sa stala známa hlavne vďaka nástenným maľbám. Medzi jej predstaviteľov patrili Desiderius Lenz, Gabriel Wuger a Jan Verkade. Umenie v ich poňatí bolo umením kajúcny, práce sa vytvárali anonymne nie pre slávu autora, ale pre slávu Božiu, v motívoch dominovali imitácie nad skutočným napodobením reality. V podobnom duchu, avšak s orientáciou na svetské prostredie vrátane podobizní ženských a mužských nahých tiel, tvoril najznámejší nemecký symbolista Franz Stuck a všestranne zameraný maliar, skulpturista, grafik a spisovateľ Max Klinger.

Na začiatku nového storočia v Nemecku vzniklo viacero avantgardných línii, medzi ktorými vynikli skupiny *Die Brücke* a *Der Blaue Reiter*. *Die Brücke* bola založená roku 1905 v Drážďanoch študentmi architektúry, ktorí sa profilovali maliarskym smerom (Fritz Bleyl, Erich Heckel, Ernst Ludwig Kirchner, Karl Schmidt-Rottluff, Max Pechstein, pôvodne i Emil Nolde). V roku 1911 skupina presídlila do Berlína, kde roku 1913 zanikla. Skupina je tvorbou často prirovnávaná k fauvistom. Pre nemecké umenie znovuobjavila drevený podkladový materiál, využívala živé farby, emócie a vplyvy naivného umenia.

Skupinu *Der Blaue Reiter* založili ruskí emigranti s domácimi umelcami roku 1909. Spolu s *Die Brücke* sa stali základom nemeckého expresionizmu. Hnutie aktívne pôsobilo v rokoch 1911 – 1914. Jeho ústrednými postavami boli Vasilij Kandinskij, Gabriele Münterová, Franz Marc a Paul Klee. Konkrétny prístup k zobrazeniu reality sa u jednotlivých autorov líšil, spájala ich však túžba vyjadriť cez abstraktné umenie duchovné pravdy. Verili v pokrok moderného umenia, v potrebu prepojenia vizuálneho umenia a hudby, duchovné a symbolické prepojenia farby a intuitívny prístup k maľbe.

Na prelome 19. a 20. storočia sa profillovali novátorské umelecké prúdy historicizmus, secesia (*Jugendstil*) a modernizmus. Najznámejším predstaviteľom historizmu, obracajúceho sa za klasicizmom, bol v Nemecku Gottfried Semper, stavitel' Semperovej opery v Drážďanoch, ktorý sa podieľal aj na stavbe paláca Schwerin. G. Semper využíval prvky ranej renesancie, baroka a dokonca i korintského štýlu. Nemecký historicizmus sa regionálne líšil. Existoval variant rezortnej architektúry pri baltickom pobreží, druhý variant reprezentovala Hannoverská architektonická škola a tretí osobitý norimberský štýl. Do historicizmu spadá i budova slávneho zámku Neuschwanstein, objavujúca sa dodnes vo filmovej produkcii Walta Disneyho, navrhnutá Christianom Janckom na objednávku inak štedrého mecenáša umenia, bavorského kráľa Ľudovíta II. Z ďalších budov možno ako príklad historicizmu spomenúť katedrálu v Ulme (dokončená roku 1890) či budovu Ríšskeho snemu v Berlíne (1894).

Mimoriadne vplyvným prúdom bol *Jugendstil*, ktorý dosiahol vrchol v rokoch 1890 – 1910. Centrami *Jugendstilu* boli Mníchov a Darmstadt. Idey *Jugendstilu* rozširovali predovšetkým grafiky v periodikách *Pan*, *Simplicissimus* a *Die Jugend*, propagujúce nový, všade sa rozvíjajúci organický štýl, ktorý sa vyhýbal akémukoľvek spojeniu s minulosťou. Odrážal nový duch doby (podobne ako napríklad taliansky futurizmus), odmietal históriu a propagoval spontánnosť v tvorbe.

Od začiatku 20. storočia sa v Nemecku uplatňoval modernistický prístup, ktorý zasiahol hlavne modernistickú architektúru. Modernizmus eliminoval nepotrebné ornamenty z budov a priniesol vieru v štruktúru a funkciu stavieb. Skutočný rozmach modernizmu je však spojený až s obdobím po druhej svetovej vojne. Štýl mal svoj vplyv predovšetkým v priemyselnej architektúre (fabriky, prvý mrakodrap v Jene).

Prelom 19. a 20. storočia bol charakteristický vzostupom nového druhu umenia – filmu. V Nemecku stáli pri počiatkoch filmového priemyslu bratia Max a Emil Skladanowski, ktorí si v 90. rokoch 19. storočia získali so svojím vynálezom celoeurópsky úspech. Max Skladanowski natočil v roku 1892 prvý film na celuloidový papier zobrazujúci Berlín a jeho brata. Dňa 1. decembra 1895 predstavili bratia Skladanowski v berlínskej Wintergar-

ten projektor, známy ako bioskop. Napriek tomu, že si napokon nezískali takú slávu ako francúzski bratia Lumiérovci so svojím kinematografom (prvá verejná prezentácia sa uskutočnila v Paríži 28. decembra 1895) a ich prístroj za konkurenciou technicky zaostával, vniesli do nemeckého filmového priemyslu nezmazateľnú pečať.

Prvé putovné kiná známe ako *Wanderkinos* začali v Nemecku vznikať pred prvou svetovou vojnou. Filmy prevažne francúzskej, talianskej, americkej a dánskej produkcie sa premietali v provizórnych stanoch, v kaviarňach a pohostinstvách. V čase svojho vzniku boli senzáciou, ktorou sa majitelia podnikov snažili prilákať viac zákazníkov. Neskôr sa začali rozvíjať predchodcovia súčasných kín, tzv. *Ladenkinos*. Prvé premietané filmy boli nemé a krátke. Spomedzi herečiek sa stala najväčšou hviezdou nemeckého nemého filmu dánska herečka Asta Nielsenová. Prvým významnejším režisérom, ktorý od roku 1897 vytvoril stovky krátkych filmov, bol Oskar Messter. Do filmového umenia zaviedol detailný záber, využitie umelého osvetlenia, animáciu a nakoniec aj ozvučenie.

Približne od roku 1910 stúpala výroba celovečerných filmov (*Großfilme*) s komplikovanejším dejom. Objavovali sa pokusy sfilmovať divadelné hry, čo divadelné a muzikálové scény, obávajúc sa odlivu divákov z kultúrnych sál, vnímali veľmi negatívne. V roku 1900 boli v Nemecku len dve stále kiná v Hamburgu a Würzburgu. Do roku 1910 sa ich počet v mestách zvýšil na 380, do roku 1914 na 2 446. Nemecká kinematografia napriek obrovskému boomu kín v období pred prvou svetovou vojnou nedokázala nasýtiť trh domácimi snímkami, v dôsledku čoho bola projekcia odkázaná na import zahraničných filmov.

V literatúre doznieval vplyv poetického realizmu, ktorý v literárnej kultúre dominoval od porevolučného obdobia. V záverečných dvoch dekádiach 19. storočia sa v literatúre udomácnil naturalizmus. Nemecký naturalizmus nikdy nedosiahol kvality ruského alebo francúzskeho naturalizmu, no i tak vniesol do svetovej literatúry osobnosti, akým bol autor nerýmovanej poézie Arno Holz, dramatik Johannes Schlaf, či kritik alkoholizmu a morálneho rozkladu spoločnosti Gerhart Hauptmann.

Rozchod s romantizmom potvrdil aj vývoj odbornej literatúry. V humanitných vedách prevládala tendencia zbaviť sa ich subjektívneho rázu. Humanitné vedy sa mali oslobodiť od osobného vkladu autora, v ktorom sa do určitej miery museli premietiť osobné názory tvorcov diel. V historiografii vznikla nová metodologická škola – pozitivizmus, na čele s nemeckým historikom Leopoldom von Rankem. L. von Ranke považoval za hlavné poslanie historika rekonštruovať minulosť do podoby vedeckého textu „tak, ako sa stala“ („*wie es eigentlich gewesen ist*“). Z historiografie sa tak vytratila originálna autorská stopa na úkor zdanlivej objektívnosti.

V novom miléniu si značný ohlas získal expresionizmus, ktorý mal aj svoje inštitucionálne zázemie časopisoch *Der Sturm* a *Die Aktion*. Z prozaikov vynikol nemecky píšuci autor židovského pôvodu, pražský rodák Franz Kafka s dielom *Metamorfózy* (1915), v poézii česko-rakúsky básnik Rainer Maria Rilke.

Duchovná kríza modernej spoločnosti, zrod alternatív a ich miesto v nemeckej kultúre myslenia

Vývoj v 19. storočí priniesol Európe okrem revolúcií, politických prevratov, ilúzií a dezilúzií či kultúrno-umeleckých inovácií podstatné mentálne zmeny. Ľudia sa omnoho hlbavejšie zamýšľali nad realitou, v ktorej žili a kriticky ju reflektovali. Mentálne zmeny úzko súviseli s novým spôsobom života, determinovaným nástupom tzv. klasického kapitalizmu. V Nemecku sa budovali priemyselné továrne pracujúce pre koncernové korporácie, čo vytvorilo podmienky pre vznik novej spoločenskej vrstvy – robotníctva. Kapitalizmus ako systém spoločensko-ekonomických vzťahov mal svojich zástancov, ale aj frenetických odporcov. Jedným z nich bol Karl Marx, osobnosť, ktorá v nemeckých dejinách zanechala svojím rozsiahlym dielom hlbokú stopu ako málokto iný. Toto tvrdenie je celkom namieste bez ohľadu na to, akým spôsobom boli Marxove názory v 20. storočí dezinterpretované a aké hrôzostrašné režimy teroru, bezprávia a štátom organizovaného zločinu sa k nim hlásili ako k základnému fundamentu ich existencie.

K. Marx, ktorý podstatnú časť svojho života prežil v zahraničí, dotvoril svojou teóriou revolučného socializmu komplex tzv. veľkých ideí modernej éry. Vytvoril teoretickú základňu pre politické inštitucionalizovanie tretej modernistickej ideológie popri konzervativizme a liberalizme. Aj keď socialistické myšlienky mali v európskej kultúre myslenia pomerne siahodlhú tradíciu (nájdeme ich už u Platóna, Thomasa Mora či Tomasa Campanellu), K. Marx spoločne s druhým „klasikom“ revolučného socializmu a systematizátorom jeho učenia Friedrichom Engelsom vytvorili prvý ucelený alternatívny koncept fungovania komunistickej spoločnosti. Vo februári 1848 predstavili revolučný program s názvom *Manifest Komunistickej strany*. *Manifest* v štyroch kapitolách obsahoval hlavné zásady učenia nazvaného podľa autora marxizmus. Zakončovala ho veľavravná výzva „*Proletári všetkých krajín, spojte sa!*“, ktorá jasne vymedzovala jednak internacionálny charakter marxizmu a takisto cieľovú sociálnu skupinu, ktorú chcel K. Marx podnietiť k revolučnej aktivizácii. Autor *Manifestu* veril, že nadchádzajúca revolúcia v nemeckých krajinách spustí lavínu revolúcií v celej Európe a v konečnom dôsledku vyvolá celosvetovú revolúciu. Revolučných zmien sa nedočkal a v auguste 1849 nútene odišiel späť do exilu v Londýne.

K. Marx vytvoril politickú ideológiu, hlásajúcu spoločné vlastníctvo, preklopenie triednych rozdielov s cieľom dosiahnuť beztriednu spoločnosť, ktorá zabezpečí pre všetkých dôstojný život a dokáže saturovať všetky ľudské potreby. Marxovo dielo však nie je len teóriou revolúcie o zvrhnutí kapitalizmu a nastolení diktatúry proletariátu, ale dielom interdisciplinárneho charakteru s prepracovanými politickými, ekonomickými, filozofickými a kultúrnymi aspektmi.

Základ Marxovho učenia tvorí historický a dialektický materializmus. Podľa K. Marxa sú zmeny v spoločnosti postupnými zmenami v oblasti materiálnej produkcie, ktoré vznikajú v dôsledku rozporu medzi výrobnými silami a vlastníckmi výrobných prostriedkov (vládnucou triedou). Riešenie tohto rozporu vidí jedine v revolúcii, v ktorej by proletariát silou uchopil moc nad „vykorisťovateľmi“ a nastolil beztriednu spoločnosť, kde nebudú existovať žiadne sociálne rozdiely.

Hybnou silou spoločenského pohybu bol podľa K. Marxa triedny boj. K. Marx predpokladal, že vyriešením materiálnych sporov sa rozriešia aj spoločenské problémy, pričom materiálnu zmenu považoval za nevyhnutnú podmienku pre zmenu spoločenského myslenia. Dosiahnutím Marxovho revolučného ideálu mali zároveň symbolicky vyvrcholiť dejiny a spoločnosť sa dostať do najlepšieho možného stavu, akejsi sociálnej „nirvány“.

Marxovo dielo, zhmotnené v celoživotnej práci *Kapitál*, bolo neskôr dopĺňané a modifikované. V 20. storočí vznikol prepracovaním, doplnením a revíziou celý rad deviácií marxizmu, ktoré z neho ideovo vychádzali, ale súčasne sa v mnohom líšili (napr. leninizmus, maoizmus, trockizmus). Spomedzi nemeckých teoretikov diskutujúcich s marxizmom stoja za zmienku dva prúdy – reformizmus reprezentovaný Eduardom Bernsteinom a centrismus Karla Kautského. E. Bernstein spochybňoval možnosť aplikovať Marxove myšlienky v podmienkach spoločensko-politickej reality konca 19. storočia a socializmus chcel dosiahnuť postupnou reformou kapitalizmu. K. Kautsky odmietol Bernsteinove názory a hoci sa zaradovoval medzi ortodoxných marxistov, po bolševickej revolúcii v Rusku sa dostal do konfliktu s Vladimirom I. Leninom i Levom Trockým v otázke charakteru moci sovietskeho štátu, ktorú pripodobňoval k jakobínskej diktatúre počas Veľkej francúzskej revolúcie. K. Kautsky útočil najmä voči Bernsteinovej koncepcii reformy buržoázneho štátu, čo považoval za fatálny odklon od marxizmu a zradu jeho ideí. Marxovu filozofiu najdôslednejšie propagovalo ľavé krídlo nemeckej sociálnej demokracie v čele s Karlom Liebknechtom, Rosou Luxemburgovou a Clarou Zetkinovou. Po druhej svetovej vojne sa učenie nemeckého teoretika K. Marxa stalo základným stavebným kameňom ideológie východnej časti rozdeleného Nemecka – Nemeckej demokratickej republiky, kde vládla komunistická strana.

Komunistická alternatívna vízia novej spoločnosti nebola jedinou kritikou moderného kapitalizmu a duchovného úpadku európskej kultúry. Na sklonku 19. storočia vyrukoval s ofenzívou voči mravnej dekadencii filozof Friedrich Nietzsche, žiak nemenej presláveného Arthura Schopenhauera. F. Nietzsche podrobil bodľavej kritike kresťanskú morálku, vyzýval

k „prehodnoteniu všetkých hodnôt“ nemeckej spoločnosti a vybudovaniu nového typu človeka – *nadčloveka*. V Nietzscheho filozofii, ktorej vrchol predstavuje dielo *Tak vŕavel Zarathustra*, však pojem nadčloveka nena-dobúdala biologicko-rasový kontext ako v neskoršej nacistickej dezinter-pretácii jeho textov, ale význam intelektuálny. Nadčlovekom sa vlastnou aktivitou a pozitívnym prístupom k životu mohol stať každý. Tento status bol najvyšším štádiom ľudskej aktivity a ľudskej vôle k moci, ktorú nede-finoval primárne politicky, ale opäť skôr v zmysle vyvíjania aktivít sme-rujúcich k vlastnému sebazdokonaleniu. Negatívny prístup k životu pod-ľa F. Nietzscheho viedol, naopak, k nihilizmu. F. Nietzsche taktiež ostro vystupoval proti pokrivenej náboženskej morálke. Európsku civilizáciu obviňoval z vraždy Boha („*Boh je mŕtvy!... My všetci sme jeho vrahmi! Ako sa utešíme?*“), popieral tradičné ideové princípy skompromitované-ho kresťanstva, ktoré sa v inštitucionalizovanej forme spreneverilo svojim ideálom a hlásal prísny individualizmus v duchu hesla „*Pomôž si sám: potom ti každý pomôže. To je princíp lásky k blížnemu*“.

F. Nietzsche nezostal vo svojej ráznej kritike európskej kultúry života sám. O prelomenie dobových konvencií sa usilovali intelektuálno-ume-lecké hnutia aj vo Francúzsku, Taliansku a dokonca i v Rusku.

„Nemecko mimo Nemecka“.

Sen o koloniálnom impériu na prelome 19. a 20. storočia

Nemecko sa po zjednotení roku 1871 stalo ekonomickým skokanom Európy. V jednom ukazovateli však predsa len za svojimi rivalmi zaos-távalo. Na rozdiel od iných európskych mocností ako Francúzsko ale-bo Veľká Británia nedisponovalo kolóniami. Kolonializmus na prelome 19. a 20. storočia nemal len výhradne ekonomickú alebo geopolitickú ro-vinu, ale aj dimenziu prestíže.

Založením Nemeckého koloniálneho spolku (*Deutscher Kolonialve-rein*) roku 1882 a Spoločnosti pre nemeckú kolonizáciu (*Gesellschaft für deutsche Kolonisation*) roku 1884, zjednotených roku 1887 do Neme-ckej koloniálnej spoločnosti (*Deutsche Kolonialgesellschaft*), Nemecko

nadviazalo na skromnejšiu koloniálnu minulosť Brandenburska-Pruska z prelomu 17. a 18. storočia, ktorá však neskončila prenikavými úspechmi (tomuto nemeckému štátu sa podarilo nakrátko si podmaniť iba drobné územia tzv. Zlatého pobrežia v priestore dnešnej Ghany).

Koloniálna politika O. von Bismarcka a jeho nasledovníkov už bola neporovnateľne rozpínavejšia. Nemecku sa podarilo získať pod svoju zvrchovanosť Togo, Kamerun, Nemeckú juhozápadnú Afriku (dnešná Namíbia), na východnom pobreží Nemeckú východnú Afriku (oblasť Tanganiky, Rwandy a Burundi) a ostrovy v ďalekej Oceánii. Ani to však cisárstvu nepomohlo preskočiť úroveň koloniálneho trpaslíka, o čom výrečne vypovedá jeden štatistický údaj: kým na začiatku prvej svetovej vojny mala Veľká Británia v držbe územie 88-násobne väčšie ako svoje vlastné, Nemecko len 5-násobne.

Nemecko naskočilo do kolonizačného vlaku v čase, keď už niekde prebiehal opačný, dekolonizačný proces (napr. v Južnej Amerike). Zo svojich kolónií celkovo dokázalo vyťažiť iba zlomok z pôvodných snov a ekonomicky na ne viac menej iba doplácalo. V Togu Nemci obchodovali s tropickými plodinami, v Kamerune zakladali plantáže, v Nemeckej východnej Afrike ovládli veľké územia, avšak svoju kolonizátorskú pozornosť sústredili predovšetkým na Nemeckú juhozápadnú Afriku, ktorú považovali, slovami historika Jana Klímu, za srdcovú záležitosť. Na rozdiel od ostatných kolónií im priestor Namíbie poskytoval optimálne zázemie pre ťažbu nerastného bohatstva, zakladanie rozľahlých fariem a budovanie „afrického Nemecka“. V decembri 1899 získali bieli kolonisti na základe vládnej proklamácie do rúk autonómnu správu, a teda aj omnoho širšie kompetencie ovládania koloniálneho územia.

Na rozdiel od Francúzska a Británie sa Nemecku kolónie nepodarilo podmaniť ani kultúrne. Hoci sa Nemecko zastrájalo zaostalé regióny na čiernom kontinente „kultúrne pozdvihnúť“, ako s obľubou argumentovali iné koloniálne mocnosti, výsledky jeho panstva boli viac než kontroverzné. Nemčina slúžila skoro výlučne ako jazyk prisťahovaleckej elity z kontinentálneho Nemecka, ktorá mimochodom nedosahovala nijako závažné čísla (počet nemeckých usadlíkov v Afrike z tohto obdobia sa odhaduje

na 25 tisíc). Čo sa Nemcom čiastočne počas relatívne krátkeho mandátu podarilo, bola europeizácia týchto častí kontinentu, t. j. aspoň zdanlivé priblíženie sa európskym štandardom (preberanie európskych foriem správania miestnym obyvateľstvom, adaptovanie európskeho životného štýlu, odievania, mentality, rozširovanie kresťanstva). Vedomie nového typu identity sa však nemeckej správe nepodarilo vytvoriť, pretože o to ani nemala záujem. Domorodí obyvatelia kolónií nedostali nemecké štátne občianstvo a vo všetkých sférach dostávali pocit, že sú obyvateľmi „druhej kategórie“.

Parciálne výdobytky a pozitíva plynúce najmä z výstavby infraštruktúry (nemocnice, školstvo, železnice, telefónne siete) nedokázali prekryť tienistú stránku nemeckej kolonizačnej politiky, ktorá vychádzala z presvedčenia o nadradenosti nemeckej kultúry nad kultúrou miestnych etník. Súžitie medzi domácimi a nemeckými usadlíkmi, resp. kolonizačnou správou bolo rozporuplné a riešilo sa silou zbraní. V roku 1904 museli Nemci potláčať veľké vzbury v Namíbii, kde zahynuli tisíce povstalcov z radov Hererov a Namov. Drakonické metódy nemeckej kolonizačnej správy nadobúdali charakter genocídy. Aj tie najdrobnejšie prejavy skutočnej či domnej rezistencie sa tvrdo trestali, pričom nemecké vojsko nekonalo vždy z vlastného popudu, ale ako brachiálny element bolo vplietané do mocenských zápasov medzi jednotlivými kmeňmi na strane afrického monarchu či lokálneho vodcu, ktorý Nemcom zložil vernosť.

Nemecko rozširovalo svoj vplyv aj na Blízkom Východe. Podarilo sa mu hospodársky ovládnuť Osmanskú ríšu a cez ňu ďalej prenikať východným kurzom. Základom pre túto expanziu sa mala stať železnica Berlín – Bagdad, ktorej výstavbu začatú roku 1903 finančne podporili nemecké banky a korporácie. Počítalo sa s tým, že Bagdadská železnica po jej dokončení otvorí Nemcom brány do Perzského zálivu a námornú trasu do kolónií vo východnej Afrike, vyhnúc sa Suezskému prielivu pod britsko-francúzske kontrolou.

Krátke trvanie nemeckého koloniálneho dobrodružstva ukončil priebeh, výsledky a dôsledky prvej svetovej vojny. Porazené Nemecko stratilo všetky kolónie a všetci nemeckí usadlíci museli svoje nové domovy s vý-

nimkou Namíbie opustiť. Práve Namíbia zostáva v súčasnosti jediným africkým štátom, kde sa nemecký jazyk a kultúra v obmedzenej miere konzervujú. Pozícia angličtiny, zocelená vývojom krajiny v 20. storočí, však zostáva napriek tomu spolu s kmeňovými jazykmi neotrasiteľná.

„Inter arma silent musae“. Nemecká kultúra v období prvej svetovej vojny

Na počiatku 20. storočia Európa predstavovala pomyselný sud s pušným prachom. Vzťahy medzi mocnosťami sa vyostrovali a bolo len otázkou času, kedy dôjde ku konfliktu kontinentálnych rozmerov. Nemecko v tomto poťahovaní za motúziky hralo ústrednú rolu. Priemyselná produkcia krajiny z roka na rok narastala. Nemecko bleskurýchle predbehlo všetkých ostatných konkurentov v Európe a stalo sa druhým ekonomicky najvyspelejším štátom na svete. Cisár Viliam II., jeho dvor a vojenská generalita dospeli k názoru, že Nemecko je plne pripravené na vojnu, ktorá by mu zabezpečila rozšírenie vplyvu v kontinentálnej Európe a v kolóniách, nové odbyiská tovarov a výsadné postavenie v geopolitike.

Nemecká spoločnosť sa k ambíciám politických špičiek stala rôznorodo. Mnohí Nemci mali v živej pamäti nie tak dávnu vojnu s Francúzskom, ktorá priniesla krviprelievanie a utrpenie. Pacifistické nálady podporovali aj vplyvné politické strany, obzvlášť sociálni demokrati. Cisár preto potreboval na vyvolanie vojny zámienku z vonkajšieho prostredia. Tá prišla 28. júna 1914 v podobe sarajevského atentátu srbského teroristu Gavrila Principa z nacionalistickej organizácie Čierna ruka na nasledovníka rakúsko-uhorského trónu Františka Ferdinanda d'Esteho a jeho manželku Žofiu. Rakúsko-Uhorsko, ktoré si po anexii Bosny chcelo podmaniť i Srbsko, zaslalo Srbsku na nemecký popud ultimátum. Jeho odmietnutie znamenalo postupné vypovedanie vojen medzi veľmocami v Európe a vypuknutie prvej svetovej vojny. Latentné rozpory medzi mocnosťami, kulminované počas dvoch balkánskych vojen (1912 – 1913), do ktorých Dohoda i Trojspolok aktívne zasahovali, tak prepukli v plnej razancii.

Po počiatočnom odmietaní vojny nemeckou spoločnosťou krajinu zachvátili militaristické nálady. Vo verejnosti vládlo neoblomné presvedčenie, že konflikt potrvá krátko a skončí sa drvivým víťazstvom cisárstva. Už prvé mesiace frontového vývoja však tieto plány spochybnili. Nemecko nedokázalo svojho úhlavného nepriateľa, Francúzsko, poraziť bleskovou vojnou, ako sa nemeckí vojnoví nadšenci i cisár Viliam II. nádejali. Ilúzie o „výlete do Paríža“ utopilo bahno zákopovej reality, ktorej tristné okamihy vo svojom svetoznámom románe *Na Západe nič nové* geniálne zobrazil Erich Maria Remarque.

V dobe všeobecného nedostatku základných surovín a komodít potrebných pre život neprekvapí, že investície do umenia boli v Nemecku počas prvej svetovej vojny okresané. Neplatilo to o filme, ktorý sa stal významným propagandistickým médiom. V dôsledku vojnového stavu bolo Nemecko ukrátené o diela kinematografie nepriateľského Francúzska, dovedy jedného z najväčších zásobovateľov nemeckého filmového trhu. Prerušenie stykov so západným susedom na druhej strane umožnilo rozvoj domácej výroby.

Spočiatku sa v Nemecku natáčali hlavne filmy s vlasteneckou tematikou, ako napríklad snímky *Na poli cti*, *Volanie vlasti* či *Stráž na Rýne*, ktoré mali zmobilizovať verejnosť a získať si ju na stranu vlády pre nemecké vojnové ciele. O. Messter a jeho producentská firma dostali exkluzívne práva na točenie filmov pre front a výrobu filmových týždenníkov, ktoré podliehali tvrdej cenzúre. Nemecká vláda pochopila, aký psychologický a propagandistický význam má relatívne nový technologický objav a po vzore Veľkej Británie založila vlastnú Nemeckú filmovú spoločnosť (*Deutsche Lichtbild-Gesellschaft*). Cieľom Nemeckej filmovej spoločnosti bolo šíriť dobrú mienku o Nemecku v neutrálnych krajinách, v protiklade so záujmami Veľkej Británie a Francúzska. V januári 1917 vznikla pod záštitou vrchného armádneho velenia organizácia s názvom Fotografický a filmový úrad (*Bild- und Filmamt*, skrátene BUFA) a 18. decembra 1917 nová, centralizovaná organizácia UFA (*Universum-Film Aktiengesellschaft*), financovaná zo súkromných i erárnych zdrojov s cieľom aktívne vystupovať na poli propagandy a v informačnej vojne medzi Ústrednými

mocnosťami a Dohodou. Táto iniciatíva však už prišla prineskoro. V roku 1918 doľahlo na nemecké hospodárstvo vyčerpanie z nákladnej vojny, ktorú Nemecko s oslabenými spojencami nedokázalo priviesť ku zdarnému koncu. Dňa 11. novembra 1918 uzavrelo v Compiègne nevýhodné prímerie, hoci na fronte nebolo vojensky porazené.

Napriek objemným investíciám do propagandy sa však neprestali vyrábať ani štandardné filmové snímky. Obyvateľstvo bolo zo všade prítomnej propagandy unavené. Čím viac sa vojna naťahovala, tým väčšiu popularitu si získavali oddychové filmy, dejovo unikajúce z drsnej reality a filmy zábavného charakteru, akými boli komédie Ernsta Lubitscha, melodramatické dobrodružstvá Harryho Piela, ale aj diela so silnými erotickými motívami. Už v tomto období sa zároveň začali tematizovať expresionistické motívy, ktoré sa naplno rozvinuli v 20. rokoch (film *Golem*, seriál *Homunkulus*).

Rakúska, švajčiarska a lichtenštajnská spoločnosť a kultúra v 19. storočí

V 19. storočí bolo Rakúsko na čele s dynastiou Habsburgovcov jednou z najväčších mocností v Európe. Po ťažkom období vojenskej konfrontácie s Napoleonom sa jeho vnútropolitická situácia i zahraničnopolitické postavenie po Viedenskom kongrese dočasne stabilizovali. Vlna národných hnutí a ich požiadaviek však neobišla ani Habsburskú monarchiu. Najveherentnejšie artikulovali svoj odpor k politike Viedne Benátsko, Milánsko a Sardínia, ktoré boli habsburskými dŕžavami. K všeobecným požiadavkám odvolať z funkcie neoblúbeného konzervátora pokongresových pomerov kancelára K. Metternicha, k požiadavke zaviesť písanú ústavu, zrušiť feudalizmus a zaviesť občianske a politické slobody nenemecké národy habsburskej monarchie pridávali požiadavky národnoemancipačného charakteru – kultúrne a jazykové práva. Vo vnútri monarchie dozrievali moderné národy.

Raný moderný nacionalizmus integroval rôznorodosti týchto národov do kompaktných celkov, expandoval z centier národného života do od-

ľahlých oblastí. Dotvárala sa ich národná identita, ktorá tvorila protipól dovedajšej identity založenej na stavovskej príslušnosti. Novú záštitu nad vlastnou národnou kultúrou národy videli v národnom štáte ako najvyššej hodnote, vyjadrovali požiadavky zlúčenia národnej komunity do jedného štátu alebo, naopak, separovanie od jestvujúceho celku. Slovanov v habsburskej monarchii strašila idea pangermanizmu, neslovanské národy zasa idea panslavizmu. V marci revolučného roku 1848 vypukli nepokoje v Prahe, Viedni a Budapešti. Slovom historika Dušana Škvarnu, došlo k „internacionalizácii nacionalizmu“ a narušeniu štátoprávnej stability monarchie. Habsburská ríša sa ocitla na pokraji rozpadu.

Po sérii politických nepokojov roku 1848 odstúpil slabomyselný cisár Ferdinand I. a nahradil ho mladý, len 18-ročný František Jozef I. Cisár František Jozef I., ktorý vládol ríši najdlhšie spomedzi všetkých jej vládcov (1848 – 1916), stabilizoval vnútorný poriadok v krajine, no len za cenu upevnenia moci politikou tvrdej ruky. Nastolením policajného režimu v 50. rokoch (obdobie tzv. Bachovho absolutizmu podľa ministra vnútra Alexandra Bacha) síce utišil hlas národných hnutí, ale základný problém monarchie sa mu nepodarilo vyriešiť. Národnostný konflikt v krajine stále driemal a bolo len otázkou času, kedy sa v zmenených spoločensko-politických podmienkach dostane opäť na povrch.

Habsburgovci sa ako klasická nadnárodná dynastia bránili akýmkoľvek novotám. V liberalizme a nacionalizme videli strašiaka, ktorý môže destabilizovať ich mnohonárodnostnú krajinu, postavenú na osvedčených univerzálnych hodnotách stavovskej mentality a vernosti k tradíciám na čele so silným panovníkom a efektívnym byrokratickým aparátom.

Po neúspešnom potlačení talianskeho odboja za nezávislosť koncom 50. rokov a porážke od Pruska v roku 1866 bol cisársky dvor politicky otrasený. V tejto situácii predniesla svoje požiadavky na nové usporiadanie habsburskej monarchie uhorská politická reprezentácia. Po rakúsko-uhorskom vyrovnaní z roku 1867 sa monarchia transformovala na dualistický štát, dnešnou terminológiou na federáciu. Rakúsku a uhorskú časť ríše pod vládou Habsburgovcov spájala po novom len hlava panovníka, ministerstvá zahraničia, vojny a financií; o ostatných záležitostiach roz-

hodovala uhorská vláda v Budapešti nezávisle. Federalizáciou krajiny sa parciálne vyriešili hlavné problémy rakúsko-maďarských vzťahov, no ďalšie nenemecké a nemaďarské národy monarchie zostali sklamané. Prijatý národnostný zákon roku 1868 nedeklaroval rovnoprávnosť národov a národností, vyhlasoval iba rovnoprávnosť občanov na občianskom, nie národnom princípe. Menšinovým národom neuznal žiadne kolektívne práva a najmä v Uhorsku museli nemaďarské národy s výnimkou Chorvátov, ktorí mali v rámci kráľovstva špecifické postavenie, čeliť maďarizácii.

Vývoj v rakúskej časti monarchie bol k národnostiam blahosklonnejší. Habsburský dvor nevedol na rozdiel od budapeštianskej vlády nekompromisnú asimilačnú politiku a národom pod svojím patronátom ponechával relatívne voľné pole národného a kultúrneho rozvoja. Česi v porovnaní so Slovákami, Rumunmi či Srbmi v Uhorsku disponovali celou štruktúrou národno-kultúrnych inštitúcií, vďaka ktorým si mohli udržiavať a zveľaďovať národnú identitu, jazyk a české národné povedomie. V českých krajinách pôsobila Matica česká, Matica moravská, Národné divadlo a Národné múzeum v Prahe, celá sieť českých škôl od základných až po Karlovu univerzitu, politické strany či kultúrno-vzdelávacie spolky. Stremayrovými jazykovými nariadeniami z roku 1880 si Česi vybojovali, aby štátne úrady odpovedali na české písomné podania po česky, hoci interná agenda byrokratického aparátu zostávala nemeckojazyčná. Badeniho jazykovými nariadeniami z roku 1897 bolo nariadené viesť dokonca aj vnútornú agendu v jazyku prvého podania, vďaka čomu museli úradníci popri nemčine ovládať češtinu. V Uhorsku sa o niečom podobnom mohlo nemaďarským národom iba snívať.

Napriek frekventovanému stereotypu Rakúsko-Uhorska ako „žaláru národov“ treba skonštatovať, že rakúska časť monarchie si v prístupe k ostatným národom aj mimo českých krajín zachovávala vysokú mieru tolerancie. Situácia Poliakov v Haliči, ktorá patrila Habsburgovcom, bola ďaleko priaznivejšia než podmienky Poliakov v nemeckom alebo ruskom zábore Poľska, kde boli vystavení silnej germanizácii a rusifikácii. Slovanské národy každopádne politiku viedenského dvora pociťovali ako ofenzívnu, namierenú voči Slovanom, čomu Habsburgovci dodávali alibi

nešťastným angažovaním sa na Balkáne (dlhodobý spor so Srbskom; úsilie o anexiu Bosny). Osobite anexia Bosny roku 1908 predstavovala pre štúpencov koncepcie austroslavizmu (spolupráce Slovanov v rámci rakúskej monarchie) silný úder. Pričlenenie tohto etnicky a nábožensky zmiešaného územia k Rakúsku vybičovalo národnostné vášne. Reprezentácie slovanských národov sa začali obzerať po alternatívnom štátovom usporiadaní, mimo habsburskej ríše.

Spomedzi všetkých možností nakoniec po vypuknutí prvej svetovej vojny zvíťazila myšlienka vzniku národných štátov, ktorá bola životne nadviazaná na porážku Rakúsko-Uhorska vo vojne a na súhlas dohodových mocností. Rozpadu Rakúsko-Uhorska a vzniku nástupníckych štátov na jeho troskách predchádzalo obrovské diplomatické a vojenské úsilie zainteresovaných národov. Idea federalizácie krajiny, pôvodne skloňovaná tiež určeným nástupcom na tróne Františkom Ferdinandom d'Estem, ako aj posledným rakúskym cisárom Karolom I., prestala byť počas vojny aktuálna. Politické reprezentácie národov v Rakúsku sa postavili za myšlienku osamostatnenia spod vlády Habsburgovcov, hoci až do roku 1918 bola úspešnosť ich projektu otázna (vrátane Masarykovho plánu vytvorenia Československej republiky). Pod tlakom udalostí bol Karol I. v novembri 1918 prinútený vzdať sa vlády. Aj keď sa formálne nevzdal nárokov na trón a v roku 1921 podnikol dva reštauračné pokusy o získanie koruny maďarského kráľa (v Uhorsku vládol do roku 1918 ako Karol IV.), oba pokusy skončili fiaskom. Mnohonárodnostná podunajská monarchia sa nenávratne rozpadla.

V kultúrnom živote si postavenie neohrozenej bašty monarchie udržovala po celé 19. storočie Viedeň. Vplyv rakúskej hudby naďalej prekračoval hranice habsburskej monarchie. No neboli to len Johann Strauss starší a mladší, ktorí si svojimi valčíkmi a polkami vydobyli slávu. Melódie J. Straussa ml., ako napríklad *Na krásnom modrom Dunaji* alebo *Cisársky valčík*, sa stali ikonickými skladbami nadčasovej trvácnosti. Ako jeden z najväčších klavírových virtuózov sa do dejín hudby zapísal Franz Liszt. F. Liszt, skladateľ so slovenskými koreňmi, sa do povedomia dostal okrem iného vďaka tomu, že založil recitál a skladby hrával spamäti. V období ne-

skorého romantizmu tvoril Richard Strauss, dirigent popredných európskych orchestrov a operných scén, ktorý sa ku komponovaniu dostal až po šesťdesiatke. V komponovaní sa sústreďoval na symfonické básne, opery a piesňové tvorby. Mal dôležitý vplyv na tektoniku symfonických básní, umeleckú smelosť a suverenitu zanechaného odkazu. Medzi neskororomantických autorov býva zaraďovaný aj Hugo Wolf, skladateľ s nepochybným literárnym talentom. Na prelome 19. a 20. storočia si úchvatnými symfonickými skladbami vybudoval renomé Gustav Mahler, rodák z českého Kroměříža. Za integrálnu súčasť kultúry habsburského Rakúska možno taktiež považovať tzv. národné komponistické školy, spomedzi ktorých vynikala hlavne česká (Bedřich Smetana, Antonín Dvořák, Leoš Janáček). Začiatkom 20. storočia vznikla vo Viedni tzv. Druhá viedenská škola pod gesciou Arnolda Schönberga, vyvíjajúca sa od neskorého romantizmu k expresionizmu. A. Schönberg priniesol do hudby atonalitu, dodekafóniu (skladanie mimo tonálny systém) a používanie dvanásťtónových sekvencií obsahujúcich všetky tóny stupnice spĺňajúce tradičnú harmonickú funkciu.

Od roku 1869 si mohli Viedenčania a milovníci umenia z celej monarchie vypočuť skvosty rakúskej hudby v novootvorenej viedenskej Štátnej opere. Z členov Štátnej opery boli a dodnes sú vyberaní hudobníci do Viedenskej filharmónie (založená roku 1842), ktorá tvorí jeden z najpreslávenejších symfonických orchestrov klasickej hudby na svete. V roku 1888 otvorilo svoje brány v novej budove rakúske národné divadlo *Burgtheater*, založené 14. marca 1741 Máriou Teréziou. *Burgtheater* uvádzalo klenoty divadelného umenia z domácej i zahraničnej produkcie.

Turbulencie 19. storočia nezasiahli len Rakúsko, ale aj susedné Švajčiarsko. Viedenský kongres roku 1815 potvrdil nezávislosť a neutralitu Švajčiarska. Krajina sa rozšírila o kantóny Valais, Neuchatel a Ženeva, čím nadobudla súčasnú podobu. Švajčiarska spoločnosť však naďalej zápasila o svoju identitu. Po vzore nemeckého národnoemancipačného hnutia švajčiarski protestantskí liberáli, zoskupení v Slobodno-demokratickej (Radikálnej) strane a neformálnom hnutí Mladé Švajčiarsko, získali v sneme väčšinu a navrhli novú ústavu, ktorou si chceli pripútať katolícku

ke kantóny a Švajčiarsko centralizovať. Katolícki konzervatívci však túto ústavu roku 1843 odmietli a vytvorili ochranný spolok, tzv. *Sonderbund*. Snem vyhlásil *Sonderbund* za protiústavný, čo viedlo ku krátkej občianskej vojne v novembri 1847. *Sonderbund* bol vo vojne porazený. Dňa 12. septembra 1848 vošla do platnosti nová federálna ústava, ktorá ukončila existenciu Švajčiarska ako voľného zväzku úplne nezávislých kantónov na úrovni „štátov v štáte“. Kantonálna správa zostala zachovaná, no miera nezávislosti kantónov bola striktne podriadená celoštátnym politickým záujmom. Hoci bola ústava v rokoch 1866 a 1874 revidovaná, základných otázok fungovania systému Švajčiarska nastoleného ústavou z roku 1848 sa nedotkla. Federálna vláda zostala zodpovedná za obranu, finančnú, zahraničnú politiku a zákonodarstvo, kantóny si v ostatných oblastiach udržali pomerne široké právomoci.

Švajčiarsku kultúru 19. storočia najväčšmi zviditeľnil literát Gottfried Keller a Conrad F. Meyer. G. Keller bol aktívny nielen ako prozaik a básnik, ale aj ako politický aktivista. Neboli to však politicky motivované básne, písané v dramatickom období 40. rokov, ale hlavne autobiografický vzdelávací román (*Bildungsroman*) *Zelený Heinrich*, ktorý G. Kellerovi vybudoval slávu v celom nemeckojazyčnom svete. Druhá popredná postava švajčiarskej literatúry 19. storočia Conrad F. Meyer sa presadil v tvorbe historických románov, noviel a lyriky a Jeremias Gotthelf (pôvodným menom Albert Bitzius) v literárnom vykresľovaní strastí vidieckeho života. V maľbe sa z umelcov švajčiarskeho pôvodu najväčšmi zviditeľnil Alfred Böcklin. A. Böcklin je považovaný za profilujúceho predstaviteľa symbolizmu, ktorý neskôr ovplyvnil surrealistov (napr. Salvadora Dalího).

V 19. storočí sa medzi dnešným Švajčiarskom a Rakúskom zrodilo malé nemeckojazyčné dynastické kniežatstvo Lichtenštajnsko. Nezávislosť získalo po rozpade Svätej ríše rímskej národa nemeckého 15. augusta 1806. Od roku 1815 do roku 1866 tvorilo súčasť Nemeckého spolku v colnej únii s Rakúskom. Od roku 1868 si udržiavalo status neutrálneho štátu, ktorý sa po roku 1918 hospodársky i zahraničnopoliticky opieral o spoluprácu so Švajčiarskom.

Vládnucci rod Lichtenštajnovcov v miništátiku udržiaval absolutistický režim, ktorý nerozložil ani pokus o revolúciu roku 1848. Lichtenštajnovci, podobne ako iné šľachtické rody v Európe, patrili k vášnivým zberateľom umenia. Na svojich panstvách zozbierali unikátnu zbierku umeleckých predmetov. Časť z nich bola okrem súčasného Lichtenštajnska a Rakúska deponovaná na lichtenštajnovských majetkoch v českých krajinách, kde dynastia vlastnila rozsiahle parcely a nehnuteľnosti už od 13. storočia (zámky Lednice, Valtice a Velké Losiny).

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Ktoré aspekty kultúrneho vývoja nemeckej spoločnosti utvorili spoločenské podmienky pre nástup národnozjednocovacieho hnutia v 19. storočí?
2. Vyhľadajte v knižnici diela predstaviteľov hnutia Mladé Nemcko. Identifikujte nosné motívy, ktoré umelecky tematizovali a formy ich spracovania.
3. Pokúste sa vžiť do kože nemecky hovoriaceho obyvateľa habsburskej monarchie 19. storočia. Aké faktory mohli formovať jeho kultúrnu identitu?
4. „*Velké otázky doby nemožno rozhodnúť rečami a prevahou väčšiny... ale železom a krvou*“. Zamyslite sa nad týmto výrokom nemeckého kancelára O. von Bismarcka, skúste obsah Bismarckovho výroku ozrejmiť v kontexte doby vzniku a uvažujte nad jeho nadčasovou platnosťou v spoločensko-politickej a kultúrnej rovine.
5. Prečo dopadol pokus Nemeckej ríše o „kultúrny imperializmus“ neúspechom? Porovnajte nemecké koloniálne dobrodružstvo s inými koloniálnymi mocnosťami (Veľká Británia, Francúzsko, Španielsko, Holandsko, Portugalsko, Belgicko, atď.).

Úloha I.

Text Augusta Heinricha Hoffmanna von Fallerslebena *Pieseň Nemcov (Das Lied der Deutschen)* z roku 1841 sa stal v roku 1922 oficiálnou štátnou hymnou Nemecka a s variáciami (vypustenými prvými dvoma slohami) sa používa dodnes. Posúďte, prečo mal text vsadený do tónov skomponovaných J. Haydnom (1797) na nemeckú spoločnosť tak veľký mobilizujúci a integrujúci účinok, že bol povýšený na štátnu hymnu.

„Nemecko, Nemecko nadovšetko,
nadovšetko na svete.
Keď stále v ochrane i vzdore,
bratsky drží pospolu,
od Mázy až po Klaipedu,
od Adíše až po Balt,
Nemecko, Nemecko nadovšetko,
nadovšetko na svete.

Nemecké ženy, nemecká vernosť,
nemecké víno a nemecký spev,
zachovajte si na svete,
svoj starý krásny zvuk.
Podnecujte nás ku šľachetným činom,
po celý náš život –
Nemecké ženy, nemecká vernosť,
nemecké víno a nemecký spev.

Svornosť, právo, slobodu,
pre nemeckú vlasť!
K tomu všetci smerujeme,
s bratským srdcom i rukou.
Svornosť, právo, sloboda,
sú zárukami šťastia –
Rozkvitni vo svetle tohto šťastia,
kvitni, nemecká vlasť!“

(Zdroj: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/august-heinrich-hoffmann-von-fallersleben-gedichte-3569/1>)

Úloha II.

Johann Georg August Wirth (1798 – 1848) bol nemeckým právnikom, spisovateľom a politikom, aktívnym v nemeckom národnostrednocovacom hnutí predmarcového obdobia. V máji 1832 vystúpil na slávnosti v Hambachu s burcujúcim prejavom, za ktorý bol následne uväznený. Prečítajte si pasáže z jeho reči a odpovedzte na otázky pod textom.

„Krajina, ktorá hovorí naším jazykom, krajina, kde sídli naša nádej... táto krásna zem je pustošená a drancovaná... S bohatstvom všetkých svojich prírodných zdrojov by mohla byť domovom radosťi a spokojnosti všetkých jej detí; no v skutočnosti je vyciciavaná 34 kráľmi a pre väčšinu obyvateľov je domovom hladu, mizérie a chudoby. Nemecko, veľké, bohaté, silné Nemecko by malo prevziať prvé miesto v spoločenstve európskych štátov, avšak zatiaľ je olupované zradnými rodinami aristokratov... Hoci bolo vyvolené prírodou byť strážcom svetla, slobody a medzinárodného právneho poriadku v Európe, nemecká sila sa používa na úplne opačné účely potlačenia slobody každého človeka a založenie ríše temna, otroctva a surovej sily. Takto je chudoba našej vlasti súčasne prekliatím pre celú Európu... Veru, poviem vám, pokiaľ existuje nejaký zradca národov a celého ľudstva, pokiaľ existuje nejaký zradca vinný z velezrady, potom sú to králi, ktorí – v záujme pýchy, nutkania k moci a žiadostivosti – robia celú časť zemegule chudobnou... Prekliatie, večné prekliatie na všetkých týchto zradcov!“

(Zdroj: WIRTH, J. G. A.: *Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach*. Neustadt an der Haardt : Christmann Verlag, 1832, s. 41, 43)

a) Koho J. G. A. Wirth a časť nemeckého národnostrednocujúceho hnutia považovala za brzdu spoločenského progresu? Aký funkčný význam z hľadiska mobilizácie publika mohli mať Wirthove expresívne jazykové prostriedky, ktoré v prejave využil?

b) Popremýšľajte, aké miesto prisudzovali nemeckí obrodenci nemeckému štátu v európskom civilizačnom kontexte a z akých argumentov pri svojich úvahách o „veľkosti“ Nemecka vychádzali.

c) S akou odozvou sa podľa vás stretol Wirthov prejav? Definujte príčiny rozdielneho vnímania prejavu účastníkmi manifestácie v Hambachu a rodovou aristokraciou vládnucou v nemeckých štátoch.

Úloha III.

André François-Poncet (1887 – 1978) bol francúzskym kariérnym diplomatom, ktorý citlivo sledoval politické a kultúrne dianie na európskom kontinente. Vo vysielaní televízie WDR dňa 31. marca 1965 hovoril o reflexii nemeckého kancelára O. von Bismarcka vo Francúzsku. Diskutujte na základe záznamu z tejto diskusie o ukotvovaní obrazov osobností iných národov v kultúrnej pamäti jednotlivých spoločností. Pokúste sa vymedziť rozdiel medzi pojmami *predsudok* a *stereotyp* a aplikovať ich na príklade francúzskej reflexie nemeckého kancelára.

„Iste vás neudiví, keď vám poviem, že vo Francúzsku sa Bismarck teší pramálym sympatiám a obdivu. Priemerný Francúz v ňom vidí predovšetkým železného kancelára, to znamená akéhosi obra, ktorý stále nosí bielu uniformu gardového kyrysníka, a chránený navyše veľkou šablou vyzerá hnevľivo a hrozivo... V očiach Francúzov nesie zodpovednosť za vzostup nacionalizmu, a zvlášť neskôr nacizmu. Názory vzdelaných vrstiev majú samozrejme omnoho viac odlišností ako u širšieho publika. Tieto vrstvy vedia, že Bismarck nebol vôbec žiadnym ctiteľom militarizmu a armády, že to bol muž veľmi vybraných mravov, že hovoril dokonale po francúzsky a na dvore Napoleona III. bol veľmi vítanou osobnosťou... Bismarck mal zmysel pre Európu, pre solidaritu európskych národov, pre rovnováhu síl, v ktorej videl prostriedok k zachovaniu mieru na kontinente. Avšak napriek tomu, že sme si toto všetko uvedomili, zostáva skutočnosťou, že Bismarck patrí inej dobe. Tento pruský junker patrí do doby,

keď ešte existovala kabinetná politika... Zahraničná politika sa hrá na inom javisku a Bismarck sa nám javí ako veľká, avšak historicky veľká postava, ktorá sa však dnešku neustále vzdáva, a to i vo vlastnom národe“.

(Zdroj: MOMMSEN, W.: *Bismarck*. Olomouc : Votobia, 1996, s. 156 – 157)

Úloha IV.

Prečítajte si úryvky z kníh F. Nietzscheho. Zhodnoďte, aké aspekty nemeckej kultúry konca 19. storočia podroboval ostrej kritike a diskutujte, do akej miery Nietzscheho myšlienky kopírovali pocity nemeckej spoločnosti.

a) Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva (1888, vydané roku 1895):

„Zákon proti kresťanstvu

Vydaný v deň spásy, prvého dňa roku jeden

(ale podľa falošného kalendára dňa 30. septembra 1888)

Prvý článok. – Všetko, čo je proti prírode, je zvrátenosť. Najzvrátenejší druh človeka je kňaz: učí byť proti prírode. Proti kňazom nepomáha rozum, proti nim máme blázinca.

Druhý článok. – Každá účasť na bohoslužbách je atentát proti verejnej slušnosti. Treba byť tvrdší proti protestantom ako proti katolíkom, tvrdší proti liberálnym protestantom ako proti ortodoxným protestantom. Kriminálny charakter príslušnosti do kresťanstva sa zhoršuje približovaním sa k vede. Najzločinnejší zo zločincov je teda filozof...

Tretí článok. – Kázanie cudnosti je verejná výzva byť proti prírode. Každé znevažovanie sexuálneho života, každé jeho pošpinenie pojmom „nečistoty“ je ozajstný hriech proti Svätému duchu života...

Štvrtý článok. – „Svätú“ históriu treba nazývať menom, ktoré si zasluži, a to je prekliata história; slová „boh“, „spasiteľ“, „vykupiteľ“ a „svätý“ sa majú používať ako zlorečenia, ako potupné znamenia zločincov...”

(Zdroj: NIETZSCHE, F.: *Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva*. Bratislava : Iris, 2003, s. 72)

b) *Ecce homo: Ako sa človek stane tým, čím je (1895):*

„Tu mi však nič nemá brániť, aby som bol hrubý a Nemcom povedal pár tvrdých právd: kto iný to robí? – Hovorím o ich nečestnosti in historicis. Nemeckí historici nielenže celkom stratili veľkú víziu pre priebeh dejín a kultúrne hodnoty, ale sú napospol gašparkami politiky (alebo cirkvi –): túto veľkú víziu dali do kliatby. Najprv treba byť „nemecký“, byť tej „rasy“, a už sa môže rozhodovať o všetkých hodnotách a nehodnotách in historicis – určia sa... „Nemecký“ je argument, „Deutschland, Deutschland über alles“ je princíp. Germáni predstavujú „svetový morálny poriadok“ v dejinách; v pomere k imperium romanum sú šampiónmi slobody, v pomere k osemnástemu storočiu obdivovateľmi morálky, „kategorického imperatívu“... Mám chuť, ba cítim to ako povinnosť, povedať konečne Nemcom, čo všetko už majú na svedomí. Všetky veľké zločiny proti kultúre od štyroch storočí majú na svedomí!... A vždy z toho istého dôvodu, pre ich vrozenú zbabelosť pred skutočnosťou, ktorá je aj zbabelosťou pred pravdou, pre ich na inštinkt premenenú nepravdivosť, pre „idealizmus“... Nemci pripravili Európu o úrodu, o zmysel poslednej veľkej epochy, epochy renesancie, a to vo chvíli, keď víťazil vyšší poriadok hodnôt, keď víťazili ušľachtilé, životu prisviďčajúce, budúcnosť zaručujúce hodnoty... Luther, tento nemožný mních, pre svoju „nemožnosť“ napadol cirkev, a – práve tým! – ju obnovil... Nemci so svojimi „oslobodzovacími vojnami“ pripravili Európu o zmysel, o zážrak zmyslu v existencii Napoleona – preto majú na svedomí všetko, čo prišlo potom a čo je tu dnes, túto kultúre najnepriateľskejšiu chorobu a nerozum, aký existuje: nacionalizmus, túto národnú neurózu, na ktorú Európa chorľavie... Nemci sú pre mňa nemožní. Ak si vymýšľam druh človeka, ktorý sa bridí všetkým mojim inštinktom, vždy mi z toho vyjde Nemec“.

(Zdroj: NIETZSCHE, F.: *Ecce homo: Ako sa človek stane tým, čím je*. Bratislava : Iris, 2004, s. 81 – 83)

c) *Súmrak modiel alebo Ako sa filozofuje kladivom (1888):*

„Medzi Nemcami dnes nestačí mať ducha: treba sa ho zmocniť, treba si ho nárokovať...“

Možno poznám Nemcov, možno im môžem povedať pár právd. Nové Nemecko predstavuje veľké množstvo zdedenej a získanej dôkladnosti, takže z nahromadeného podkladu sily môže určitý čas márnopatrne vydávať. Nie je to vysoká kultúra, čo sa s ním stala pánom, ešte menej delikátna chuť či ušľachtilá „krása“ inštinktov; sú to však mužskejšie cnosti ako kdekoľvek inde v Európe. Veľa dobrej vôle a sebaúcty, veľa istoty vo vzťahoch a vzájomných povinnostiach, veľká pracovitosť a vytrvalosť – a zdedená umiernenosť, na ktorú treba skôr bodec ako brzdu. Pridávam k tomu, že tu sa ešte poslúcha bez toho, žeby poslušnosť ponížovala... A že nikto nenávidí svojho protivníka...

Vidno, že si prajem byť voči Nemcom spravodlivý; no nechcem byť neverný sebe – musím im teda vysloviť aj svoje námietky. Draho sa platí za dosiahnutie moci: Moc ohlupuje... Nemci – voľakedy ich menovali národom mysliteľov: myslia tí dnes ešte vôbec? – Dnes duch nudí Nemcov, teraz Nemci nedôverujú duchu, politika pohlcuje všetku vážnosť potrebnú pre ozaj duchovné záležitosti – bojím sa, že „Deutschland, Deutschland über Alles“ znamenalo koniec nemeckej filozofie... „Existujú nemeckí filozofi? Existujú nemeckí básnici? Existujú dobré nemecké knihy?“ spytujú sa ma v cudzine. Začervenám sa, ale udatne, ako to viem robiť aj v zúfalých prípadoch, odpovedám: „Áno, Bismarck!“ – Mohol by som sa priznať, aké knihy sa dnes čítajú? Prekliaty inštinkt prostrednosti!“

(NIETZSCHE, F.: *Súmrak modiel alebo Ako sa filozofuje kladivom*. Bratislava : IRIS, 2007, s. 39)

6 LESK A TIENE NEMECKEJ KULTÚRY V 20. STOROČÍ

Spoločensko-politická situácia v Nemecku po prvej svetovej vojne

Prvá svetová vojna sa pre Nemecko skončila pohromou. Aj keď Nemecké cisárstvo na bojovom poli neprehralo, prímerie podpísané pri Compiègne z neho *de facto* urobilo porazený štát, ktorý musel znášať všetky z toho vyplývajúce konzekvencie. Víťazné mocnosti Dohody to dali Nemecku patrične pocítiť i v symbolickej rovine. Mierové rokovania začali 18. januára 1919 v zrkadlovej sieni paláca vo Versailles, kde bolo po prusko-francúzskej vojne roku 1871 na deň presne vyhlásené Nemecké cisárstvo. Mierová zmluva s Nemeckom bola po sérii zdĺhavých rokovaní podpísaná 28. júna 1919, v deň 5. výročia sarajevského atentátu. Tzv. Rada desiatich, skladajúca sa z premiérov a ministrov zahraničia Francúzska, Veľkej Británie, Talianska, USA a Japonska mu nastolila nekompromisné podmienky.

Zjednotené Nemecko v podobe z rokov 1871 – 1918 zaniklo. Na základe versailskej mierovej zmluvy muselo odstúpiť Francúzsku historicky sporné územie Alsaska-Lotrinska, Belgicku územie Moresnetu, Eupen a Malmedy, novovzniknutému Československu oblasť Hlučínska, Poľsku prevažnú časť Pomoranska a západného Pruska, menšiu časť východného Pruska a časť Sliezska, Litve pripadol sever východného Pruska a prístav Klaipeda, Dánsko získalo severné Šlesvicko. Oblasť Sárska sa na dobu 15 rokov dostala pod správu Spoločnosti národov (predchodkyňa Organizácie spojených národov), Gdansk s okolím získal štatút slobodného mesta takisto pod správou Spoločnosti národov, ľavý breh Rýna sa stal demilitarizovaným pásmom, nemecká armáda bola redukovaná na 100 tisíc mužov a námorníctvo na šesť vojnových lodí. Nemecko stratilo všetky kolónie, bolo mu zakázané spojiť sa s Rakúskom a muselo uznať nástupnícke štáty historických monarchií v strednej Európe.

Okrem geografických amputácií sa víťazné mocnosti uzniesli na vyrubení vysokých vojnových reparácií. Nemecko malo po úpravách na jar 1921 ultimatívne zaplatiť reparácie v astronomickej výške 132 mld. mariek. Nemecká politická reprezentácia a spoločnosť museli navyše akceptovať aj fakt, že Nemecko bolo oficiálne označené za vinníka svetovej vojny.

Klauzuly versailskej mierovej zmluvy boli pre štát zmietaný nepokojmi veľkou ranou. Nemecko sa už od jesene 1918 pod vplyvom expandujúcej boľševickej revolúcie muselo konfrontovať s revolučnými vystúpeniami komunistov. Snahy o zavedenie diktatúry proletariátu na čele so Zväzom spartakovcov po úteku Viliama II. do Holandska zlyhali. Vodcovia spartakovcov K. Liebknecht a R. Luxemburgová boli zavraždení, no pokusy o nastolenie revolučnej moci v Nemecku neustávali. V apríli 1919 komunisti vyhlásili Bavorskú republiku rád, ktorá sa však neudržala pri živote ani mesiac. Úspech nepriniesli ani plány vojenských kruhov reštaurovať monarchistické zriadenie. Do reťaze povojnových revolúcií zapadol nacionalistický Kappov puč v Berlíne roku 1920, ako aj pokus o štátny prevrat v novembri 1923 (tzv. pivnicový puč) riadený z Mníchova generálom E. Ludendorffom a vtedy ešte len provinčným politikom Adolfom Hitlerom.

Po prvotných revolučných záchvevoch sa situácia v Nemecku predsa len relatívne stabilizovala. Z Nemecka sa po páde cisárstva stala demokratická spolková republika s kontinuitným názvom Nemecká ríša. Hlavným mestom štátu zostal Berlín. Zaužívané pomenovanie Weimarská republika pre nemecký štát v rokoch 1919 – 1933 je iba symbolickým názvom, používaným najmä od zavedenia nacistickej diktatúry roku 1933, ktorý bol odvodený od miesta zasadania prvého povojnového zákonodarného zhromaždenia (od februára do augusta 1919 zasadal v meste Weimar, kde zároveň prijal i nemeckú ústavu). Najvyšším článkom v mocenskej hierarchii Nemecka bol ríšsky prezident. Prezidentovi podliehala vláda s výkonnými právomocami na čele s ríšskym kancelárom. Legislatívnu moc garantoval dvojkomorový parlament, tvorený Ríšskym snemom a Ríšskou radou.

Demokratický systém Nemecka po „Veľkej vojne“ nedokázal (či presnejšie ani nemohol dokázať) vyriešiť všetky ťaživé hospodárske a sociálne problémy obyvateľstva. Nemeckú ekonomiku fatálne zasiahli dve svetové hospodárske krízy (1921 – 1923; 1929 – 1933/34). Ich dôsledky nahrávali krajným politickým prúdom, komunistom a národným socialistom, ktorí zdecimovaným Nemcom sľubovali spásnu víziu „nového Nemecka“.

Nemecko od posilnenia radikálov nezachránila ani päťročná tzv. zlatá éra (1924 – 1929), spojená s menom obratného diplomata Gustava Stresemanna. G. Stresemannovi sa podarilo oživiť ekonomiku krajiny a krátkodobo naštartovať jej rast. Viazanosť ekonomickej obrody Nemecka však bola viazaná na americký kapitál, čo sa po krachu newyorskej burzy 24. októbra 1929 (tzv. „Čierny štvrtok“) ukázalo byť neprekonateľným problémom. V Nemecku od októbra 1929 do októbra 1931 stúpila nezamestnanosť z 1,6 na 4,3 mil. a začiatkom roku 1933 prekonal 6 mil. ľudí. Príchod novej, omnoho ničivejšej hospodárskej krízy vetnú demokraciu Weimarskej republiky rýchlo udupal. Demokratické politické elity strácali dôveru obyvateľstva. Parlamentné voľby v septembri 1930 síce ešte vyhrali sociálni demokrati (24,53%), no popri nich sa na pomyselné stupienky víťazov vyšvihli dve antisystémové strany – Národnosocialistická nemecká robotnícka strana (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*; NSDAP – 18,25%) a Komunistická strana Nemecka (*Kommunistische Partei Deutschlands*; KDP – 13,13%). V júlových voľbách roku 1932 sa už naplno prejavila totálna depresia obyvateľstva zo spoločenskej a hospodárskej krízy. Nacisti pod Hitlerovým vedením získali 37,27%, voľby vyhrali, no keďže nikto nedokázal vytvoriť väčšinovú vládu, v Nemecku prepukla vládna kríza. Prechodné kabinety Franza von Papena a Kurta von Schleichera boli poslednými vládami pred nástupom nacistického režimu v roku 1933.

Nemecká spoločnosť, zdecimovaná krízami a ponížením krajiny vo Versailles, dala pred demokraciou prednosť alternatíve osobovanej v NSDAP, aj keď je treba poznamenať, že pokiaľ si mohli voliči vyberať z viacerých strán, Hitlerova strana nikdy vo voľbách neoslovila nadpolovičnú väčšinu Nemcov (v posledných voľbách v marci 1933, ktoré mali aspoň zdanlivú

fasádu demokratickosti, nacisti dostali 43,91%). Nacistická propaganda, sľubujúca nápravu versaillských krívd a odčinenie vrazenej „dýky do chrbta“ zo strany „domácich zradcov“ a „zahraničných neprajníkov“, dokázala spomedzi všetkých strán v revolučnej dobe najpodmanivejšie podchytiť masy a ponúknuť im víziu postaviť Nemecko späť na nohy. V tom čase si Nemci sotva vedeli predstaviť, v akých sutinách skončia už o 12 rokov veľkolepé plány na vybudovanie „tisícročnej ríše“.

„Weimarský“ kultúrny boom?

Obdobie Weimarskej republiky je považované za zlaté roky nemeckého umenia. Kultúrna diverzita však zároveň odrážala sociálne napätie, roztržky a vriaci konflikt vo vnútri spoločnosti, nenávisť a všadeprítomnú víziu katastrofy, ktorá sa v povedomí Nemcov usadila po versaillskej potupe.

Hoci v nemeckej kultúre v 20. a na začiatku 30. rokov stále dominoval expresionizmus, ktorý v nej zapustil korene ešte pred vypuknutím prvej svetovej vojny, kultúrna scéna nebola vonkoncom monolitná. Demokratický systém Nemecka umožnil voľné pole pôsobnosti širokej plejáde umelcov rôznej profilácie a ideovej orientácie. Trpká vojnová skúsenosť previazaná so zdrvujúcimi dôsledkami versaillského rozhodnutia boli pre nemeckú spoločnosť silným úderom, no zároveň jej dávali priestor na duchovné znovuzrodenie a nádej na nový začiatok.

Popri doznievajúcim expresionizme sa v nemeckých kultúrnych mantineloch objavilo hnutie Nová vecnosť (*Neue Sachlichkeit*), vyjadrujúce vieru v progresívnosť a prelomenie starej nemeckej mentality. So starým Nemeckého cisárstva padli niekdajšie morálne zábrany a prudérny konzervativizmus nemeckej spoločnosti. Berlín sa stal pulzujúcim centrom energického života, kde ľudia z celej krajiny nachádzali umeleckú a sexuálnu slobodu. Výrazom nového poňatia života a slobody sa stali bujaré večierky v hoteloch, kluboch a kabaretoch. Emancipovali sa aj mladé nemecké ženy, ktoré sa vymaňovali z osídel tradičnej úlohy ženy v spoločnosti. Nemecko sa usilovalo i po tejto stránke približovať západnému

svetu – ženy začali nosiť makeup, krátke vlasy, fajčiť a bozkávať sa na verejnosti, čo bolo donedávna považované za poklesok ľahkých mravov.

Na umeleckej scéne dozrieval v priebehu 20. rokov expresionizmus. V prvej polovici tejto dekády zaznamenal obrovský úspech film, ktorému vládli témy zločinu a hororu. V roku 1920 bola uvedená vôbec jedna z najúspešnejších snímok histórie nemeckého nemého filmu, horor *Kabinet dr. Caligariho* z dielne režiséra Roberta Wieneho. Filmovú verejnosť rovnako ohromilo nové spracovanie filmu *Golem* s podtitulom *Ako prišiel na svet* (režia Carl Boese a Paul Wegener, 1920), film *Osud* od Fritza Langa (1922), Langov druhý priekopnícky film *Metropolis* (1926), ktorý svojím majstrovským poňatím vizuálnych efektov filmy plnohodnotne prekonal až v druhej polovici 20. storočia, Langova filmová derniéra v Nemecku *Závet doktora Mabusa* (1933), príbeh upírskej klasiky *Nosferatu: Symfónia hrôzy* (režia Fridrich Wilhelm Murnau, 1922) či Murnauov druhý majstrovský kúsok *Fantóm* (1922). Aj keď nemecký expresionistický film, tematizujúci hlavne témy moci, ovládnutia človeka, temnej sily, abnormality spoločnosti, antisystémových síl a psychomotívov postupom času upadal, evidentne neskôr ovplyvnil horory a noir film.

Popri kultových režiséroch nemeckého expresionizmu si meno za kamerou budovala dokumentaristka Leni Riefenstahlová. Nemeckí filmoví producenti dvíhali latku i v samotnom Hollywoode, ktorý za nemeckými filmami po prvej svetovej vojne kvalitatívne zaostával. V nemeckej kinematografii 20. a počiatku 30. rokov zahviezdili dnes svetoznámi herci, na akých sa vypracovali Gustav Fröhlich, Max Schreck alebo Marlene Dietrichová. M. Dietrichová, známa skôr zo svojho pôsobenia v Amerike, vstúpila do povedomia účinkovaním v *Modrom anjelovi*, v jednom z prvých nemeckých zvukových filmov, ktorých produkcia sa začala rozmáhať od prelomu 20. a 30. rokov. V *Modrom anjelovi* dokonale vynikli kabaretné techniky, podobne ako v najvýznamnejšom divadelnom diele doby, adaptácii *Žobráckej opery* od Bertolda Brechta.

Invenčnosť expresionistických filmov síce filmoví kritici ocenili, no pre široké obecnstvo boli tieto snímky častokrát prekomplikované a príliš intelektuálne. Hoci Langov *Metropolis* je v dejinách kinematografie hodno-

tený ako kvalitatívne prelomový film, nebol to žiaden kasový trhák a UFA preň temer zbankrotovala. Širšie vrstvy divákov viac obľubovali tzv. kostýmne filmy (*Kostümfilme*), ktoré uspokojovali ich smäd po intelektuálne menej náročných dielach. V prvej polovici 20. rokov sa tak zrodili filmy Ernsta Lubitscha *Madame Dubbary*, *Žena faraónova*, *Anna Boleynová*, filmy *Danton*, *Peter Veľký*, *Lucretia Borgia*, *Lady Hamiltonová*, *Don Carlos* či *Helena*.

V polovici 20. rokov došlo k dramatickému oslabeniu vplyvu UFA na kinematografickom trhu a nárastu premietanej americkej produkcie. Kým v roku 1923 bol pomer medzi nemeckými a americkými celovečernými filmami v pomere 60,6%:24,5%, v roku 1926 sa pomer otočil na 38,2%:44,3%. Ešte výraznejší prepád zaznamenal nemecký krátky film. V roku 1923 bol pomer k americkým filmom 38,3%:60,8%, no v roku 1926 už 1,2%:94,9%.

Po výmene vedenia v UFA sa v nemeckej kinematografii posilnili nacionalizačné tendencie. Popri doznievajúcim expresionizme, zameranom na intelektuálne publikum, estetické potreby menej náročného publika saturovali okrem kostýmových a historických filmov tiež nové žánre – romantické horské filmy a proletárske (robotnícke) filmy, inšpirované a podporované zo Sovietskeho zväzu. V roku 1926 vznikla spoločnosť Prometheus Film špecializovaná na distribúciu a premietanie sovietskych filmov, spomedzi ktorých jednoznačne najväčší úspech zožala snímka Sergeja Ejzejnštejna *Krížnik Potemkin* (1925). Obrovský záujem o film v Nemecku podnietil sovietske úrady k tomu, aby film zaradili znovu do ponuky v krajine jeho vzniku.

Prevažná časť nemeckých filmov v období Weimarskej republiky si zachovala politicky konzervatívny, neutrálny odkaz. Len časť filmov mala nádyh politickej propagandy, dotovanej okrem iného aj Komunistickou stranou Nemecka. Z hľadiska budúceho vývoja štátu je pozoruhodné, že radikálna ľavica dokázala omnoho skôr než nacisti odhaliť silu filmového média pri ovplyvňovaní verejnej mienky a neváhala do tohto moderného prostriedku odovzdávania politického posolstva investovať. Patrón UFA

Alfred Hugenberg bol však konzervatívec a odmietal nekontrolované prenikanie socialistických myšlienok do nemeckej filmovej kultúry.

Výtvarné umenie sa vyznačovalo experimentátorskými tendenciami. Politicky vyhranené dadaistické hnutie na čele s Kurtom Schwittersom a Hannah Höchovou rozvíjalo predovšetkým koláž. S dadaistami boli v úzkom kontakte satirici George Grosz a Otto Dix, ktorým v satiricko-grotesknom žánri sekundoval Max Beckmann. V Kolíne nad Rýnom pôsobiaci dadaista Marx Ernst sa vo svojej fantastickej tvorbe uberal surrealistickým smerom; avantgardne smerom ku kubizmu sa prikláňali Paul Klee a Lyonel Feininger. Predstavitelia výtvarného umenia našli zápal v celoumeleckom hnutí Novej vecnosti a tzv. magickom realizme.

V literatúre sa popri doznievaní expresionistickej vlny (približne do polovice 20. rokov) predierali do popredia avantgardné smery, najmä dadaizmus a surrealizmus. Z jednotlivcov sa najväčšmi zviditeľnili Alfred Döblin, Erich Maria Remarque, Heinrich a Thomas Mannovci. Hlavne E. M. Remarque a T. Mann si svojou tvorbou získali celosvetový ohlas. Remarqueov román *Na Západe nič nové*, popisujúci hrôzy jednej stratenej generácie, je považovaný za jednu z najurputnejších literárnych obžalôb prvého globálneho konfliktu 20. storočia. Podľa literárnej predlohy vznikol už roku 1930 aj rovnomenný film pod režisérskou taktovkou Lewisa Milestona. Tvorba T. Manna, presláveného románom *Buddenbrookovci*, bola v roku 1929 ocenená Nobelovou cenou za literatúru. Socialistický prúd literatúry reprezentovali Anna Seghersová, Johannes Becher, Friedrich Wolf, Ludwig Renn či nemecky tvoriaci pražský rodák židovského pôvodu Egon Erwin Kisch.

V architektúre sa rozvíjali modernistické princípy, ktoré sa začali presadzovať už od začiatku nového storočia. Líderskú pozíciu zastávala škola známa ako *Bauhaus* vedená architektom Walterom Gropiusom, spoluzakladateľom nemeckej architektonickej moderny. Okrem architektov v nej našli uplatnenie aj maliari a dizajnéri. Centrami *Bauhausu* sa stali mestá Weimar, Dessau a Berlín. Škola, profilovaná ako apolitické hnutie, radikálne zmenila tvár nemeckej architektúry. Upustila od komplikovaných vizuálnych foriem a v praxi uplatňovala myšlienku jednoduchosti umenia.

Hnutie *Bauhaus*, akcentujúce na spoluprácu a kolektivitú na pracovisku, zotrela rozdiely medzi funkciou a estetikou, umením a remeslom, medzi nadriadenými a podriadenými. Snažilo sa zmazať rozdiely medzi slobodným a úžitkovým umením. Slovom samotného W. Gropiusa, nový typ umenia sa mal prispôbiť „*svetu strojov, rádia a rýchlych áut*“. Gropiusov jednoznačný príklon k modernite súvisel s jeho presvedčením, že Veľká vojna pochovala starý svet a povojnová spoločnosť potrebuje architektúru, ktorá by dokázala reflektovať požiadavky nového životného štýlu. Za tieto názory si vyslúžil kritiku konzervatívnejších kruhov nemeckej spoločnosti, znásobenú obvineniami z prepojenia s ľavicou (*Bauhaus* bol počas pôsobenia vo Weimare dotovaný durínskou vládou pod taktovkou sociálnych demokratov). Táto nálepka zostala *Bauhausu* aj po tom, čo jadro školy odišlo z Weimaru preč. Škola pod vedením Hannesa Meyera a Ludwiga Mies van der Roeho bola trňom v oku nacionalistov a silnejšej nacistickej strany. Jej modernistické princípy nový režim po roku 1933 označil za „nenemecké“ a za súčasť tzv. degenerovaného umenia. Napriek tomu, že sa *Bauhaus* musel z nemeckej scény vytratiť, kultúrny vplyv tohto prúdu sa šíril ďalej vďaka aktívnemu pôsobeniu jeho predstaviteľov v emigrácii (v USA, Kanade, Izraeli a krajinách západnej Európy). Skupina ovplyvnila nemeckú architektúru hlavne na ceste smerom od estetického vnímania staviteľstva k funkcionalizmu a od manifestačnej veľkoleposti architektúry smerom k požiadavkám jednotlivca. Tento princíp *Bauhausu* sa hmatateľne odzrkadlil okrem exteriérov aj v interiéroch, konkrétne vo vplyve na moderný dizajn nábytku.

Weimarské Nemecko sa stalo taktiež centrom rozvoja filozofického myslenia. Okolo Ústavu sociálnych výskumov, založeného roku 1923 na univerzite vo Frankfurte nad Mohanom, sa sformoval celý jeden prúd európskej filozofie 20. storočia – frankfurtská škola. Frankfurtská škola, rozvíjajúca sa od roku 1929 pod vedením Maxa Horkmeiera, skúmala pôvodne dielo K. Marxa a Sigmunda Freuda, snažiac sa prepojiť marxizmus, psychoanalýzu, existencializmus a Hegelovu filozofiu do podoby novej ucelenej koncepcie neortodoxného marxizmu, kritizujúceho kapitalistickú spoločnosť 20. storočia.

Nesporný prínos pre európsku filozofiu mali takisto nemeckí fenomenológovia Edmund Husserl, predstaviteľ analytickej filozofie a filozofie jazyka Ludwig Wittgenstein a existencialista a zakladateľ fundamentálnej ontológie Martin Heidegger.

Pod taktovkou národného socializmu

Po niekoľkomesačnej politickej kríze v Nemecku prezident Otto von Hindenburg vymenoval 30. januára 1933 do funkcie ríšskeho kancelára vodcu NSDAP Adolfa Hitlera. Nemecké politické strany dúfali, že vysoký štátnický post Hitlerov radikalizmus skrotí a bude ho možné kontrolovať. Už vývoj v nasledujúcich mesiacoch ukázal, ako tragicky sa mýlili (mimochodom v rovnakom falošnom presvedčení žili politické strany v Taliansku po Mussoliniho vymenovaní za premiéra v októbri 1922). Hitlerovi napriek zdánlivému dočasnému konzervovaniu fasády parlamentnej demokracie vonkoncom nešlo o koaličnú vládu alebo dialóg. Dlhodobým cieľom nacistov bolo zlikvidovať demokraciu a nastoliť totalitnú vládu NSDAP, ktorá podľa nacistov ako jediná skutočne reprezentovala záujmy nemeckého národa.

Hitlerovi k nastoleniu nacistickej diktatúry v krátkom časovom horizonte dopomohli dve udalosti. Dňa 28. februára 1933 vyhorel symbol Nemecka, Ríšsky snem v Berlíne. A. Hitler z tohto činu obvinil komunistov a v krajine zaviedol mimoriadny stav. Špeciálnym dekrétom boli obmedzené občianske práva, predstavitelia komunistickej a sociálnodemokratickej strany skončili vo väzení. Voľby, vypísané na 5. marca 1933, sa konali v dusnej spoločenskej atmosfére. NSDAP získala vo voľbách 17,28 mil. hlasov (43,91%), sociálni demokrati 7,18 mil. (18,25%), komunisti 4,8 mil. (12,32%), centristi 4,4 mil. (11,25%), národná ľudová strana 3,14 mil. (7,97%). Dovršením zavedenia národnosocialistickej diktatúry bol tzv. zmocňovací zákon, schválený Ríšskym snemom 23. marca 1933, ktorý dával vláde oprávnenie po dobu štyroch rokov prijímať zákony bez predošlého schválenia zákonodarným orgánom. Snem sa stal bábkovou inštitúciou a kľúčovým hýbateľom nemeckej politiky A. Hitler.

A. Hitler začal okamžite zavádzať opatrenia smerujúce k monopolizácii nacistickej moci. Ostatné politické strany boli zakázané, prípadne prinútené vliať sa do NSDAP. Rovnaký osud postihol spoločenské a odborové organizácie. NSDAP s prispením tajnej štátnej polície (Gestapo) zorganizovala doslova lov na vyhlásených „nepriateľov štátu“. V Nemecku boli otvorené brány prvých koncentračných táborov, kam boli umiestňované opozične zmýšľajúce osoby. A. Hitler uskutočnil čistky i v rámci vlastnej strany. Počas tzv. noci dlhých nožov z 29. na 30. júna 1934 nechal zlikvidovať veliteľské elity potenciálnej konkurencie v radoch paramilitárnej organizácie SA (*Sturmabteilung*) pod vedením Ernsta Röhma. Po odstránení vnútornej opozície, ovládnutí cirkví a justície a získaní armády na svoju stranu bol proces ovládnutia štátu dokončený.

Nemeckým nacistom nešlo len o moc samotnú, ale aj o kompletnú premenu nemeckej spoločnosti. NSDAP sa usilovala vytvoriť spoločnosť úplne nového typu, popierala „weimarskú“ modernitu novou modernitou, vystupujúcou v kontradikcii ku konzervativizmu, liberalizmu i socializmu. S pomocou propagandy chcela zmeniť pasívnu podporu režimu zo strany verejnosti na aktívnu účasť pri budovaní nového spoločenského poriadku. Jej plán rátať s vytvorením originálnej národnej komunity, očistenej – slovami nacistov – od dekadencie a morálneho úpadku starej éry, ktorej cieľom by bolo obnovenie zašlej slávy Nemecka a kreovanie civilizácie ušľachtilých duchovných hodnôt. NSDAP nechcela spoločnosť ovládnuť iba smerom zvonku (ako autoritatívne režimy), ale i zvnútra; preniknúť do mysle a duše Nemcov, absolútne ich získať pre svoje myšlienky, deštruovať ich súkromný svet. Národný socializmus sa pýšil tým, že sa mu podarilo prekonať triedne rozdiely, spojiť dokopy robotníkov s inteligenciou, zamestnancov so zamestnávateľmi do jednej organickej národnej komunity (*Volksgemeinschaft*). Režim poskytol ľuďom novú nádej, nebývalé sociálne výhody a najmä prácu. Do roku 1936 bola nielenže odstránená nezamestnanosť, ale Nemecko pociťovalo nedostatok pracovných síl. Mzdy dosiahli roku 1938 reálnu hodnotu miezd pred čias Veľkej hospodárskej krízy. Nemci aj preto nemali problém plne sa podvoliť štátu a vodcovi,

ktorý okolo seba budoval kult osobnosti, absolútnej autority, vyžadujúcej od všetkých bezhraničnú poslušnosť a lojalitu.

Nacistický režim sa usiloval vytvoriť úplne nové sekulárne náboženstvo. Vďaka podriadeniu cirkví pod štátny dozor po roku 1933 mohol nemeckú spoločnosť infikovať obsesívnymi paganistickými kultmi prostredníctvom masovej kultúry. Na kresťanstvo nacizmus všeobecne pozeral s pohrdaním, pretože preň stelesňoval kultúru slaboštvá, ktorá nekorešponduje s ideálmi Nemeckej ríše. Kresťanská kultúra, charakteristická pre nemeckú, resp. germánsku civilizáciu už od obdobia raného stredoveku, bola zatláčaná do úzadia a cez stranícke rituály nahradzovaná mystickými obradmi nového svetského božstva.

Nacistický režim dokázal paralelne popri ňom tolerovať kresťanskú vieru, pričom však „upravil“ jej základné dogmy a vnímanie podľa svojho gusta (napr. popieral Ježišov židovský pôvod a považoval ho za nositeľa nordickej krvi). Režim bral vzťah k cirkvi oportunisticky a ku kresťanským tradíciám sa hlásil len do tej miery, do akej mu to vyhovovalo. A. Hitler, pôvodom katolík, ktorý svoju vieru v dospelosti nepraktizoval, o sebe dvojznačne tvrdil, že „*je katolíkom, ako vždy predtým*“.

Počas existencie Tretej ríše stratili Vianoce svoju náplň – už neboli oslavami Kristovho narodenia, ale len „vianočnými sviatkami“; podobne sa z oficiálneho diskurzu vytratil „nenemecký“ Sv. Mikuláš. Pri tom všetkom Ríša oficiálne vychádzala s Vatikánom korektne. Dňa 20. júla 1933 uzavrela so Svätou stolicou konkordát, v ktorom sa zaviazala chrániť katolícke vierovyznanie, katolícke nepolitické organizácie, katolícke teologické fakulty a katolícke školy. Obdobný postoj prechovávala k evanjelickej cirkvi augsburského vyznania. Evanjelické duchovenstvo prijímalo nový režim rôzne. V štruktúrach cirkvi sa, podobne ako v katolíckych radoch, našli duchovní, ktorí boli ochotní s režimom spolupracovať (objavovali sa dokonca hlasy za vytvorenie ríšskej štátnej cirkvi), ale aj osoby, ktoré mali voči nacistickej ideológii nezmieriteľné výhrady, ako napríklad protestantský kňaz Martin Niemöller, zakladateľ Ochranného združenia farárov.

Nacistický pohľad na duchovnú kultúru bol silno determinovaný ezoterikou, okultizmom a severskou mytológiou. NSDAP bola personálne prepojená so Spoločnosťou *Thule*, ktorá okultným ideám holdovala. Špeciálne miesto v tomto kontexte zaujímala obávaná organizácia SS (*Schutzstaffel*), z ktorej sa jej vodca Heinrich Himmler pokúšal vybudovať akýsi „nový rytiersky rád“, s vlastnými rituálmi čerpajúcimi z mýtov a legiend (napr. stretnutia na hrade Wewelsburg).

Úsilie o vedecké posvätenie teórií o kultúrnej nadradenosti Nemcov, resp. Germánov v podmienkach Tretej ríše slúžila štátom štedro dotovaná archeológia a antropológia. Organizovali sa expedície za koreňmi árijských predkov do Ázie, rovnako obrovské finančné prostriedky nacisti vynaložili na pátranie po Svätom Gráli, jednej z najvýznamnejších mystických relikvií kresťanstva.

Romanticko-mystické rituály našli odraz aj v kultúre nového režimu vo verejnom priestranstve. Povestnými sa stali stranícke zjazdy v Norimbergu, ktoré mali charakter grandiózneho politického divadla či fakľové pochody, imitujúce starogermánske tradície.

Život v nacistickom Nemecku sa už krátko po prevzatí moci NSDAP dostal pod úplný dohľad jej štruktúr. Prísny dozor postihol aj inštitucionalizovanú kultúru v Nemecku a umenie v najširšom zmysle slova.

Dňa 22. septembra 1933 vznikla Ríšska kultúrna komora (*Reichskulturkammer*) na čele s ministrom ľudovej osvety a propagandy Josephom Goebbelsom. Komora bola stavovskou organizáciou všetkých profesionálnych umelcov v Nemecku. Členstvo v nej bolo viazané na potvrdzujúci doklad o árijskom pôvode. Nevydanie legitimácie sa v podmienkach nového režimu fakticky rovnalo zákazu umeleckej činnosti daného jednotlivca. Jednotlivé pododdelenia komory ovládali rozhlas, film, hudbu, výtvarné umenie, divadlo, spisovateľskú obec a tlač. Komora regulovala kultúrnu scénu v súlade s režimovou doktrínou postavenou na „*anti-*“ kritériách: antikomunizme, antiliberalizme, antidemokratizme, antisemitizme, ako aj na základe ultranacionalizmu, rasizmu a presvedčení o nemeckej supremácii nad ostatnými európskymi národmi a kultúrami. J. Goebbels sa domnieval, že korporativizovaním nemeckej kultúrnej a intelektuálnej

produkcie sa z verejného života podarí vyhubiť všetky javy hodnotené nacistami ako dekadentné, a že sa podarí naštartovať novú „kultúrnu renesanciu“.

Nacistické teórie o národnej a rasovej nadradenosti Nemcov sa tragicky podpísali vo vzťahu k židovskej komunite. Režim NSDAP Židov kolektívne označil za úhlavných nepriateľov národa a štátu, za príčinu politických, hospodárskych a sociálnych problémov, za zradných parazitov vyciciavajúcich Versaillskou zmluvou beztak zbedačený nemecký národ. Židia sa stali terčom štátom riadených perzekúcií, ktoré neboli motivované národnostným podtextom či ľudovým antisemitizmom ako v krajinách stredovýchodnej Európy, ale predovšetkým ideologicky. Nacisti nechceli občanov židovského pôvodu iba odstrihnúť od vplyvu v politike, hospodárstve a kultúre. Ich dlhodobým cieľom bolo Židov úplne vyhnáť z krajiny a fyzicky ich zlikvidovať. V prvej fáze nacistický režim vytvoril sériu legislatívnych opatrení podmienky pre to, aby Židia dobrovoľne – nasilu opustili Nemecko sami. Norimberské rasové zákony, prijaté 15. septembra 1935, urobili zo Židov ľudí druhej kategórie. Židia stratili ríšske štátne občianstvo a boli označovaní len ako štátni príslušníci (*Staatsangehörige*). Na základe tzv. zákona o ochrane nemeckej cti a krvi nemohli uzatvárať manželstvá s Nemcami ako nositeľmi „árijskej rasy“. Rasizmus a antisemitizmus, založený na chorobnej posadnutosti ideou „čistej krvi“, prenikli do každodenného života nemeckej spoločnosti.

Prvá vlna perzekúcií vygradovala počas tzv. Krištáľovej noci z 9. na 10. novembra 1938, kedy nacisti vypálili po celom Nemecku vyše 200 synagóg. Po Krištáľovej noci z Nemecka emigrovalo mnoho Židov, ktorí stratili aj posledné ilúzie o ich možnostiach prežiť pod národnosocialistickým panstvom. Spád ďalších udalostí bol rýchly. Ešte v ten istý rok sa začal na plné obrátky proces vyradenia Židov z hospodárskeho života, od roku 1940 ich getoizácia (koncentrovanie v getách, obytných štvrtiach vymedzených len pre nich), ktorá bola prechodnou stanicou na ceste k úplnej likvidácii vo vyhladzovacích táboroch.

Ideológia nezohrávala ústrednú úlohu len pri perzekúcii Židov, ale vo všetkých sférach verejného života. Ideologické kritériá boli hlavným

determinantom aj v umení. Osobnosti či umelecké prúdy, ktoré nacistom neboli po vôli, mali absolútne zamínované pole pôsobnosti. Umenie sa totiž svojím spôsobom stalo slúžkou režimu, artiklom výchovy a vzdelávania novej spoločnosti v jedinom povolenom, národnosocialistickom duchu.

Pod hlavičkou Ríšskej kultúrnej komory prebiehala od roku 1937 vo forme výstav vo väčších mestách Nemecka kampaň proti tzv. degenerovanému umeniu (*Entartete Kunst*). Zámerom kampane bolo degradovať modernistické umelecké prúdy ako zvrátené, nevlastné nemeckým národným a kultúrnym tradíciám. V protiklade k nim nacistický režim vyzdvihoval kultúru, ktorá vyžarovala ideály nemeckej nacionálnej a rasovej nadradenosti, vznešenosti, sily, vitality ducha a militarizmu. Akákoľvek umelecká kritika obrátená smerom voči nacistickým estetickým dogmám bola zakázaná, ako to zlovestne deklaroval sám J. Goebbels: „*Dal som nemeckým kritikom štyri roky na to, aby sa prispôbili národnosocialistickým princípom. Pretože v roku 1936 nenastalo v umeleckej kritike žiadne uspokojivé zlepšenie, zakazujem týmto umeleckú kritiku vykonávať tak, ako bola vykonávaná doteraz...*“.

Kampaň vystavila na margo a dlhoročné živorenie umelecké línie, ktorým sa v období nacistami nenávidenej Weimarskej republiky darilo (kubizmus, dadaizmus, surrealizmus, fauvizmus, symbolizmus, impresionizmus). Medzi „degenerovaných“ autorov v nacistickom ponímaní patrili napríklad Vincent van Gogh, Henri Matisse, Pablo Picasso; z Nemcov Emil Nolde, Erich Heckel, Karl Schmidt-Rottluff, Ernst Ludwig Kirchner, Oskar Kokoschka či Max Beckmann. Diela týchto autorov boli stiahnuté z múzeí a galérií a uložené do depozitov, rozpredané na aukciách vo Švajčiarsku, prípadne skončili v súkromných zbierkach režimových pohlavárov. Diela menšej hodnoty skončili v ohni (v marci 1939 bolo takto rituálne spálených 4 tisíc diel označených za „degenerované umenie“). K proskribovaným patrili diela avantgardných autorov, autorov židovského či slovanského pôvodu a autorov hlásiacich sa k ľavicvi. Predovšetkým židovskí autori boli pre A. Hitlera bez rozdielu stelesnením úpadkovej antikultúry. Podľa nemeckého diktátora nemali židovskí autori žiadnu kreativitu a originalitu a ich diela boli „*bud' zlátanina alebo krádež*“.

A. Hitler Židov a slobodomyselne zmýšľajúcich umelcov vinil zo znivočenia západnej kultúry a tvrdil, že ich kultúrna a politická „degenerácia“ sú dve prepojené nádoby.

Tak ako musela značná časť umelcov znášať tvorivé a občianske útrapy spôsobené ich zaradením do ideologickej škatuľky, časti umelcov sa, naopak, veľmi slušne darilo. V období Tretej ríše sa na výslnie dostali sochári Arno Breker a Josef Thorak, maliari Adolf Wissel, Adolf Ziegler, Werner Peinel, Arthur Kampf alebo Conrad Hommel. Ich práce boli prezentované s veľkou pompou na tzv. Veľkej nemeckej výstave umenia (*Große Deutsche Kunstausstellung*).

V Brekerovej a Thorakovej skulpturistike kralovali ideály árijského heroizmu a telesnej dokonalosti. Častými motívmi boli monumentálne postavy mužov (nezriedka stvárnených v nahote a s muskulatúrou), ale aj žien, čo súviselo s pestovaným kultom materstva. Reprezentatívne skulptúry zhotovené v duchu kalokagatie (súladu telesnej a duševnej krásy) možno nájsť v napríklad areáli Olympijského štadióna v Berlíne (súsošie árijských atlétov, socha jazdca s koňom). Spoločne s ďalšími skulptúrami vznikli na objednávku v súvislosti s Olympijskými hrami 1936 v Berlíne, ktoré sa pre režim NSDAP stali manifestáciou veľkoleposti nacistického Nemecka a pred určitým spektrom svetovej verejnosti napomohli A. Hitlerovi k budovaniu imidžu seriózneho štátnika.

Maľba v období národného socializmu nemala explicitne politický akcent. V maliarstve dominovala krajinomaľba, romantický realizmus, zobrazovanie jednoduchých ľudí vsadených do lona nemeckej prírody. Vo vojnovom období sa dostali do popredia romantizujúce obrazy s vojenskými motívmi, námetmi heroizmu, víťazstva a hrdinského sebaobetovania v záujme vyššieho celku. Estetické ideály režimu NSDAP priamo prepájali kultúru, propagandu a ideológiu. Kultúra bola vonkajším výrazom propagandy a tá zasa jednoduchým vyjadrením nacistickej ideológie, pričom však režim výtvarné umenie za propagandu nepovažoval. Výtvarné umenie malo vytvárať diela nadčasovej hodnoty, nemalo sa zapodievať aktuálnymi spoločenskými otázkami.

V hudbe sa v ofsajde ocitli tonálne vplyvy a jazz, onálepkovaný ako „negerská hudba“ (*Negermusik*). Režim na základe rasových kritérií spoločensky diskreditoval černošských, rómskych a židovských hudobníkov. V rámci Goebbelsovho ministerstva pôsobil Ríšsky úrad pre inšpekciu hudby (*Reichsmusikprüfstelle*), ktorý monitoroval „nežiaducu“ alebo „nebezpečnú“ hudbu a vykonával cenzúru domácej i zahraničnej hudobnej produkcie pred jej uvedením na nemecký trh. Namiesto typických podnikov s modernou hudbou z 20. rokov a kabaretu sa popri vojenských pochodových piesňach posilnilo postavenie vážnej hudby, najmä diel komponistov ako J. S. Bach, L. van Beethoven a Hitlerovho obľúbenca R. Wagnera. Zo zahraničných skladateľov sa hrávali hlavne talianski, ale aj ruskí klasici.

Pod mimoriadne silný ideologický vplyv sa dostala literatúra. Podobne ako iní umelci, i spisovatelia stáli po nástupe NSDAP k moci pred dilemou, ako sa postavia k novej politickej realite. Spisovatelia občiansko-demokratického, socialistického a liberálneho presvedčenia si uvedomovali, že jedinou možnosťou ich slobodnej tvorby a nevystavenia seba samého perzekúciám je odchod do emigrácie. Pre emigráciu sa rozhodli bratia Mannovci, E. M. Remarque, A. Seghersová, Franz Werfel, Arnold a Stefan Zweigovci, Ernst Bloch, B. Brecht, Emil Ludwig, A. Döblin a mnohí iní.

Dňa 10. mája 1933 usporiadali nacistickí študenti vo viacerých nemeckých mestách akciu verejného pálenia kníh, označovaných za „nenemecké“ a „zvrhlé“. Spoločensky menej exponovaní autori, ktorí nedávali až tak najavo svoj jednoznačný odpor voči národnému socializmu, sa stiahli do tzv. vnútornej emigrácie. Neopustili územie Nemecka, ale buď sa stiahli z literárneho života alebo písali o témach, ktoré nacistický režim neprovovali (Erich Kästner, Hans Fallada a i.).

Literatúra ako nositeľ myšlienkovej plurality predstavovala pre nacistov jedného z najväčších potenciálnych zdrojov nonkonformity, preto jej „očisteniu“ venovali špeciálnu pozornosť. Knížnice a kníhkupectvá dostali *Zoznam škodlivých a nežiaducich spisov*, ktoré nemohli verejnosti vypožičiavať a predávať. Na indexe sa ocitli mená stoviek autorov a tisícky literárnych diel. Index často zahŕňal nielen konkrétny knižný titul, ale kom-

pletné dielo autora či produkciu určitého vydavateľstva. Diela zakázaných autorov boli, rovnako ako v dávnejších časoch stredoveku a raného novoveku, verejne ničené na znak ich morálneho odsúdenia.

Režimom vyzdvihovaná literatúra mala zväčša slabú alebo priamo mizernú umeleckú hodnotu. Na panteón kvalitnej literárnej kultúry sa kládli historické romány legitimizujúce propagandu ríše, ktoré rozvíjali mýtus *Blut und Boden* (krv a pôda). Obsahovo sa dotýkali tém národného oslobodenia spod cudzieho útlaku, prúskej vojenskej tradície, východnej nemeckej kolonizácie a vojenského heroizmu zasadeného do obdobia prvej svetovej vojny. Podľa štatistík predajnosti bol najčítanejšou knihou *Mein Kampf* od A. Hitlera, druhé miesto v počte predaných výtlačkov kníh zastával Rainer Maria Rilke. Zo zahraničných autorov nacistický režim povolil, ba dokonca protežoval tých, ktorí poukazovali na tienisté stránky západnej civilizácie (John Steinbeck, Erskine Caldwell). Po vstupe Spojených štátov amerických do vojny však všetkých zahraničných literátov s výnimkou autorov zo spriatelенých krajín zakázal.

Knížná, novinová a časopisecká produkcia tvorila už od útleho detstva pevnú súčasť národnosocialistického edukačného systému. Nacistický režim útočil na „nepriateľské elementy“ nielen slovom, ale aj kresbami a karikatúrami. Neslávne známy plátok *Der Stürmer*, vydávaný v Norimbergu Juliusom Streicherom, sa štylizovanými zobrazeniami Židov v podobe satanov a parazitov vysávajúcích nemecký národ významným spôsobom podieľal na rozširovaní protižidovskej atmosféry, upevňovaní stereotypov a postupnej dehumanizácii tejto komunity. V publikácii *Muchotrávka* určenej pre deti J. Streicher vykreslil Židov ako jedovaté hríby, ktoré síce navonok vyzerajú ako človek, no v skutočnosti sú iba prevtelením diabla v ľudskej koži. Rutinizácia takéhoto propagandistického vyobrazovania Židov utvorila pôdu pre akceptovanie norimberských rasových zákonov zo strany majoritnej verejnosti a napokon i pre ich deportáciu do vyhľadzovacích táborov.

Nad filmovým priemyslom, ktorý bol v čase nástupu nacistov k moci najmocnejší v celej Európe, osobne bdel samozvaný expert na kultúru J. Goebbels. Film bol popri tlači, straníckych rituáloch a manifestáciách

najmasovejším médiom propagandy. J. Goebbels mu prisudzoval významnú rolu pri mobilizácii masovej podpory pre novonastolený spoločenský poriadok, pri upevňovaní a prehlbovaní ideologických základov nacistického režimu. Minister propagandy sa netajil tým, že chce filmový priemysel od základov zreformovať, aby tak mohla vyniknúť „*sila a vynaliezavosť nemeckého ducha*“. Za týmto inotajom sa neukrývalo nič iné, než snaha podmaniť celú filmovú produkciu štátnemu dohľadu a využiť ju ako účinné médium na opantanie verejnosti ideológiou NSDAP. Zároveň si však uvedomoval, že totálna politizácia nemeckého filmu by nebola rozumná. Politika bola všade navôkol, ľudia si od nej potrebovali odpočinúť a strieborné plátno na to ponúkalo optimálnu príležitosť. Pre upokojenie atmosféry permanentnej národnej revolúcie preto režim podporoval aj produkciu sentimentálnych a dojímavých filmov, pri ktorých mohol divák odložiť každodenné starosti nabok.

J. Goebbels bol politickým pragmatikom a hneď v prvých mesiacoch po nástupe k moci sa usiloval dohodnúť so špičkovými režisérmi na vzájomnej spolupráci, častokrát neberúc ohľad na oficiálnu ideologickú doktrínu režimu. Odborník vo svojom remesle zostával stále odborníkom, nech sa ideologická šablóna oproti obdobiu liberálnej Weimarskej republiky pre-nastavovala akokoľvek. Národní socialisti umelecké osobnosti európskeho formátu potrebovali jednak z pragmatických a jednak z prestížnych dôvodov. Minister propagandy sám priznal, že viaceré snímky natočené v období Weimarskej republiky na neho zanechali hlboký dojem, ako napríklad *Anna Kareninová* v hlavnej úlohe s Gretou Garbo, *Rebel* od režisérskej trojice Kurt Benhardt – Edwin H. Knopf – Luis Trenker, Ejzenštejnov *Krížnik Potemkin* či *Nibelungovia* od F. Langa, ktorému napriek židovskému pôvodu z matkinej strany ponúkal možnosť veľkej kariéry v službách národnosocialistickej kinematografie.

Dňa 16. februára 1934 bol prijatý nový filmový zákon (*Lichtspielgesetz*), ktorý prehĺbil cenzúru (existujúcu mimochodom aj za Weimarskej republiky) tým, že štátnu „ochranu“ uvalil na nielen náboženské, ale po novom i na národnosocialistické, morálne a umelecké cítenie. Okrem by-rokratických mechanizmov nacistický režim usmerňoval filmovú

tvorbu nepriamo, prostredníctvom systému finančných subvencií. Najštedrejšie boli logicky dotované filmy, ktoré snúbili umelecké a politické kritériá. Podľa výskumov Gerda Albrechta tvorili politické filmy len 14% celkovej produkcie (153 z 1 094 nemeckých filmov), no treba poznamenať, že aj mnohé filmy primárne neprofilované politicky mali maskovaný politický podtón (veselohry, hudobné komédie). Vo vážnejších filmoch zasa aktualizácia súčasných politicko-spoločenských problémov nachádzala vyjadrenie v historických paralelách z pruskej minulosti (*Veľký kráľ, Starý Fritz*), bismarckovského obdobia (*Bismarck, Odchod*), vo filmoch o neu-trálnych historických postavách (*Friedrich Schiller, Carl Peters, Paracelsus*), i v divácky zrejme najúspešnejšom filme vojnového obdobia *Koncert podľa priania*.

J. Goebbels neváhal do propagandisticko-mobilizačných filmov vložiť objemné finančné prostriedky i ľudský kapitál. Napríklad pre potreby filmu *Kolberg*, uvedeného v januári 1945, ktorý zobrazoval márný odpor obliehanej nemeckej pevnosti počas napoleonských bojov, nechal z frontu stiahnuť 187 tisíc vojakov len preto, aby v ňom mohli zahrať bojové scény. Veľkoleposť historického imaginárna v *Kolbergu* dotváralo použitie originálnej koruny a jablka cisárov Svätej ríše rímskej národa nemeckého, čo malo v spojitosti s dejom vyburcovať národné cítenie Nemcov a podnieť ich ozbrojený odpor proti vojskám antihitlerovskej koalície pri obrane vlasti.

K „vrcholným“ dielam nacistickej filmovej dokumentaristickej propagandy patrili snímky prominentnej režisérky Leni Riefenstahlovej *Víťazstvo viery, Triumf vôle a Olympia, Večný žid* od Fritza Hipplera, ďalej *Krst ohňom, Víťazstvo na západe*; z hraných filmov napríklad *Žid Süß, Ponorky na západ, Stuky, Rotschildovci, Strýčko Kruger, Boj za slobodu, Môj život za Írsko, GPU a Krvavá víchrica*. Tieto filmy viac či menej otvorene divákovi servírovali štátom a stranou definované cnosti, heroické ideály a charaktery, určovali miesto muža a ženy v spoločnosti, vymedzovali nepriateľov nemeckej spoločnosti (Židia, Anglosasi, Slovania, Rusi, liberáli, boľševici) a určovali mravné trendy, kontrastujúce s príkrým egoizmom, zbabelstvom, individualistickým kapitalizmom, voľnomyšlienkarstvom

a plutokraciou. Pred filmami sa v kinách ako súčasť národnosocialistickej edukácie premietali týždenníky *Die Deutsche Wochenschau*, od ktorých si J. Goebbels sľuboval upriamenie mienky nemeckej verejnosti „správnym smerom“. V dobe neexistencie televízie suploval tento typ propagandy, premietaný v kinách pred filmami, televízne spravodajstvo.

Špecifikum nacistickej masovej kultúry, balansujúce na hrane medzi divadlom a ideologickými mítingami, predstavovali tzv. *thingspiele*. *Thingspiele*, vsadené podľa starogermánskej tradície do prírodnej scenérie, boli v podstate festivalmi nového typu kultúry. Účastníci sa na zhromaždeniach pomenovaných podľa starogermánskych kmeňových snemov (*thing*) stretávali pri príležitosti slnovratu, udalostiach spojených s germánskou mytológiou alebo históriou.

Napriek pomerne rigidným opatreniam a všemožným snahám režimu ostrakizovať „nevhodné“ typy umenia a umelcov sa nacistickému režimu nepodarilo vykoreniť vžitú umelecké vplyvy. Verejnosť čítala aj autorov, ktorí upadli do nemilosti režimu. Do začiatku vojny sa v kinách bežne premietali hollywoodské filmy. „Brainwashing“ importovaný do hláv všetkých generácií bol intenzívny, no nie natoľko, aby celú nemeckú spoločnosť pripravil o schopnosť myslieť autonómne, bez „pomoci“ vládnej propagandy.

A. Hitler, ktorý sa ako bývalý pouličný maliar a neúspešný uchádzač o štúdium na konzervatóriu vo Viedni osobne považoval za znalca umenia, nevytvoril osobitý „nacistický realizmus“ (ako protiváhu socialistického realizmu v ZSSR), skôr iba oživil inšpirácie majestátnym antickým umením. A. Hitlera fascinovala kultúra starovekých civilizácií, najmä Rímskej ríše a Grécka. *Führer* obdivoval antickú vzdelanosť a moc rímskeho impéria, ku ktorému s rešpektom vzhliadal. Obracal sa k svetu pred 20. storočia, k tzv. veľkej kultúre. Plánované architektonické objekty, s ktorých výstavbou sa v Tretej ríši do budúca počítalo, mali vyrážať dych; mali byť modernistickou reinkarnáciou monumentálnych výtvorov európskej civilizácie.

Inšpirácia antikou, resp. klasicizmom sa prejavila na stavbe Domu nemeckého umenia (*Haus der Deutschen Kunst*) v Mníchove, ktorý sa mal

v Hitlerových predstavách spoločne s napokon nevystavaným vlastným múzeom v Linzi (*Führermuseum*) stať expozičnou perlou národnej kultúry. Megalomanstvo architektúry v ére nacizmu je badateľné zo stavby tribúny na Zeppelinovom poli v Norimbergu, kde NSDAP každoročne usporadúvala celoštátne stranícke zjazdy. Stavbou tribúny o dĺžke 430 a výške 25 metrov bol poverený prominentný Hitlerov architekt Albert Speer. A. Speer bol taktiež autorom dizajnu nového ríšskeho kancelárstva, Hitlerovej úradovne s obrovskými prijímacími miestnosťami, ktoré mali na návštevy zanechať silný psychologický dojem. A. Speer dostal rovnako na starosť vypracovanie projektu prestavby Berlína na Germaniu, nové hlavné mesto Nemecka, Európy a vyhlídkovo aj celého sveta. Germania, ktorej dominantu mala tvoriť alej s víťazným oblúkom zakončená Veľkým palácom s najväčšou kupolou na svete, zostala nakoniec iba v Hitlerovej hlave. A. Hitler spáchal dňa 30. apríla 1945 v útrobách ríšskeho bunkra samovraždu, z Berlína zničeného bombardovaním zostali len sutiny a gigantické plány na skopírovanie elegancie Ríma vo vylepšenej podobe v srdci Nemeckej ríše upadli do zabudnutia. Nemecko čakala po páde nacizmu nová epocha s novými, úplne odlišnými problémami.

Nemecká kultúra na prelome dvoch epoch (1945 – 1949) a spoločensko-politické predpoklady jej smerovania po druhej svetovej vojne

Nemecko vyšlo z druhej svetovej vojny porazené. Krajina sa nachádzala na kolenách nielen hospodársky, ale aj morálne. Dôsledky dvanásťročnej vlády národného socializmu boli hrozivé. V priebehu pár rokov bola veľká časť krajiny zničená vojnou a leteckým bombardovaním. V dôsledku bombardovania bolo zničených 3,6 mil. bytov, pätina obytných priestorov v celom Nemecku. O strechu nad hlavou prišlo podľa odhadov 18 – 20 mil. ľudí. Vojna zničila v Berlíne skoro 50% bytových kapacít, v Hannoveri 51,6%, v Hamburgu 53,3%, v Duisburgu 64%, v Dortmunde 66% a v Kolíne nad Rýnom 70%. Znovuvybudovanie rozbombardovaných Drážďan architekti odhadovali na dobu 70 rokov. Hmotná skaza neobišla ani po-

četné architektonické a kultúrne pamiatky, ktoré boli značne poškodené alebo sa premenili na sutiny. Nemecká populácia dramaticky klesla natoľko, že v prvých povojnových mesiacoch pripadali na jedného muža tri ženy. Počas vojny zahynulo asi 4,5 mil. nemeckých mužov v službách brannej moci a 1,5 mil. civilistov. Vojna katastroficky zasiahla prakticky každú nemeckú rodinu. Zo žien urobila vdovy, z detí siroty. Len v Berlíne sa v lete 1945 potulovalo 53 tisíc úplných sirôt, ktorým vojna vzala oboch rodičov. Percentuálne Nemecko stratilo viac než 8% populácie.

Veľmi vysokú daň za prehratú vojnu Nemecko zaplatilo v politicko-mocenskej rovine. Na istú dobu sa úplne vytratilo z medzinárodnopolitického diania, pretože roku 1945 bolo prerozdelené na štyri okupačné zóny: sovietsku, americkú, britskú a francúzsku (tzv. tetrazónia). Územia pod správou západných mocností sa po zlúčení americkej a britskej zóny zmenili s platnosťou od 1. januára 1947 na bizóniu a po pripojení Francúzska k 8. aprílu 1949 na trizóniu. Východná časť Nemecka zostala pod patronátom Sovietskeho zväzu. Rovnakým spôsobom bolo rozdelené aj hlavné mesto Berlín. Nemecko tým pádom stratilo medzinárodnoprávnu suverenitu. Jednotlivé okupačné zóny zároveň reprezentovali sféry vplyvu tej ktorej krajiny, resp. jej režimu, hodnôt a kultúry. Upadol i nemecký politický a kultúrny vplyv v stredovýchodnej Európe. Nemecké územné zisky počas Hitlerovej vlády boli anulované; územia na východ od Odry a Nisy pripadli Poľsku, Kaliningradská oblasť Sovietskemu zväzu.

Zhodne pre obe časti rozparcelovaného Nemecka však platilo, že v rozkúskovanom štáte sa implementovali tzv. „štyri d-“: proces demokrati-zácie, demilitarizácie, denacifikácie a decentralizácie, ako sa na ňom veľmoci uzniesli na konferencii v Postupime (17. júla – 2. augusta 1945). Riešenie nemeckej otázky na konferencii v Postupime počítalo s úplným odzbrojením a demilitarizáciou Nemecka, vykynoznením prežitkov národnosocialistického režimu, likvidáciou jeho štruktúr, zrušením všetkých diskriminačných zákonov prijatých v rokoch 1933 – 1945, odstránením exponovaných funkcionárov prepojených s režimom NSDAP z verejného života, odstránením nacistickej propagandy zo škôl, vzdelania a výchovy

a reimplantáciou demokratických myšlienok do hláv nemeckej spoločnosti.

Vyrovnanie sa s protagonistami nacistického režimu bolo tvrdé a nekompromisné. Jeho čelní predstavitelia, ktorí prežili vojnu, neunikli do cudziny alebo si život nevzali vlastnou rukou, sa za svoje skutky zodpovedali pred medzinárodným súdnym tribunálom v Norimbergu. Problémom bolo, že každá z okupačných mocností si niektoré z postupimských zásad (obzvlášť termín *demokratizácia*) vykladala svojsky. V sovietskej okupačnej zóne Nemecka sa začali od roku 1946/1947 čoraz citeľnejšie predierať k moci komunisti a do politického slovníka zavádzať vlastnú interpretáciu pojmu. Komunisti pod demokraciou chápali vládu ľudu, avšak prostredníctvom podľa nich skutočnej a jedine vyvolenej „hovorkyne ľudových más“. Komunisti výrazne posilnili po zlúčení so sociálnymi demokratmi a vytvorení jednotnej platformy, Socialistickej jednotnej strany Nemecka (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED). Vo východnom Nemecku pod dohľadom Sovietskeho zväzu mali vydláždenú cestu k absolútnej moci. Ako sa nechal počuť popredný komunistický politik a budúci líder SED Walter Ulbricht, „*musí to vyzeráť demokraticky, ale musíme to mať pevne v rukách*“.

Spojenie troch západných sektorov a dohodnutá ekonomická separácia voči sovietskej zóne viedli Sovietov ku konfrontačnému riešeniu – blokáde Berlína, ktorá skončila neúspechom. Sovietska správa v júni 1948 zablokovala všetky pozemné a riečne prístupy k západnej časti Berlína, na čo demokratické mocnosti zareagovali spustením leteckého zásobovacieho mosta. Britská a americká vláda celých 11 mesiacov zabezpečovala zásobovanie a základné životné potreby približne 2,5 mil. Berlínčanov a vojakov v západnom bloku vzdušnou cestou. Prvá berlínska kríza každopádne urýchlila hľadanie konsenzu v riešení nemeckej otázky. Vývoj smeroval k právnemu rozpadu Nemecka na dva štáty. Dňa 24. mája 1949 vznikla Nemecká spolková republika (NSR) so sídlom vládnych orgánov v Bonne. Ako reakcia na vyhlásenie NSR vznikla 7. októbra 1949 zo sovietskej okupačnej zóny Nemecká demokratická republika (NDR). Berlín si udržal špecifický status. Jeho východná časť prináležala NDR, západ mesta zo-

stal súčasťou NSR, i keď polooficiálne sa o ňom hovorilo ako o samostatnej správnej jednotke.

Rozpory krátkej doby medzi koncom vojny a vytvorením dvoch nemeckých štátov sa odrazili aj vo vývoji kultúry. V prozápadných častiach rozdeleného Nemecka bol kultúrny život decentralizovaný a jednotlivé kompetencie jeho riadenia pripadli spolkovým krajinám. Podmienky pre tvorbu umelcov boli oproti obdobiu vlády NSDAP neporovnateľné.

V oblasti literatúry prišlo v povojnovom Nemecku k stretu navrátiťších sa emigrantov a tzv. vnútornej emigrácie. Volalo sa po očiste literatúry od autorov, ktorí písali v období nacionálneho socializmu. Do literatúry prenikli nové žánrové prvky – americké novely a taktiež s oneskorením tendencie svetovej literatúry, ktoré sa nemohli ujať za nacistickej vlády, akými boli napr. psychoanalýza, marxizmus, existencializmus, surrealizmus a expresionizmus.

Mimoriadne vplyvnou sa v literatúre stala skupina autorov združených v asociácii *Gruppe 47*, ktorá vyšla z jadra zoskupeného okolo časopisu *Der Ruf* (Alfred Andersch, Walter Kolbenhoff). Ich zámerom bolo nemeckú spoločnosť opäť priučiť ideám demokracie a slobody po otupení mysle nacistickou ideológiou. V apríli 1947 americká okupačná správa tejto platforme zobrala licenciu na vydávanie časopisu z dôvodu rozširovania „nihilistických myšlienok“. Okruh pôvodných autorov z okruhu časopisu *Der Ruf* začal od septembra 1947 vydávať nový magazín *Der Skorpion*, no pre finančné problémy tento projekt skrachoval. Po vzore španielskej Skupiny 98 (*Generación de 98*) následne založili *Gruppe 47*.

Gruppe 47, smerovo orientovaná od neorealizmu k moderne, mala charakter uzavretej salónnej spoločnosti. Počas spoločných zasadnutí sa jej členovia venovali čítaniu a kritike. Autori čítali výhradne vlastné texty (spočiatku najmä krátke poviedky), ktoré ešte neboli publikované. Na záver boli najlepšie diela oceňované cenami. Hlavným cieľom *Gruppe 47* bolo podporiť tvorbu mladých autorov. Zameriavala sa na súčasnosť, kritizovala idealizovanú poéziu a tendencie obhliadať sa ďaleko do minulosti. Skupina si popularitu držala až do konca 60. rokov, kedy sa v nej objavili politicky motivované rozpory. *Gruppe 47* bola rozpustená roku

1977. K jej hlavným predstaviteľom patrili Hans Werner Richter, Heinrich Böll, Günter Grass, Günter Eich, Ilse Aichingerová, Ingeborg Bachmannová a i.

V sovietskej zóne mohli spočiatku slobodne publikovať aj nekomunistickí autori. Ústrednou postavou východonemeckej literatúry bol Johannes Becher, aktívny neskôr v komunistami ovládanom Kultúrnom zväze (*Kulturbund*). V sovietskej zóne pôsobili i ďalší významní literáti ako A. Seghersová, A. Zweig, filozof E. Bloch a dramatik B. Brecht, ktorý so svojím epickým divadlom prerazil už v medzivojnovom období. Úzku väzbu východného Nemecka na Sovietsky zväz dokladuje založenie Spoločnosti pre štúdium kultúry Sovietskeho zväzu (*Gesellschaft zum Studium der Kultur der Sowjetunion*) v roku 1947, ktorá sa v roku 1949 transformovala na Spoločnosť nemecko-sovietskeho priateľstva (*Gesellschaft für Deutsch-Sowjetische Freundschaft*).

Oblasť výtvarného umenia sa z otrasov národnosocialistického režimu spamätávala omnoho ťažšie. V západnom Nemecku boli rehabilitovaní predstavitelia „degenerovaného umenia“. V období rokov 1945 – 1949 však k rozkvetu umenia, porovnateľnému s obdobím Weimarskej republiky, nedošlo.

V oblasti hudby obnovila svoju činnosť Berlínska filharmónia. Po dlhšej dobe sa opäť začal hrať politický kabaret, čo v období nacistického režimu nebolo prípustné. Vo zvýšenej miere sa hrávali taktiež operety a zábavné predstavenia. Do nemeckej kultúry v západných zónach postupne vďaka rozhlasovému spojeneckému vysielaniu prenikali americké hudobné vplyvy. Po vzore BBC vznikol v britskej okupačnej zóne Severozápadonemecký rozhlas, ktorý od roku 1956 nahradil Severonemecký a Západonemecký rozhlas. Jeho vysielacia kultúra, očistená od propagandy, postavila základy rozhlasového spravodajstva v novej ére nemeckých dejín.

Vo filme dominovali motívy nadväzujúce na literatúru, akými boli návraty domov z vojny, bieda, utrpenie, núdza v povojnovom Nemecku, tzv. vyrovnávanie sa s nedávnou minulosťou, či všedný deň v tzv. *Trümmer* období. Vo filmovej tvorbe možno nájsť určité paralely s talianskym neo-

realizmom, ktorý sa snažil zobrazíť reálnu skutočnosť. Prvá snímka *Vrahovia sú pod nami* bola natočená v sovietskej okupačnej zóne v októbri 1945 v réžii Wolfganga Staudteho.

Kultúra NSR v kontexte spoločenského vývoja (1949 – 1990)

Po roku 1949 sa každý z nemeckých štátov začal uberať vlastným vývojom, v súlade s jeho začlenením do príslušného mocenského bloku. Nemecká demokratická republika, ktorá vznikla na území sovietskej okupačnej zóny, sa stala súčasťou východného bloku komunistických krajín. Nemecká spolková republika, ktorá vznikla na území bývalej americkej, britskej a francúzskej okupačnej zóny, sa zaradila do západného, demokraticky orientovaného spoločenstva. Rozdelené Nemecko vzniklo v kontexte rodiacej a rozvíjajúcej sa studenej vojny a utvorilo tak pomyselnú hranicu medzi Západom a Východom nielen geograficky, ale tiež kultúrne. Rozdielne smerovanie západonemeckej a východonemeckej spoločnosti, trvajúce vyše 40 rokov, z nich utvoril dva rôzne kultúrne svety.

NSR získala plnú štátnu suverenitu až v roku 1955. Západ si uvedomoval, že NSR je mostom medzi blokmi, má veľký geopolitický význam a nie je rozumné ju medzinárodne izolovať. K posilneniu postavenia západného Nemecka viedla západné mocnosti najmä prehlbujúca sa kríza vzťahov so Sovietskym zväzom. Počítalo sa so zapojením NSR do spoločných obranno-vojenských štruktúr proti východnému bloku, kde jej mala, ako bývalej vojenskej veľmoci, prináležať strategická rola. NSR bolo opätovne povolené vyzbrojenie a vybudovanie národnej armády (*Bundeswehr*). Nemci vďaka obnoveniu národnej suverenity nabrali stratené národné sebavedomie.

Vzostup NSR na medzinárodnopolitickej scéne je bytostne spojený s menom kancelára Konrada Adenauera (vo funkcii 1949 – 1963), kresťanskodemokratického politika, ktorý bol v rokoch 1951 – 1956 aj ministrom zahraničných vecí. Podľa K. Adenauera je pomenovaná celá éra počiatkov NSR, v Nemecku známa ako *Adenauer-Ära*. K. Adenauer sa zaslúžil o znovuvybudovanie krajiny, o nadviazanie diplomatických stykov

s európskymi krajinami a integráciu NSR do medzinárodných politických a hospodárskych spoločenstiev. V NSR zaviedol zásadné reformy. V ekonomike sa západné Nemecko začalo míľovými krokmi vzdľaťovať NDR.

Ďalším významným nemeckým kancelárom NSR sa roku 1969 stal socialista Willy Brandt. Zaslúžil sa o zblíženie s krajinami východného bloku – Poľskom, Československom, ale aj NDR. V rokoch 1982 – 1990 bol kancelárom iný známy politik Helmut Kohl. Nemecko viedol po zjednotení až do roku 1998.

Vo vzťahu k NDR bonnská vláda prechovávala tvrdý postoj. S výnimkou štátov podieľajúcich sa na správe Nemecka po druhej svetovej vojne NSR v zmysle Hallsteinovej doktríny odmietala vydržiavať diplomatické kontakty so štátmi, ktoré uznávali NDR, pretože sa považovala za jedínú legitímnu vládu zastupujúcu záujmy nemeckého národa. Tento princíp čiastočne revidovala až Brandtova *Ostpolitik*, v dôsledku ktorej došlo k určitému uvoľneniu vzťahov medzi NSR a NDR.

Kultúrna sféra v období NSR bola opäť ruka v ruke prepojená so spoločensko-politickými tendenciami. Kultúra nadviazala na dedičstvo Weimarskej republiky. Typickou črtou bolo zosilnenie amerického vplyvu vo všetkých oblastiach života („pozápadnenie“ – *Verwestlichung*). V literárnej oblasti sa na scéne objavili popri staršej generácii noví autori, ktorí vzišli z podmienok *Trümmerliteratur* a *Gruppe 47*. V 50. rokoch, po spaätaní sa z bezprostredného vojnového šoku, sa autori mohli už hlbšie zamýšľať nad jeho podstatou. Otvárali sa problémy existencializmu. Poprednými osobnosťami západonemeckej literatúry sa stali G. Grass a Siegfried Lenz. G. Grass vo svojom známom románe *Plechový bubienok* poukazoval na morálne poklesky strednej triedy pred vojnou a po nej; v *Psích rokoch* zasa obnažil vulgárnosť a plytkosť nacistov. V dráme sa presadil Wolfgang Borchert, ktorý vo svojich dielach glosoval tristnú povojnovú realitu a úpadok nemeckej spoločnosti. Okrem neho sa téme vojny venoval Carl Zuckmayer.

V divadlách sa hrávali absurdné drámy zahraničnej proveniencie (Eugen Ionescu, Thomas Beckett), i od domácich dramatikov (Wolfgang Hildesheimer, G. Grass). Od 60. rokov sa začali v divadelníctve presadzovať

vať nové prúdy. Zameriavali sa na kritiku západonemeckej, resp. západnej spoločnosti ako takej. Nemali teda vyslovene realistický alebo vymedzujúci sa rámeč, ale aj filozofujúce kontúry, rozoberajúce aktuálne etické problémy doby. Divadelné témy priamo vychádzali zo spolitizovanej západonemeckej literatúry, ktorá sa veľmi intenzívne zaoberala témami nacizmu, pertraktovala osobné príbehy a generačné témy o spoločnosti poznačenej vojnovými zážitkami.

Svetovými priekopníkmi v myslení sa stali Jürgen Habermas a Theodor Adorno, ktorý svojou teóriou autonómneho umenia ovplyvnil *Gruppe 47*. Th. Adorno bol spolu s Maxom Horkmeierom vedúcou postavou frankfurtskej školy, nadväzujúcou na odkaz z medzivojnového obdobia. Frankfurtská škola naďalej kritizovala kapitalizmus, spôsob života postavený na jeho základoch, industrializáciu a fetišizáciu moderného pokroku.

V hudbe sa začali prejavovať nové prúdy, postupne do nej vnikali elektronické prvky. Obľúbené boli hlavne šlágre – populárne modifikácie ľudových piesní. Silnú pozíciu si vybudoval rock 'n' roll a neskôr rock. V 80. rokoch sa úspešne rozvíjala kultúra tzv. Novej vlny (*Neue Welle*) a britského punk rocku. Popularitu si získali sóloví speváci, spomedzi nich vari najväčšiu spevák a skladateľ Udo Jürgens, ktorý okrem iného naspieval nemeckú verziu titulnej skladby k celosvetovo známym rozprávkovým epizódam *Tom a Jerry*.

Západonemecký film prešiel vzostupmi i pádmi. Od obdobia rekonštrukcie naplneného neskonalým, až slepým optimizmom a uzmierovaním sa s minulosťou, zažilo západonemecké filmové umenie krízu. Filmy boli umelecky archaické, bez autorskej invencie. Kreatívni režiséri, usilujúci sa priniesť do kinematografie nové pohľady, boli limitovaní obmedzenými dotáciami štátu, ktorý podporoval projekty zdôrazňujúce tradičné morálne, rodinné a kresťanské hodnoty. S výnimkou Bernharda Wickiho, Kurta Hoffmanna a Wolfganga Staudteho toto obdobie neprinieslo prenikavejšie postavy režisérskeho remesla.

Až začiatkom 60. rokov sa sformovalo hnutie Nový nemecký film (*Neuer deutscher Film*), ovplyvnené talianskym neorealizmom, francúzskymi a britskými prvkami, ktoré verilo v novú koncepčnosť produkcie. Nový

nemecký film vzišiel z manifestu podpísaného 26 režisérmi, kameramanmi a hercami, ktorí kritizovali konvenčnosť a povrchnosť kinematografie, jej nadmernú komercializáciu a zaviazali sa na tento stav reagovať. Po roku 1965 sa západonemecký film začal dostávať z recesie a zažil svoju renesanciu. Režiséri produkovali nekonvenčný osobitý autorský štýl s hlbokým sociálnym posolstvom, s témami ľudskej bezcitnosti, obdivom k technológiám a racionalizmom, vyobrazovali témy späté so životom obyčajného človeka, s generačným protestom a konfliktom, aký v 60. rokoch aj skutočne západonemeckou spoločnosťou lomcoval. Na tejto novej vlne filmového umenia vyrástla celá plejáda režisérov, ako napríklad Alexander Kluge, Peter Schamoni, Edgar Reitz, Volker Schlöndorff, Rainer Fassbinder alebo Werner Herzog.

Výtvarné umenie sa len pomaly spamätávalo z rán utŕžených národnosocialistickým režimom. Odstrihnutosť nemeckého maliarstva od svetových trendov v 30. a 40. rokoch spôsobila, že nemecké moderné umenie si po vojne len ťažko kliesnilo cestu k obecnstvu. Surrealizmus či abstrakcia zostávali nepochopenými, periférnymi žánrami. Napriek nepriazni doby sa viacerí západonemeckí maliari (Emil Schumacher, Karl Fred Dahmen, Raimund Girke) presadili v medzinárodnej konkurencii. Expresionizmus zažil svoj návrat v 60. rokoch (Georg Baselitz), kedy zároveň na umeleckej scéne získal vplyv prúd svetelného kinetizmu reprezentovaný skupinou ZERO (Heinz Mach, Otto Piene, Günther Uecker) a taktiež žáner pop-art (Gerhard Richter). Fórum pre prezentovanie moderného umenia v NSR predstavovala prehliadka *Documenta* usporadúvaná od roku 1955 v meste Kassel, kde mala svoje zastúpenie abstrakcia, expresionizmus, kinetizmus, neokonkretizmus a pop-art.

Oblasť architektúry sa niesla hlavne v znamení povojnovej rekonštrukcie miest zničených druhou svetovou vojnou. Neskôr sa do architektonického umenia popri modernizme vrátili oprášené neoklasicistické tendencie.

V kultúre a životnom štýle sa prejavovali rastúce diferencie medzi západom a východom. Západonemecká kultúra sa profilovala ako viac kozmopolitná oproti kultúre NDR, postavenej na základoch socialistického

realizmu. Kultúra NSR nebola v porovnaní s kultúrou NDR natoľko poznačená slovanskými vplyvmi a vyvíjala sa autonómne. Pod vplyvom rozdelenia Nemecka sa kultúra nielen recipročne kádrowala do negatívnych rámcov, ale prehlbovali sa aj spoločensko-kultúrne predsudky jednej krajiny voči druhej. NDR bola v NSR vykresľovaná ako veľký koncentračný tábor, medzi diktatúrou NSDAP a SED sa dával rovný znak. Kultúra NDR bola v západnom Nemecku prezentovaná ako zatuchnutá; na druhej strane vo východnom Nemecku sa západonemecká kultúra označovala ako imperialistická a podľa cenzúry nepriateľská, kaziaca morálku mládeže.

Meradlom kultúrnej modernizácie a životného štýlu sa stal predovšetkým technologický rozvoj a dostupnosť nových technologických výdobytkov pre čoraz širšie vrstvy obyvateľstva. Od konca 50. rokov začala rádioprijímače nahrádzať televízia. Kým v roku 1955 vlastnilo rádio až 72,8% domácností v NSR, televíziu len 0,5%. Vybavenosť domácností modernými prístrojmi mala stúpajúcu tendenciu. V roku 1960 vlastnilo rádio už 82,9% domácností, televízor 17,6%. Stupeň modernizácie dofarboval taktiež rozvoj dopravy. Začiatkom 50. rokov bol najrozšírenejším dopravným prostriedkom autobus, vlak a bicykel. Na prelome 50. a 60. rokov však motorizácia výrazne narástla: zatiaľ čo na počiatku desaťročia vlastnil auto len každý 50. občan NSR (v USA každý 4.!), v rozmedzí rokov 1957 – 1961 sa počet vlastníkov automobilov zdvojnásobil.

Modernizáciu NSR presvedčivo dokumentujú i štatistiky a vývojové trendy v ekonomike. V rokoch 1950 – 1975 vzrástol hrubý domáci produkt NSR päťnásobne. Krajina sa mohutne industrializovala, výrazne klesol podiel pracujúcich v poľnohospodárstve, stúpol podiel pracujúcich v službách, narastali taktiež priemerné mzdy a všeobecná životná úroveň. K životnému štýlu západonemeckej spoločnosti patrilo obľúbené cestovanie do zahraničia a spoznávanie nových kútov Európy.

Ani relatívne vysoké tempo modernizácie a produktivity západonemeckej ekonomiky však nedokázali zakryť iné spoločenské a morálne problémy spoločnosti NSR, artikulované od druhej polovice 60. rokov silnejúcim študentským hnutím (kritika silného tradicionalizmu, nesprávne chápanie liberalizmu a občianskej spoločnosti zo strany politických elít NSR,

nevyrovnanie sa s érou nacizmu, za ktorou sa pokúšala politická garnitúra NSR urobiť „hrubú čiaru“). Vládna koalícia kresťanských demokratov a socialistov nedokázala tieto nahliehavé požiadavky uspokojivo riešiť, v dôsledku čoho v krajine vznikla tzv. mimoparlamentná opozícia (*Außenparlamentarische Opposition* – APO). Na realizáciu nutných vnútorných reforiem a prijatia nového prístupu v oblasti zahraničnej politiky si spoločnosť musela počkať až do prelomu 60. a 70. rokov, kedy taktovku vývoja uchopil do rúk W. Brandt.

Kultúra NDR v kontexte spoločenského vývoja (1949 – 1990)

Nemecká demokratická republika bola oficiálne štátom ľudovo-demokratického charakteru (čo je zo sémantického hľadiska samo osebe nezmyslom, pretože v doslovnom preklade to znamená „ľudová vláda ľudu“). V skutočnosti v nej od počiatkov vládol tvrdý totalitný režim štátostrany SED. Prvé voľby po rozdelení Nemecka na dve časti konané roku 1950 mali vo východonemeckom štáte od demokracie veľmi ďaleko. Volilo sa len za alebo proti jednotnej kandidátke s vopred stanovenými kandidátmi tzv. Národného frontu demokratického Nemecka. Kandidátka získala podporu 99,6%. To však objektívne neznamenal, že by občania NDR s novou podobou režimu paušálne súhlasili. Voľby sprevádzal psychologický nátlak a zastrašovanie pod kontrolou tajnej polície *Stasi*, prezývanej „štít a meč strany“.

Po hospodárskej stránke východ výrazne zaostával za rozvíjajúcim sa kapitalistickým západom. Zlé životné podmienky obyvatelia NDR vnímali veľmi senzitívne. V roku 1953 po prevalení neoverených informácií o plánovanom uvoľnení totalitného režimu a odvolaní stalinistického generálneho tajomníka Ústredného výboru SED W. Ulbrichta došlo k priemyselných centrách k lavínovitým vzburám, ktoré museli potlačiť sovietske tanky. K určitému oživeniu ekonomiky došlo až po zavedení obdoby revolučnej novej ekonomickej politiky (NEP – *Novaja ekonomičeskaja politika*, 1960 – 1963). Ideológia krajiny, ktorá zasiahla celý spoločenský život v NDR vrátane kultúrneho sektora, vychádzala zo základov ortodoxného

marxizmu-leninizmu. SED sa, podobne ako západonemecká vláda, stala do pozície jedinej skutočnej reprezentantky Nemcov. Vládu v Bonne pokladala za hračku v rukách západných imperialistov a NSR za ilegálne vytvorený štát vojensko-politickou organizáciou NATO.

Vláda NDR sa snažila importovať do mysli obyvateľov novú formu identity. Nehlásila sa k militaristickej pruskej tradícii z minulosti, v súlade s kurzom tzv. mierovej politiky svetovej socialistickej sústavy odmietala historický nemecký militarizmus, hoci bola sama členom Varšavskej zmluvy (náprotivku NATO) a podieľala sa na invázii do Československa v roku 1968. Vláda NDR sa od roku 1971 dokonca usilovala vyradiť zo slovníku termíny *nemecký* a *Nemecko*, ktoré boli asociované s imperIALIZMOM. Miesto používania týchto jazykových koreňov sa vo verejných diskurzoch používali spojenia „naša republika“, „naša strana“, a pod. Historická identita NDR nadväzovala na revolučné tradície 19. storočia, na tradície boja za vymanenie sa spod triedneho útlaku a za sociálne práva.

V NDR sa od obyvateľstva vyžadovala lojalita voči SED. Profesionalita bola vo všetkom sekundárna (napr. pri získavaní práce). Prvoradá bola vždy politická spoľahlivosť, spoločenská aktivita, triedny pôvod a vernosť NDR, ktoré správny komunista preukazoval vo všetkých oblastiach života. Spoločnosť sa v optike SED delila na straníkov („súdruhov“, nem. *Genosse*) a nestraníkov („nesúdruhov“, nem. *Nicht-Genosse*). Najdisciplinovanejšia, ideologicky pevná, z pohľadu komunistického svetozázoru morálne čistá a zásadová vrstva straníkov sa nazývala *nomenklatúra*. Nomenklatúra alebo iným slovom *kádre* obsadzovali funkcionárske pozície vo všetkých zložkách štátnej správy, školstve, kultúrnych a akademických inštitúciách a v armáde. Podobne ako v iných krajinách socialistickeho bloku sa v NDR na perifériu dostávalo náboženstvo. SED bola, slovami historika Stefana Wolleho, „*najvyšším božstvom komunistického štátneho náboženstva*“. Strana v NDR zaviedla štátny ateizmus. V štatistikách počet veriacich klesol z 95% v roku 1950 na 30% v roku 1989 (drvivú väčšinu z toho tvorili protestanti).

Stranícka nomenklatúra podriadila ideológii aj kultúrnu oblasť. V roku 1954 vzniklo východonemecké Ministerstvo kultúry (*Ministerium für*

Kultur). Jeho cieľom bolo nielen dohliadať na socialistickosť kultúry, ale zároveň vo všetkých oblastiach umenia zavádzať jednotné schematické princípy. Podliehali mu najvýznamnejšie kultúrne inštitúcie – nemecká Štátna opera (*Staatsoper*), Nemecké divadlo (*Deutsche Theater*), štátne múzeá v Drážďanoch a Berlíne a taktiež umelecké školy, kde sa realizovala výchova budúcich umelcov v socialistickom duchu.

NDR si celý kultúrny sektor monopolizovala ako ideologickú arénu, do ktorej chcela vohnať všetkých obyvateľov krajiny. Charakteristickou črtou kultúrnej politiky SED bola bedlivá starostlivosť o kultúrne dedičstvo. V prvej polovici 50. rokov investovali štátne inštitúcie značné finančné prostriedky do spomienkových publikácií pri príležitosti jubileí „veľkých Nemcov“, akými boli L. van Beethoven, J. G. von Herder či F. Schiller. Nemalé financie sa vložili do opráv berlínskej Štátnej opery, Zwingeru a drážďanského Hofkirche.

NDR sa v predstavách vedúcich činiteľov SED mala stať ochrankyňou humanistickej tradície a, naopak, vystupovať proti prejavom moderného umenia a kozmopolitizmu. Umelci sa týmto ideologickým východiskám museli prispôbiť, inak im hrozilo vylúčenie z kultúrnej obce spojené so zákazom tvoriť, v krajnom prípade i nútená emigrácia. Na kultúrnej konferencii pod záštitou SED v októbri 1957 prítomní účastníci volali do boja proti „západnej pakultúre“ a požadovali dbať na „socialistickosť“ nemeckého umenia. Referujúci obzvlášť kritizovali fakt, že východní Nemci považovali všetko zo Západu za progresívnejšie, lepšie a tieto vzory preberali za svoje.

Kultúru NDR tak celkom prirodzene rámcovali snahy vymedziť sa voči NSR a Západu. „Šťastná budúcnosť“ krajiny sa v oficiálnom režimovom diskurze spájala jedine so Sovietskym zväzom. Spisovateľ Johannes Becher, popredná osobnosť kultúrneho života a v rokoch 1954 – 1958 minister kultúry, v reči prednesenej 24. novembra 1949 v Berlíne na druhom kongrese Kultúrneho zväzu pre demokratickú obrodu Nemecka argumentoval: *„Zvláštny historický pokrok nášho storočia, ktorý sme jasne rozpoznali, spočíva v tom, že v roku 1917 vznikla ruskou Októbrovou revolúciou nová forma ľudského života, ktorá učinila koniec vykorisťo-*

vaniu človeka človekom a poskytuje všetkým ľuďom rovnaké vyhliadky a možnosti vytvárať si život podľa vlastného uváženia. Sovietsky zväz na svojej pôde, ktorá tvorí šestinú zemegule, v zásade rozriešil veľký dejinný problém nášho storočia“.

Prijatie Sovietskeho zväzu ako všestranného vzoru NDR sa odrazilo v aplikovaní zásad kultúrnej politiky a v požiadavkách na umeleckú metódu a tematiku. V literatúre jednoznačne víťazila metóda socialistického realizmu. Vo všeobecnosti nemala vysokú umeleckú hodnotu, kritici ju posmešne nazývali ako literatúra typu „chlapec sa stretol s traktorom“. V 50. rokoch NDR razila schematickú líniu výstavby socializmu (*Aufbau*), tematizujúcu výstavbu podnikov, industrializáciu a vzostup obyčajného robotníka ako prototyp hrdinu. Niektorí východonemeckí autori, ako napríklad Bruno Apitz či Karl-Heinz Jakobs však získali uznanie aj za hranicami krajiny. Na druhej strane mnoho spisovateľov, ktorí sa usilovali hľadať nové literárne formy bez triedneho hľadiska, mimo predstáv SED a zároveň sa ich tvorba vyznačovala viac či menej skrytým kriticizmom, boli potrestaní alebo skončili dokonca vo väzení (Ernst Loest) či vyhnanstve (Peter Jokostra, Uwe Johnson).

V roku 1958, dva roky po revolučných otrasoch socialistického bloku v Maďarsku a susednom Poľsku, vzniklo pri Ústrednom výbore SED oddelenie pre literatúru a knižnú produkciu, ktoré malo už v zárodku tvrdou cenzúrou zahubiť akékoľvek protištátne a protisocialistické prejavy v písanom slove. Cenzúrny systém utužilo zriadenie Hlavnej správy nakladateľstiev a knižného obchodu roku 1961.

Ponurá situácia v kultúrnej obci NDR musela po uvoľnení pomerov nutne viesť k vzostupu opozičných protirežimných skupín. Opozícia priťahovala umelcov vylúčených z oficiálnej scény. Etablovanie kultúrnych avantgárd a kultúrneho podzemia v NDR v 80. rokoch reagovalo čiastočne na rozmach alternatívy na Západe, ale čiastočne vyvieralo aj z vnútornej situácie, aká zasiahla umeleckú obec v druhej polovici 70. rokov v súvislosti s novou vlnou perzekúcií kritických umelcov zo strany režimu, ktorí sa, podobne ako v iných štátoch sovietskeho vplyvu, usilovali o postupnú demokratizáciu spoločnosti. Po vyhnaní nepohodlných protago-

nistov kultúrneho života NDR zažila začiatkom 80. rokov exodus viacerých známych spisovateľov (K.-H. Jakobs, Günter Kunert, E. Loest, Klaus Poche, Klaus Schlesinger, Rolf Schneider, Joachim Seyppel a i.). Napriek permanentnému štátnemu dohľadu východonemecká literatúra hlavne v 60. a 80. rokoch priniesla nové tvorivé impulzy. V 60. rokoch vstúpili do literatúry nové témy, literárna tvorba sa oproti predošlému obdobiu viac subjektivovala. V 80. rokoch súbežne s uvoľňujúcim sa režimom sa v literárnej produkcii uchytil čierny humor, groteska, satira a kritický postoj ku stalinizmu.

Hudobná scéna NDR formálne kráčala v šľapajach nových trendov, vrátane progresívnych prvkov (rock), avšak hudobné skupiny nemohli hrať podľa svojej ľubovôle. Boli podriadené štátnemu dohľadu a na oficiálnu činnosť potrebovali povolenie z tzv. prehrávok, kde komisie určovali ideologické nedostatky hudobnej produkcie. Stranícke miesta vyžadovali od hudobníkov vytvoriť nový typ nemeckej socialistickej hudby. V populárnej hudbe bola takáto požiadavka ťažko uskutočniteľná, pretože, ako správne predpokladali kultúrni pracovníci SED, stranícka pop music by bola verejnosti skôr na posmech. Socialistické hudobné umenie si preto malo nájsť cestu k východným Nemcom cez vážnu hudbu. Koncom 50. rokov dostali opery odporúčanie poskytnúť klasickým dielam na javiskách zodpovedajúce miesto a obmedziť niektorých autorov klasifikovaných ako nacionalistických (napr. R. Wagner, J. Strauss), namiesto ktorých sa mal uvoľniť priestor pre novú socialistickú kultúru.

Vďaka tomu, že východní Nemci chytali aj západonemecké televízne stanice a rozhlas, v NDR sa takisto počúval underground a od 80. rokov dokonca aj hip-hopová subkultúra a punk. Práve rap a hip-hop sa stal akousi výpoveďou východonemeckej mládeže a životným štýlom subkultúr, ktoré v NDR vznikali. Vláda samozrejme drukovala hlavne rozvoju klasickej nemeckej hudby a podporovala nových umelcov, stavajúcich na akceptovateľných tradíciách (Hans Eisler, Paul Dessau, Ernst Hermann Mayer, atď.). Spomedzi producentov klasickej hudby podporovala symfonické orchestre (najznámejšie v Lipsku, Drážd'anoch a Berlíne).

V divadelníctve bol dlhú dobu vedúcou osobnosťou B. Brecht, ktorý do krajiny pritiahol mnoho bývalých exulantov. V súlade s kultúrnou politikou NDR sa objavili pokusy utvoriť laicizované Divadlo pracujúcej triedy, kde by hrali „robotníci pre robotníkov“. Divadelníctvo a takisto aj kabaret zažili opäť rozkvet a vďaka niektorým hrám sa dostávali i do konfliktu s mocenskými štruktúrami. Najvýznamnejšími divadelnými scénami NDR boli *Volksbühne*, Divadlo Maxima Gorkého, Nemecké divadlo alebo *Berliner Ensemble*, kde tvoril spomínaný B. Brecht.

Do filmovej kultúry riadenej organizáciou DEFA (*Deutsche Film-Aktiengesellschaft*) začali metódy socialistického realizmu prenikať už krátko po roku 1949. Vo filmoch sa vyzdvihovalo budovateľské úsilie socialistickej spoločnosti v protiklade ku svetu „agentov a šmelinárov“. Schematický film NDR (*Chlieb náš každodenný, Osudy ženy, Bohovia vojny*) sa vyznačoval snahou hľadať a identifikovať nepriateľa socializmu. Oproti antihrdinom stáli hrdinovia socialistickej epochy, akého reprezentoval vodca komunistického hnutia vo filme *Ernst Thälmann – syn svojej triedy* (1953). V druhej polovici 50. rokov dogmatizmus a prehnaný heroizmus postupne z filmov opadal, i keď motív kladného hrdinu bol v nich stále silno prítomný. Po W. Staudtem sa na prelome 50. a 60. rokov objavil na scéne talentovaný režisér Konrad Wolf, ktorý do svojich historizujúcich filmov vniesol deschematizáciu a v kontexte doby zaujímavú dejovú štruktúru. Nádeje z polovice 60. rokov na vymanenie sa z cenzúrnej stuhnutosť, aké predstavovali filmy *Rozdelené nebo* či *Lóthova žena*, však rýchlo vyprchali. Liberálnejšie zmýšľajúci režiséri Günther Stahnke, Kurt Maetzig a Frank Vogel boli za svoje filmové snímky podrobení paľbe výčitiek a museli vykonať sebakritiku. Filmy s čo len náznakom kriticizmu zo scény úplne vymizli.

S históriou komunistického experimentu v Nemecku sa spájajú viaceré legendárne architektonické reálie, ktoré vypovedajú o dobe svojho vzniku. Azda najznámejší symbol rozdeleného Nemecka predstavoval Berlínsky múr, ktorý nechala východonemecká vláda vystavať roku 1961 v dôsledku druhej berlínskej krízy (1958 – 1961). Výstavba múru v dĺžke 165 km obohnávajúceho celú hraničnú čiaru medzi západnou a východ-

nou časťou mesta a Brandenburskom reagovala na zamietavý postoj Západu voči inkorporovaniu západného sektora Berlína do sovietskej zóny. Betónový múr spĺňal okrem symbolického mementa aj praktickú funkciu. Do roku 1961 emigrovalo z NDR do NSR približne 3 mil. osôb, z čoho značné množstvo využilo práve menej stráženú hranicu v strede mesta. Po vybudovaní murovaného kolosu sa prechod z východu na západ rozdeleného mesta stal temer nemožným.

Najveľkolepejším stavebným triumfom NDR bolo otvorenie televíznej veže na berlínskom Alexandrovom námestí (*Alexanderplatz*), známej ako *Fernsehturm* (ľudovo *Alexturm*) roku 1969. Po televíznych vežiach v Moskve, Kyjeve a Rige ide o štvrtú najvyššiu stavbu v Európe (výška 365, po inštalácii antény 368 metrov). Komunistický režim výstavbu televíznej veže považoval za stavebný úspech už len z toho dôvodu, že prevyšovala všetky kostolné veže v Berlíne, čím akoby symbolicky demonštrovala víťazstvo pokroku nad cirkvou.

S érou NDR sa nerozlučiteľne spája taktiež Palác republiky (*Palast der Republik*), vystavaný roku 1970 v socialistickom realizme, ktorý mal byť centrom politiky a kultúry zároveň. V Paláci zasadal východonemecký parlament, svoje predstavenia tu hrávalo divadlo a filharmónia. V grandióznej sále Paláca sa organizovali stranícke zjazdy i koncerty. Budova spĺňala politicko-ideologickú úlohu presne podľa predstáv komunistickej vlády a vari aj z dôvodu nízkej umeleckej úrovne mnohých predstavení ju Nemci posmešne prezývali „Ballast der Republik“.

Kolorit socialistického Berlína doplnila stavba Domu učiteľa (*Haus des Lehrers*), postaveného v rokoch 1962 – 1964, ktorý slúžil ako knižnica a miesto konania učiteľských zjazdov. V roku 1987 otvorili v metropole NDR pri príležitosti 750. výročia založenia mesta Zeiss Major Planetarium. Vláda NDR plánovala kupolovitú budovu zužitkovať okrem vedeckých účelov aj ako kultúrne centrum stretávania ľudí, čo zodpovedalo straníckym požiadavkám zblížovať verejnosť s najnovšími vedeckými výtvarnými a cez uchvátenie vedeckou modernitou vsadenou do reprezentatívnych priestorov nenásilnou formou obyvateľstvo upínať bližšie ku korodujúcemu režimu. Ku klasickým príkladom socialistických fun-

kcionalistických budov patrili pionierske domy, kde vykonávala činnosť mládežnícka Pionierska organizácia „Ernst Thälmann“, pomenovaná po lídrovi nemeckých komunistov z obdobia Weimarskej republiky.

Nemými manifestantmi prináležitosti NDR k socialistickej kultúre boli aj pomníky a pamätníky. Východonemecké mestá po roku 1949 zaplavili sochy a tabule s motívmi víťazstva v druhej svetovej vojne, vďaka Červenej armáde za porážku nacizmu, a, úplne pochopiteľne, sochy „učiteľov národov“ V. I. Lenina a K. Marxa. Po druhom spomenutom klasikovi svetového komunistického hnutia dokonca SED premenovala mesto Chemnitz na Karl-Marx-Stadt. Z ideologických dôvodov až po roku 1990 vyrástli v Nemecku vo verejnom priestranstve pomníky venované obetiam národného socializmu z radov Židov, homosexuálov, Rómov a cirkví.

Cesta ku kultúrnej identite Nemecka na prahu prítomnosti

Rok 1989 sa v Európe niesol v znamení pádu komunistických režimov. Po revolučných udalostiach v Poľsku a Maďarsku sa situácia destabilizovala i v NDR, ktorú Kremľ dovtedy považoval za bezpečnú oporu socializmu. Skostnatený režim neostalinistu Ericha Honeckera, málo prístupný spoločenským zmenám, ktorými od polovice 80. rokov prešiel ZSSR, sa dostával na čiernu listinu aj u samotného sovietskeho proreformného vedenia na čele s Michailom Gorbačovom. M. Gorbačov sa oprávnene obával, že neaplikovanie zásad „perestrojky“ a „glasnosti“ zo strany SED povedie k problémom východonemeckého komunistického režimu. V októbri 1989 predstavitelia režimu SED ešte triumfálne oslávili 40. výročie vzniku NDR, no už krátko na to sa začal projekt sovietskeho nemeckého štátu rúcať. Neochota E. Honeckera uvoľniť pomery viedla k vlne demonštrácií v Lipsku, Berlíne a iných mestách, v dôsledku ktorých 18. októbra 1989 odstúpil. Nové vedenie pod taktovkou generálneho tajomníka Egona Krenza nedokázalo obstáť v skúške udržať integritu socializmu v NDR. Dňa 9. novembra 1989 východonemecká vláda otvorila hraničné prechody medzi západným a východným Berlínom. Bol to symbolický akt dobrovoľnej rezignácie SED na mocenský monopol, ktorý bol

1. decembra toho istého roku ústavne zrušený. Vo februári 1990 sa ustanovilo nové vedenie v čele s Hansom Modrowom, poverené realizáciou ústavných zmien a prípravou slobodných volieb.

Už krátko po páde Berlínskeho múra sa začala dostávať na stôl otázka znovuzjednotenia Nemecka, ktorú artikuloval západonemecký kancelár Helmut Kohl. Po sérii vnútropolitických a zahraničnopolitických rokovaní napokon vlády NSR a NDR dňa 31. augusta 1990 podpísali dohodu o zjednotení dvoch politicky rozdelených nemeckých štátov. Ustanovenia dohody vstúpili do platnosti 3. októbra 1990. Politické zjednotenie bolo úspešne zavŕšené, avšak obe časti Nemecka čakala ešte dlhá púť na ceste ku kultúrnej unifikácii. Predsa len, 41 rokov odlúčenia, ba až vzájomnej izolácie si nemohlo nevyžiadať svoju daň.

Nemecká spoločnosť po roku 1945 výrazne zmenila svoju tvár. V dôsledku existencie v dvoch svetonázorovo diferencovaných štátoch sa zmenila nielen jej mentalita, ale aj etnická štruktúra. Súčasná podoba Nemecka a jeho kultúrna identita je do značnej miery ovplyvnená veľkými migračnými procesmi, ktoré ho zasiahli po druhej svetovej vojne. Počas studenej vojny sa NSR ako demokraticko-liberálny štát stala otvorenou krajinou. Západonemeckú otvorenosť migrantom determinovala hlavne snaha o nápravu pošramoteného imidžu Nemcov pred svetovou verejnosťou spôsobeného zločinmi, ktoré napáchal nacistický režim. NDR mala omnoho prísnejšiu imigračnú politiku a, popravde, do východnej časti politicky rozčesnutého Nemecka to enormnejšiu masu ľudí beztak neťahalo.

Nemecko zasiahol prvý masívny migračný prúd už na konci vojny a v prvých rokoch po nej, keď prijalo približne 11,73 mil. etnických Nemcov z iných európskych štátov. Príval etnických Nemcov (dobovou nacistickou terminológiou *Volkdeutsche*, povojnovou *Heimatsvertriebene*) súvisel s prechodom frontu smerom z východu a neskoršou vyslovene protinemecky motivovanou, revanšistickou politikou európskych krajín namierenou voči nemeckým menšinovým komunitám. Štáty, ktoré zažili krutosti nacistického režimu, aplikovali na nemeckú minoritu obývajúcu ich územie princíp kolektívnej viny. Toto revolučné poňatie menšinovej

otázky vzťahujúce zločiny nacizmu na všetkých príslušníkov nemeckej komunity zasiahlo aj obnovené Československo. Migračné vlny z rokov 1944 – 1946 realizované v dvoch fázach spôsobili, že z územia Slovenska sa vytratilo menšinové spoločenstvo, utvárajúce multikultúrny kolorit krajiny od 13. storočia. Popri Židoch, ktorí sa stali obeťami holokaustu (na Slovensku vojnu neprežilo cca 70 tisíc osôb z 90-tisícovej komunity), tak vymizla druhá najsilnejšia menšina (podľa sčítania z roku 1940 žilo na Slovensku zhruba 140 tisíc Nemcov). Právne kodifikovaný princíp kolektívnej viny umožňoval úradom vysídliť každého Nemca, ktorý nepreukázal aktívnu účasť v protinacistickom odboji alebo politicky motivované perzekúcie na jeho osobe počas vojny (napr. väznenie v koncentračných táboroch alebo väzniciach).

V európskom kontexte sú omnoho známejšie perzekučné postihy z oblasti Sudet v českom pohraničí, ktoré pred vojnou obývali 3 mil. Nemcov. Po vojne boli zo svojich domovov surovo vyhnaní, pričom im vopred nemusela byť dokazovaná kolaborácia s okupačným nacistickým režimom či ich nacistické presvedčenie. Podobné etnické pohyby zasiahli oblasť Sliezska alebo východného Pruska, ktoré pripadlo obnovenému Poľsku. Z oblasti medzi Odrou a Vislou sa muselo vysťahovať 7 mil. Nemcov. Ďalší boli vysídlení z Maďarska, Juhoslávie a Sovietskeho zväzu. Počas presunov dochádzalo k ukrutným násilnostiam na príslušníkoch nemeckej menšiny, na ktorých si domáce obyvateľstvo vybíjalo traumu z vojnového obdobia.

Organizované presídlenie zanechalo na vysťahovaných Nemcoch značný psychologický dopad. Prakticky zo dňa na deň prišli temer o všetko – o svoj majetok, no najmä domov. Nemeckí emigranti však puto s historickou vlasťou nepretrhli. Aj po vysídlení do Nemecka si udržali špecifickú identitu. Hoci hovorili rovnakým jazykom ako domáci obyvatelia ich novej domoviny, na starú vlasť nezabudli, stále sa s ňou identifikovali a pociťovali určité kultúrne odlišnosti voči „nemeckým“ Nemcom zo „staršej ríše“ (*Altreich*). Túto identitu im pomáhali udržiavať krajanské spolky zakladané v Nemecku. Na ich platforme organizovali stretávky, osvetové

a kultúrne aktivity a vydávali literatúru dotýkajúcu sa nedobrovoľne zanechanej vlasti.

Vojnová a povojnová migračná vlna bola dovedy fakticky bezprecedentným príkladom etnických transferov v rámci celej Európy. Ďalšia, ktorá bezprostredne spôsobilá kultúrny mix v súčasnom Nemecku, zasiahla NSR v 60. rokoch. Súviselo to s tzv. *Wirtschaftswunder* – „hospodárskym zázrakom“ trhového mechanizmu krajiny. Reštartovaná ekonomika NSR začala koncom 50. rokov pociťovať akútny nedostatok pracovných síl na pozíciách nevyžadujúcich si vysokú kvalifikáciu. Bonnská vláda preto podpísala súbor bilaterálnych zmlúv s Talianskom (1955), Gréckom (1960), Tureckom (1961), Marokom (1963), Portugalskom (1964), Tuniskom (1965) a Juhosláviou (1968) o príchode hosťujúcich robotníkov (*Gastarbeiter*) z týchto štátov. Počet zahraničných robotníkov v NSR rýchlo rástol. V roku 1964 stav presiahol milión, v roku 1972 narástol na 2,16 mil., aby následne z dôvodu zhoršenia hospodárskej situácie do roku 1984 klesol na asi 1,59 mil. Robotníci, ktorí do NSR prišli s celými rodinami, sprvu od úradov dostávali len domovské právo, nie automaticky i štátne občianstvo. Časom sa však v Nemecku natrvalo usadili a ich potomkovia dnes tvoria pevnú súčasť nemeckej spoločnosti.

NDR prijímanie hosťujúcich robotníkov kritizovala ako „kapitalistické vykorisťovanie chudobných cudzincov“ a preferovala regrutovanie pracovných síl zo socialistického bloku (Vietnam, Kórejská ľudovodemokratická republika, Angola, Mozambik, Kuba). Oproti prílevu hosťujúcich robotníkov do NSR boli čísla migrantov do hospodársky zaostalejšej NDR minimálne. Aj keď sa migranti zo socialistických krajín v NDR usadili a založili si rodiny, po znovuzjednotení Nemecka čelili hrozbe vyhostenia pretože, že neboli držiteľmi štátneho občianstva.

V 80. a 90. rokoch došlo k preskupeniu demografickej štruktúry nemeckej populácie predovšetkým v súvislosti s nemeckými presídlencami z východnej Európy. Regióny bývalého cárskeho Ruska, resp. Sovietskeho zväzu obývali vyše 2 mil. Nemcov (povolžskí, čiernomorskí, krymskí, kaukazskí a ukrajinskí Nemci), z ktorých časti bolo umožnené presídlieť sa na nemecké územie. Nemci zo Sovietskeho zväzu mali v novej vlasti prob-

lémy s integráciou. Väčšinové obyvateľstvo nepovažovalo prisťahovaných za „skutočných“ Nemcov a dávalo im to patrične pociť.

Po páde Železnej opony a opätovnom zjednotení Nemecka sa otvorili možnosti voľného pohybu medzi bývalým západným a východným Nemeckom. Hoci išlo o vnútornú migráciu, v dôsledku dlhoročného rozdelenia musela hlavne stredná a mladšia generácia prekonávať určité kultúrne rozdiely, ktoré medzi NSR a NDR vznikli. Na sklonku 20. storočia sa Nemecko zároveň stalo útočiskom pre osoby z oblastí postihnutých vojnou, ale aj pre ekonomických migrantov. Obzvlášť významnú pomoc krajina preukázala migrantom z Libanonu, Iránu, Turecka, Rumunska a hlavne z krajín bývalej Juhoslávie, ktoré boli v rokoch 1991 – 1995 zmietané vojenským konfliktom.

V dôsledku načrtnutých migračných procesov Nemecko na začiatku 21. storočia nadobudlo značne multikultúrny charakter. Najsilnejšiu minoritu dnes v krajine tvoria Turci, ktorí mali podľa sčítania z roku 2012 3,7% zastúpenie (3 mil.). Turci, usídlení hlavne vo väčších mestských centrách si uchovali vedomie svojho pôvodu a aj keď navonok pomerná časť z nich splynula s nemeckou majoritou, v rodinách si naďalej uchovávajú tradície a turečtinu ako komunikačný jazyk. Turkov v cudzom prostredí integruje predovšetkým ich náboženstvo – islam. Aj v podmienkach sekularizovanej spoločnosti, ktorá sa celkom prirodzene odrazila i na religiozite tureckej menšiny, sa k islamu hlási 63,2% nemeckých Turkov. Liberálne nemecké prostredie im umožňuje konzervovať si vlastnú kultúru. V Nemecku vzniklo za posledné desaťročia množstvo mešít, turečtinu si je možné na školách zvoliť ako maturitný jazyk. V spojitosti s používaním oboch jazykov tureckou menšinou je zaujímavé spomenúť, že v dôsledku kultúrneho stretu dochádza k lingvistickým mixom, prejavujúcim sa v podobe zmiešanej reči, tzv. *Kiezdeutsch* alebo *Türkendeutsch*, ktorá kombinuje slovnú zásobu nemčiny a turečtiny.

Po Turkoch v rebríčku národnostných menšín v súčasnom Nemecku podľa sčítania z roku 2012 nasledovali Poliaci (1,9%, 1,2 mil.), Rusi (1,5%, 1,2 mil.) a Taliani (0,9%, 850 tisíc). V rámci etnickej štruktúry Nemecka stojí za zmienku, že Nemecko obýva tretia najväčšia židovská komunita

v Európe a taktiež asi 300 – 500 tisíc Afronemcov. Obyvateľstvo nemeckej národnosti tvorilo v poslednom cenzu 92% podiel (73,9 mil.), pričom však Nemcov bez imigrantského pôvodu bolo len 80% (64,7 mil.). Podľa údajov z roku 2014 si až 16,3 mil. obyvateľov Nemecka uvádza emigrantský pôvod, pričom ich počet má potenciál každoročne stúpať. Kým v roku 2014 krajina zaregistrovala 202 834 imigrantov, v roku 2015 číslo presiahlo hranicu 800 tisíc.

Spoločensko-politický a kultúrny vývoj Rakúska, Švajčiarska a Lichtenštajnska v 20. storočí

Po rozpade habsburskej monarchie v roku 1918 bolo Rakúsko vyhlásené za republiku. Medzivojnový vývoj krajiny charakterizovala politická nestabilita, rámcovaná hospodárskymi problémami. Okrem toho rakúsku spoločnosť sužovala nevyriešená otázka národnej identity. Otázka *Sme Rakúšaniami alebo Nemcami?* tvorila jednu z jej ústredných politických a kultúrnych dilem. Vedomie príslušnosti rakúskej spoločnosti bolo silne diverzifikované. V medzivojnovom období sa prevažná väčšina Rakúšanov nepovažovala za samostatný národ, ale vzhľadom na používaný jazyk za súčasť nemeckého spoločenstva. Politické zjednotenie Rakúska s Nemeckom však na základe Saintgermainskej mierovej zmluvy podpísanej po prvej svetovej vojne nepripadalo do úvahy, nakoľko dohodové mocnosti sa obávali veľkého nemeckého štátu v strednej Európe.

Pomyselná bitka o Rakúsko prerástla do otvoreného konfliktu medzi kresťanskými socialistami, socialistami a nacistickou stranou v Rakúsku. Vláda kancelára Engelberta Dollfussa (vo funkcii 1932 – 1934), ktorý v krajine zaviedol autoritatívny režim, dokázala ustáť pokus o anexiu po Hitlerovom nástupe k moci, no počas puču rakúskych nacistov 25. júla 1934 bol E. Dollfuss zavraždený. Rakúsko tým prišlo o kľúčovú, i keď rozporuplne prijímanú osobnosť politického života. Nový premiér v čele Rakúskeho štátu Kurt Schuschnigg nechal zakázať NSDAP v Rakúsku, s pomocou Talianska sa snažil vyvažovať nemecký nápor, ale napokon musel pod nátlakom kapitulovať.

V marci 1938 nemecká armáda obsadila Rakúsko, čím sa splnil Hitle-rov sen o pripojení jeho materskej krajiny k „veľkej nemeckej vlasti“. Nemeckú anexiu formálne legalizoval plebiscit, po ktorom sa Rakúsko ako tzv. východná marka (*Ostmark*) stalo až do mája 1945 súčasťou Nemeckej ríše.

Po skončení vojny rakúska nezávislosť nebola obnovená okamžite. Krajina bola celých 10 rokov rozparcelovaná na okupačné zóny a až pod podmienkou, že Rakúsko nevstúpi do NATO, Sovietsi na základe zmluvy o odchode okupačných vojsk z 15. mája 1955 odišli. Suverénne Rakúsko sa následne integrovalo do nadnárodných politických štruktúr (1955 – vstup do OSN, 1956 – vstup do Rady Európy), no na sovietsky nátlak zostalo vojensky neutrálne. Neutrálny štatút následne uznal Sovietsky zväz, USA, Veľká Británia i Francúzsko.

Obdobie po druhej svetovej vojne bolo obdobím nového hľadania identity a strateného národného sebavedomia. Skúsenosť s nacistickým režimom a totálnym krachom jeho myšlienok o kultúrnej nadradenos- ti nemeckého národa, ktorého čiastkou sa Rakúšania cítili byť, panger- manistické idey z rakúskej spoločnosti vykorenili. Ešte rok po obnovení štátnej zvrchovanosti sa s rakúskym národom identifikovala len polovica obyvateľov Rakúska a až 46% sa hlásilo k príslušenosti ku nemeckému kultúrnemu dedičstvu a identite. Rakúsko ale postupne národne dospie- valo a v 80. rokoch sa za príslušníkov samostatného rakúskeho národa považovalo už 80% jeho občanov.

V Rakúsku zrela moderná občianska spoločnosť. Okrem Rakúšanov ju dotvárali prisťahovalci z Európy, Ázie, Afriky a Južnej Ameriky. Na sklonku druhej svetovej vojny sa krajinou prehnala migračná vlna, ktorá na rakúske územie (najmä do západnej zóny pod kontrolou Spojencov) priliala utečencov z krajín východnej a strednej Európy. Boli to politickí emigranti a ľudia, ktorí sa obávali príchodu Červenej armády a nastolenia komunizmu vo svojej rodnej krajine. Niektorí prečkali v Rakúsku prechod frontu, iní sa v ňom usídlili nastálo. Ďalších prisťahovalcov prihnali hlav- ne vojenské konflikty na Blízkom a Strednom Východe. V druhej polovici

20. storočia Rakúsko zohrávalo dôležitú rolu tiež ako tranzitná krajina a cieľová destinácia migrantov zo štátov východného bloku.

Tak, ako bola pestrá politická skladba a národnostné rozvrstvenie rakúskej spoločnosti, preniklo široké spektrum vplyvov aj do umenia. Umenie sa šírilo v mestských centrách – Viedni, Salzburgu, Linzi, Grazi či Innsbrucku. V literatúre sa popri vplyvoch *Gruppe 47* (Ilse Aichingerová, Ingeborg Bachmannová) roku 1954 vytvorila Viedenská skupina (*Wiener Gruppe*) pod egidou Hansa Carla Artmanna. Viedenská skupina bola malým zoskupením autorov, zaujímajúcich sa o barok, expresionizmus, dadaizmus, surrealizmus, skepticko-kritické prúdy filozofie a lingvistickú filozofiu. Predstavitelia skupiny písali poéziu a v tvorbe sa nebáli využívať regionálne dialekty. Po Artmannovom odchode na svojskú dráhu a samovražde Konrada Bayera sa tento zaujímavý prúd rakúskej povojnovej literatúry roku 1964 rozpadol.

Okrem tvorby Viedenskej skupiny v 60. rokoch zaznamenali rozmach divadelné hry, a to zásluhou Petra Handkeho (známy využívaním nových foriem oslovenia divákov a komunikácie), Ernsta Jandla, Friderike Mayröckerovej a Thomasa Bernarda, ktorý si v hrách, krátkej próze a novelách bral na mušku konvenčnosť v rakúskej kultúre a spoločnosti, nastavoval jej kritické zrkadlo o jej minulosti a kolaborácii s nacistickým režimom, pred čím si mnohí Rakúšania zakrývali oči. Svetové ocenenie tvorby v podobe udelenia Nobelovej ceny za literatúru si z povojnových rakúskych autorov odniesli Elias Canetti (1981) a Elfriede Jelineková (2004).

Rakúsky film prinášal do začiatku 70. rokov hudobné komédie a sentimentálne filmové snímky z vidieckeho prostredia (tzv. *Heimatfilm*), zobrazujúce panenskú prírodu Rakúska a námety z obdobia habsburskej monarchie. Európsky úspech si získala herečka Romy Schneiderová za stvárnenie cisárovnej Alžbety Bavorskej (Sissi) vo filmovej trilógii. 70. roky 20. storočia znamenali pre rakúsky film éru úpadku, ktorú v 80. rokoch pozdvihla nová vlna mainstreamu moderných spracovaní (akčné filmy, fantasy, horory).

V hudobnej kultúre Rakúsko reprezentovala Viedenská filharmónia, ktorá sa orientovala na revitalizáciu klasicistickej hudby. Filharmónia ro-

bila krajine dobré meno v zahraničí, absolvovala celosvetové turné a veľkú popularitu si okrem rutinného programu získavala tradičnými novoročnými koncertmi vysielanými v televízii. Z domácich umelcov sa na medzinárodnej scéne presadila pop-rocková skupina Opus (založená v roku 1973) a spevák Falco (v hudobnej brandži v rokoch 1977 – 1998).

Švajčiarsko, ktoré prešlo v 19. storočí turbulentným vývojom smerujúcim k definitívnemu zjednoteniu kantónov a upevneniu jednotnej švajčiarskej identity, vstupovalo do povojnovej Európy v omnoho lepšej kondícii ako Nemecko či Rakúsko. Počas vojnového obdobia si ako jeden z mála štátov udržiavalo neutralitu, vďaka čomu sa vyhlo vojnovým škodám a útrapám. Krajine sa v dôsledku rôznych okolností podarilo vyhnúť nemeckej invázii a pripojeniu k Ríši, za čo môže vďačiť prezieravej politike svojho vládneho kabinetu, ako aj zhode náhod (invázia Nemecka bola plánovaná, ale neustále odkladaná, až sa nakoniec neuskutočnila). Švajčiarsko sa počas vojny stalo nielen terčom utečencov (okolo 300 tisíc osôb, z toho 60 tisíc politickí utečenci) včítane Židov z Nemecka, ale aj akýmsi „azylom“ umeleckých diel, ktoré nacistickí pohlavári zbierali a ukladali ich práve na švajčiarskom území, neohrozenom vojnou. Uschovávali sa tam ukradnuté umelecké predmety židovských autorov a predstaviteľov „degenerovaného umenia“.

Po roku 1945 Švajčiarsko pokračovalo v povesti svetového ekonomického tigra. Obrovské úspechy zaznamenalo vo sfére vedeckého výskumu, kde sa napriek svojej územnej veľkosti (či skôr malosti) radí medzi vrcholných 20 veľmocí na svete. Vo Švajčiarsku pokračovali v činnosti univerzity ako centrá vzdelanosti a vedeckej excelentnosti. So Švajčiarskom je späté meno Alberta Einsteina (v rokoch 1901 – 1955 bol švajčiarskym štátnym občanom), kde pôsobil ešte v začiatkoch svojej kariéry. S vedou a najmä fyzikou súvisí celosvetovo známy projekt CERN, založený vo Švajčiarsku roku 1954. Inou svetoznáμου osobnosťou zo Švajčiarska bol zakladateľ analytickej psychológie Carl Jung.

Kultúrna sféra Švajčiarska bola silno ovplyvnená kultúrami okolitých krajín, Francúzska, Talianska, Nemecka a Rakúska. V literatúre sa presadil Hermann Hesse, ktorý roku 1946 získal Nobelovu cenu za litera-

túru. Viacerým švajčiarskym autorom sa podarilo dosiahnuť uznanie až po smrti (napr. novelista Robert Walser). Známi sú tiež viacerí tvorcovia hier, ako Friedrich Dürrenmatt, Max Frisch, esejista Adolf Muschg alebo poviedkári Peter Bichsel či Urs Widmer. Spomedzi frankofónnych autorov vynikli Léon Savary, ktorý sa v tvorbe venoval vzťahu švajčiarskej spoločnosti k nacizmu a politickým témam; Maurice Chappaz, autor viac než 40 kníh a držiteľ významných literárnych cien píšuci cestopisy a zo ženských autoriek Alice Rivazová s feministicky orientovanými dielami. Menej sa rozvíjala talianskojazyčná tvorba. Jej najvýraznejšou postavou bol Giorgio Orelli, zaradovaný medzi posthermetických básnikov.

V snahe revitalizovať rétorománsky jazyk sa rozšírila tvorba autorov píšucich v tejto lokálnej reči. Rétorománsky píšuci autori sa zaoberali dynamikou, akou rétorománskojazyčná spoločnosť prechádzala, jej ekonomickými, ale hlavne sociálnymi problémami. Snažili sa nadviazať na zahraničné vplyvy v literárnej tvorbe a zároveň ich prepojiť s aktuálnymi kultúrnymi problémami svojej komunity vo Švajčiarsku.

Podiel jazykovej produkcie vo Švajčiarsku a zastúpenie jednotlivých jazykov na trhu dokumentuje štatistika Švajčiarskej národnej knižnice z roku 2007, podľa ktorej v danom roku vo Švajčiarsku vyšlo celkovo 11 410 kníh, z toho v nemčine 6 631, vo francúzštine 2 509, v taliančine 361 a v rétorománčine 21 (zvyšné boli bilingválne alebo v iných jazykoch).

V hudobnej sfére sa vo Švajčiarsku po roku 1945 rozvíjal rock´n´roll a beat. Hlavným mestom modernej švajčiarskej hudobnej kultúry, ktorá nahrádzala inštrumentálne prevedenia, sa stal Bazilej a Zürich. Vývoj v oblasti hudby kopíroval trendy v celej Európe.

Lichtenštajnsko prežilo druhú svetovú vojnu bez väčších útrap. Krajina 30. augusta 1939 vyhlásila neutralitu a vojny sa priamo nezúčastnila. Lichtenštajnská diplomacia sa vo vojnovom období snažila udržiavať dobré vzťahy s Nemeckom, aby tak zabránila anšlusu, s ktorým Berlín (podobne, ako v prípade Švajčiarska) perspektívne počítal. Lichtenštajnsko si po vojne upevnilo medzinárodnoprávne postavenie a obhájilo si svoj ne-

závislý štatút. Zažilo ekonomický rozkvet (hlavne bankovníctvo a miestny priemysel) a stalo sa jednou z najbohatších európskych krajín.

Lichtenštajnsko sa po vojne dostalo do veľkého sporu s Československom z dôvodu konfiškácie rodových majetkov v českých krajinách na základe Benešových dekrétov. Československý štát Lichtenštajnovcom zabavil rozsiahle nehnuteľnosti tvoriace súčasť kultúrneho dedičstva s odôvodnením, že Lichtenštajnovci sú Nemci, hoci sa vždy hlásili k lichtenštajnskej identite (nemčina bola len ich komunikačným jazykom). Po roku 1990 neboli majetky Lichtenštajnovcom vrátené späť, pretože reštitučné zákony sa vzťahovali len na obdobie po februári 1948, kedy sa v Československu dostali k moci komunisti. Konfiškácie lichtenštajnských majetkov viedli k tomu, že až do roku 2009 nemala Česká republika, ani Slovensko s Lichtenštajnským kniežatstvom nadviazané oficiálne diplomatické styky.

OTÁZKY A ÚLOHY

Otázky

1. Moderná metodológia kultúrnych vied často operuje s pojmom *kultúrna trauma*. Vyhľadajte si v relevantnej odbornej literatúre interpretácie tohto termínu a pokúste sa ho aplikovať na traumy nemeckej spoločnosti z dvoch svetových vojen 20. storočia, ktoré Nemecko ako agresor vyvolalo.
2. Pokúste sa, vychádzajúc z nemeckých kultúrnych dejín 20. storočia, diskutovať o vplyve politického režimu na umenie. Za akých spoločenských podmienok sa umenie môže stať slúžkou politiky a propagandy?
3. Zamyslite sa nad otázkou modernizácie nemeckej kultúry a spoločnosti po roku 1918. Ktoré zahraničné inšpirácie ju najväčšmi ovplyvnili?
4. Ako zmenili migračné vlny, ktoré Nemecko postihli po druhej svetovej vojne, charakter jeho kultúry? Premýšľajte na pozadí príkladov iných štátov, ako sa formuje národná kultúra multietnickej spoločnosti a pokúste sa začleniť nemecký kultúrny vývoj po roku 1945 do tohto rámca.
5. Myslíte si, že je oprávnené hovoriť o pretrvávajúcich dvoch kultúrnych identitách nemeckej spoločnosti, vyplývajúcich z dlhodobého odlúčenia západných a východných Nemcov? Vyhľadajte si názory na túto problematiku v odbornej literatúre a v internetových zdrojoch a vzájomne ich konfrontujte.

Úloha I.

Vojnová novela E. M. Remarqua *Na západe nič nové* vyvolala celosvetový ohlas. Prečítajte si úryvok z tohto diela a na jeho základe sa pokúste popísať životné pocity mladej nemeckej generácie, s akými vstupovala do obdobia po prvej svetovej vojne. Aké mala táto generácia perspektívy do budúcnosti?

„Som mladý, mám 20 rokov, zo života však nepoznám nič, iba zúfalstvo, smrť a strach a najnezmyselnejšie povrchnosti s priepašťou utrpenia. Vidím, ako sa proti sebe ženu národy, ktoré sa mlčky, nevedome, pochocho, poslušne, nevinne zabíjajú. Vidím, že najmúdrejšie mozgy sveta vynachádzajú zbrane a slová, aby sa to všetko robilo ešte rafinovanejšie a trvalo to ešte dlho. A tak ako ja, vidia to všetci v mojich rokoch tu aj na druhej strane, na celom svete, prežíva to so mnou celá moja generácia. Čo urobia naši otcovia, keď raz povstaneme a predstúpime pred nich a budeme žiadať vyúčtovanie? Čo očakávajú od nás, keď nebude vojna? Roky bolo naším zamestnaním zabíjanie – bolo to naše prvé zamestnanie. Naše vedomosti o živote sa obmedzujú na smrť. Čo sa potom má ešte stať? A čo z nás má byť?... Je jeseň. Zo starého mužstva už mnohí chýbajú. Zostal som posledný zo siedmich chlapcov z našej triedy... Keby sme sa boli vrátili domov v roku 1916, boli by sme z bolesti a sily našich zážitkov rozpútali víchricu. Keď sa vrátíme teraz, budeme ustatí, zrútení, vyprahnutí, vyvrátení z koreňov a bez nádeje. Nebudeme sa už vedieť vpraviť do života! Nebudú nám ani rozumieť – lebo staršia generácia, ktorá síce prežila tieto roky spolu s nami, mala už svoju existenciu a povolanie, a teraz sa vráti na staré miesta, kde zabudne na vojnu. Za nami rastie mladšia generácia, podobná nám, akí sme boli. Bude nám cudzia a odsunie nás do úzadia. Sme zbytoční sami sebe; budeme rásť, niektorí sa prispôbia, druhí sa podvolia a mnohí budú bezradní. Roky sa rozplynú a nakoniec zahynieme... Nech prídu mesiace a roky, už mi nič nezoberú, už mi nemôžu nič zobrať. Som taký opustený a nič nečakám, že im môžem hľadiť v ústrety bez strachu. V rukách a očiach mi prúdi život, čo ma niesol cez tieto roky. Či som ho zvládol, neviem...“.

(Zdroj: REMARQUE, E. M.: Na Západe nič nové. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2002, s. 138, 151 – 152)

Úloha II.

Na základe krátkeho úryvku z knihy historika Petra Reichela sa zamyslite nad charakterom kultúrnej scény v období Weimarskej republiky. Diskutujte o tom, ako umenie zmenilo súdobú spoločnosť oproti zaužívaným konvenciám pred roku 1918.

„Expresívne zatlačilo do pozadia ezoterické, mobilizujúce zapudilo muzeálne. Experiment a hra, vtip a satira vypudili samolúby akademický tradicionalizmus z jeho piedestálu... Za typických predstaviteľov umenia weimarského obdobia sa nepovažovali básnici a výtvarní umelci, ako bolo bežné v tradičnej buržoáznej vysokej kultúre, ale skôr divadelníci a filmoví režiséri, architekti, maliari, dizajnéri, herci, speváci a tanečníci. Umenie otvárajúce sa spoločnosti sa pritom usilovalo o kultúru más či priamo o kultúrnu demokratizáciu...“

(Zdroj: REICHEL, P.: *Svůdný klam Třetí říše. Fascinující a násilná tvář fašismu*. Praha : Argo, 2004, s. 47)

Úloha III.

Kultová kniha národného socializmu *Mein Kampf* od A. Hitlera venuje určitý priestor aj nacistickému ponímaniu kultúry a jej vzťahu k spoločenským procesom. Preštudujte si pasáž jednej z kapitol a odpovedzte na otázky pod textom.

„Všetko, čo na tejto krajine obdivujeme, vedu a kultúru, techniku a vynálezy, je len tvorivým produktom niekoľkých málo národov a možno pôvodnej jedinej rasy. Na nich tiež spočíva stálosť týchto celistvých kultúr. Pokiaľ tieto kultúry zahynú, klesne s nimi do hrobu aj všetka krása tohto sveta... Všetky veľké kultúry minulosti zanikli len preto, že pôvodná tvorivá rasa odumrela na otravu krvi. Poslednou príčinou takéhoto zániku bolo vždy zabudnutie, že všetky kultúry závisia od človeka a nie naopak. Aby teda bola uchovaná určitá

kultúra, musí byť zachovaný človek, ktorý ju vytvoril. Toto udržanie je však spojené s neúprosným zákonom nutnosti a právom na víťazstvo u lepšieho a silnejšieho. Kto chce žiť, nech bojuje, a kto nechce bojovať v tomto svete večného zápasu, ten si život nezaslúži... Všetky výsledky ľudskej kultúry, či už z oblasti umenia, vedy alebo techniky, ktorú dnes môžeme vidieť, sú temer vždy výhradne výsledkom tvorivých síl Árijca... Stal sa Prometheom ľudstva, z jeho žiarivej hviezdy vyskočila na večné časy božská iskra génia, ktorá stále znova zapalovala ten oheň, ktorý svojimi poznatkami presvecoval tmu mlčanlivého tajomstva a človeku osvetľoval cestu na ovládnutie ostatných živočíchov tejto planéty. Bol však uhasený a hlboká temnota sa snáď už za niekoľko storočí usadí na zemi, ľudská kultúra zanikne a svet spustne... Najväčší protiklad k Árijcovi tvorí Žid... Pretože Žid nevlastnil nikdy svoju vlastnú kultúru... boli podklady pre jeho duchovnú prácu vždy preberané od iných. Jeho intelekt sa vyvíjal na podklade okolitého kultúrneho sveta... Všetko, čo v oblasti umenia vykonali, boli buď skomoleniny alebo duchovné krádeže...“

(Zdroj: HITLER, A.: *Mein Kampf*. Bratislava : ARA, 2000, s. 195 – 196, 202 – 204)

- a) V akých historických kultúrach videli nacisti vzor? Prečo sa obracali práve k nim?
- b) Kto bol v nacistickom ponímaní tvorcom „skutočnej kultúry“ a kto, naopak, jej škodcom? Kriticky sa zamyslite nad tým, do akej miery má takéto vymedzovanie racionálny základ.
- c) Prečo A. Hitler pripodobnil „árijského človeka“ k „Prometheovi ľudstva“? Nájdite v tomto prirovnaní kultúrno-mytologický kontext.

Úloha IV.

Socialistická zjednotená strana Nemecka mala ambíciu preniknúť do všetkých zákutí života obyvateľov Nemeckej demokratickej republiky a dostať do ich „hláv a srdc“ priam sakrálnu úctu a vernosť

k jej politike. Pokúste sa z textu Louisa Fűrnerberga s príznačným názvom *Strana* vyvodiť, aké miesto vo východonemeckej spoločnosti SED zastávala.

*„Ona nám dala všetko,
slnko a vietor.
A nikdy nás nešetřila.
Tam, kde bola ona, bol i život,
to, čo sme, sme len vďaka nej.
Ona nás nikdy neopustila,
keď vonku mrzlo, nám bolo teplo.
Nás ochraňuje matka zástupov,
nás nesie jej mocná paža.
Strana,
strana, tá má vždy pravdu“.*

(Zdroj: WEBER, H.: *Dějiny NDR*. Praha : Lidové noviny, 2003, s. 109)

SUMMARY

The textbook by Slovak historian Anton Hruboň is intended for university students of European cultural studies, culturology, history, German studies and other related disciplines focusing on interdisciplinary and comparative study of German society and culture.

Publication chronologically sketches dominant features of German cultural history from its beginnings up to 1990. The first chapter explains current approaches of human and social sciences to terms used in cultural studies (culture, collective identity, cultural identity, national identity, cultural model, cultural complex, cultural relativism) and elucidates author's reflection of the term „German culture“. Subsequent chapters present history of German culture and society in ancient times (chapter 2), middle ages (chapter 3), early modern times (chapter 4), in the „long“ 19th Century (chapter 5) and in the „short“ 20th Century (chapter 6).

The textbook does not reduce meaning of culture only to fine arts like public discourse frequently does but reflects it as a complex of spiritual, material, intellectual and emotional products of society formed always in specific socio-political context. Depending on historical period the text pays minor attention to cultural history of nowadays Austria, Switzerland and Liechtenstein since these countries were part of German cultural world as well.

Textbook's ambition is to provide the university students a basic overview which would serve them as a „stepping-stone“ in study of foreign cultures. Every chapter is supplemented by a set of questions, tasks and text annexes which invite the reader to think about what he/she has just read and to consolidate the gained knowledge.

At the end the textbook refers to a list of general literature and literature regarding each of its chapters. Thanks to a bibliography the reader has an opportunity to precise his/her knowledge concerning one of the most notable culture of Europe and European civilization.

POUŽITÁ A ODPORÚČANÁ LITERATÚRA

A. VŠEOBECNÉ PRÁCE

BAUMANN, Barbara: *Deutsche Literatur in Epochen*. München : Hueber, 1996, 368 s.

BĚLINA, Pavel a kol.: *Dějiny evropské civilizace II*. Praha : Paseka – Litomyšl, 1997, 322 s.

BROCKETT, Oskar G.: *Dějiny divadla*. Praha : Divadelní ústav – Nakladatelství Lidové noviny, 2008, 948 s.

CARBONELL, Charles-Olivier a kol.: *Evropské dějiny Evropy I. Mýty a základy*. Praha : Karolinum, 2003, 251 s.

CARBONELL, Charles-Olivier a kol.: *Evropské dějiny Evropy II. Od renesance k renesanci?* Praha : Karolinum, 2003, 329 s.

ČORNEJ, Petr a kol.: *Dějiny evropské civilizace I*. Praha : Paseka – Litomyšl, 1995, 373 s.

Dějiny německé literatury. Od osvícenství k době předbřeznové. Praha : Karolinum, 2006, 439 s.

Dějiny německé literatury. Od realismu k současné literatuře. Praha : Karolinum, 2007, 539 s.

Dějiny německé literatury. Od středověku po baroko. Praha : Karolinum, 2005, 382 s.

FISCHER, Heinz: *Deutsche Kultur. Eine Einführung*. Berlin : Erich Schmidt, 1973, 170 s.

GREGOR, Ulrich – PATALAS, Enno: *Dejiny filmu*. Bratislava : Tatran, 1968, 477 s.

HORNÁKOVÁ, Viktória: *Deutsche Geschichte, Kultur und Wissenschaft im Überblick*. Bratislava : Edičné stredisko VŠE, 1971, 67 s.

HORČIČKA, Václav – SUCHÁNEK, Drahomír – ŽUPANIČ, Jan: *Dějiny Lichtenštejnska*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2011, 233 s.

HRABOVÁ, Libuše – NAVRÁTIL, Jan: *Úvod do dějin a kultury Německa*. Praha : SPN, 1966, 297 s.

HROCH, Miroslav: *Hledání souvislostí. Eseje z komparativních dějin Evropy*. Praha : SLON, 2016, 340 s.

CHROMEKOVÁ, Valéria: *Dejiny umenia pre učiteľov dejepisu*. Banská Bystrica : Duma, 2000, 93 s.

JACOBSEN, Wolfgang – KAES, Anton – PRINZLER, Hans Helmut: *Geschichte des deutschen Films*. Stuttgart : J. B. Metzler, 1993, 596 s.

KOVAŘÍKOVÁ, Alena: *Úvod do studia německé literatury*. Plzeň : Západočeská univerzita, 1998, 92 s.

KUBICA, Jan – COUFALOVÁ, Gabriela: *Dějiny německé literatury I. Od nejstaršího období po baroko*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2008, 51 s.

KÜNG, Hans: *Katolícka cirkev. Stručné dejiny*. Bratislava : Slovart, 2003, 255 s.

NÁLEVKA, Vladimír: *Světová politika ve 20. století II*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000, 287 s.

NENIČKA, Lubomír: *Dějiny evropské civilizace. Studijní opora*. Karviná : Slezská univerzita v Opavě – Obchodně podnikatelská fakulta v Karviné, 2008, 171 s. 227018

RYCHLÍK, Jan – PENČEV, Vladimír: *Od minulosti k dnešku. Dějiny českých zemí od dávnověku do současnosti*. Praha : Vyšehrad, 2014, 688 s.

RYCHLÍK, Jan a kol.: *Mezi Vídní a Cařihradem. Utváření balkánských národů*. Praha : Vyšehrad, 2009, 400 s.

SCHNIERER, Miloš: *Dějiny hudby*. Brno : Janáčkova akademie múzických umění v Brně, 2007, 248 s.

SKŘIVAN, Aleš: *Evropská politika 1648 – 1914*. Praha : Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 1999, 269 s.

STÖRIG, Hans Joachim: *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2007, 653 s.

TUŠL, Jiří a kol.: *Nástin dějin evropského umění: výtvarné umění, literatura, divadlo, hudba I. Období starověku a středověku*. Praha : Fortuna, 2008, 144 s.

TUŠL, Jiří a kol.: *Nástin dějin evropského umění: výtvarné umění, literatura, divadlo, hudba II. Období renesance a baroka*. Praha : Fortuna,

2010, 215 s.

URVÁLEK, Aleš: *Dějiny německého a rakouského konzervativního myšlení*. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 2009, 478 s.

VANĚK, Jiří: *Filosofie a kultura v evropských dějinách*. Praha : Professional Publishing, 2007, 239 s.

B. ŠPECIALIZOVANÉ PRÁCE KU KAPITOLÁM

1 Na margo teoretických problémov pri štúdiu (nielen) nemeckej kultúry

BUDIL, Ivo T.: *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Praha : Triton, 2003, 487 s.

BRŮŽEK, Miloslav: *Nástin teorie kultury pro kulturní pracovníky*. Praha : Institut vzdělávání pracovníků v kultuře a umění, 1981, 123 s.

BRŮŽEK, Miloslav: *Teorie kultury*. Praha : SPN, 1986, 367 s.

CSÁKY, Moritz – MANNOVÁ, Elena (ed.): *Kolektívne identity v strednej Európe v období moderny*. Bratislava : AEPress, 1999, 216 s.

EAGLETON, Terry: *Idea kultury*. Brno : Host, 2001, 152 s.

FISCHER, Heinz (ed.): *Deutsche Kultur. Eine Einführung*. Berlin : Erich Schmidt, 1973, 170 s.

FISCHEROVÁ, Anna: *Projekt kulturologickej interpretácie dejín národnej kultúry*. Bratislava : PEEM, 2002, 138 s.

GAŽOVÁ, Viera – SLUŠNÁ, Zuzana a kol.: *Horizonty kulturológie*. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2010, 306 s.

GAŽOVÁ, Viera: *Súradnice kultúry*. Trnava : Univerzita sv. Cyrila a Metoda, 2003, 114 s.

GAŽOVÁ, Viera: *Úvod do kulturológie*. Bratislava : Národné osvetové centrum, 2009, 107 s.

GELLNER, Ernest: *Nacionalismus*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, 133 s.

HORSKÝ, Jan: *Dějepisectví mezi vědou a vyprávěním. Úvahy o povaze, postupech a mezích historické vědy*. Praha : Argo, 2009, 340 s.

HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : SLON, 2009, 315 s.

KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (ed.): *My a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít*. Bratislava : VEDA, 2009, 720 s.

KUČERA, Vladimír – RYCHLÍK, Jan: *Historie, mýty, jízdní řády*. Praha : Vyšehrad, 2015, 202 s.

LAWLESS, Robert: *Co je to kultura*. Olomouc : Votobia, 1996, 182 s.

MURPHY, Robert Francis: *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha : Sociologické nakladatelství, 2004, 268 s.

NÜNNING, Ansgar (ed.): *Lexikon teorie a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*. Brno : Host, 2006, 912 s.

ŘEZNÍK, Miloš: *Formování moderního národa (Evropské „dlouhé“ 19. století)*. Praha : Triton, 2003, 183 s.

SIMMEL, Georg: *O podstate kultúry*. Bratislava : Kalligram, 2003, 222 s.

SOUKUP, Václav: *Přehled antropologických teorií kultury*. Praha : Portál, 2004, 229 s.

STORCHOVÁ, Lucie a kol.: *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Praha : Scriptorium, 2014, 452 s.

ŠABÍK, Vincent: *Diskurzy o kultúre*. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2001, 427 s.

VAN DÜLMEN, Richard: *Historická antropologie. Vývoj, problémy, úkoly*.

2 Zrod a počiatky germánskej kultúry

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Stěhování národů*. Praha : Vyšehrad, 2003, 413 s.

COLLINS, Roger: *Evropa raného středověku 300 – 1000*. Praha : Vyšehrad, 2005, 479 s.

HEATHER, Peter: *Gótové*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2002, 408 s.

KVETÁNOVÁ, Ivana: Germáni očami Římanů. In: *Historická revue*, roč. 7, 2007, č. 2, s. 3 – 6.

PODBORSKÝ, Vladimír: *Dějiny pravěku a rané doby dějinné*. Brno : Ma-

sarykova univerzita, 1997, 325 s.

SCHLETTE, Friedrich: *Germáni mezi Thorsbergem a Ravennou*. Praha : Orbis, 1977, 291 s.

TODD, Malcolm: *Germáni*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 1999, 301 s.

WOLTERS, Reinhard: *Římané v Germánii*. Praha : Vyšehrad, 2002, 142 s.

3 Stredoveká spoločnosť a kultúra na území Nemecka

BEDNAŘÍKOVÁ, Jarmila: *Frankové a Evropa*. Praha : Vyšehrad, 2009, 335 s.

DVORNÍK, František: *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*. Praha : Prostor, 2008, 525 s.

HAY, Denis: *Evropa pozdního středověku 1300 – 1500*. Praha : Vyšehrad, 2010, 416 s.

HÄGERMANN, Dieter: *Karel Veliký. Vládce Západu*. Praha : Prostor, 2002, 648 s.

KELLER, Hagen: *Otoni*. Praha : Vyšehrad, 2004, 119 s.

LE GOFF, Jacques: *Kultura středověké Evropy*. Praha : Vyšehrad, 2005, 702 s.

MÚCSKA, Vincent – DANÍŠ, Miroslav – ŠEVČÍKOVÁ, Zuzana: *Dejiny európskeho stredoveku (od 5. storočia po 11. storočie)*. Prešov : Vydavateľstvo Michala Vaška, 2006, 349 s.

STEINHÜBEL, Ján: *Kapitoly z najstarších českých dejín 531 – 1004*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2012, 204 s.

4 Nemecká spoločnosť a kultúra v novoveku

BLACK, Jeremy: *Evropa osmnáctého století*. Praha : Vyšehrad, 2003, 543 s.

BRUFORD, Walter Wallace: *Deutsche Kultur der Goethezeit*. Konstanz : Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1965, 327 s.

EVANS, Robert W. J.: *Vznik habsburské monarchie 1550 – 1700*. Praha : Argo, 2003, 593 s.

GARIN, Eugenio (ed.): *Renesanční člověk a jeho svět*. Praha : Vyšehrad, 2003, 280 s.

GRASSL, Hans: *Nástup romantismu. Přínos Bavorska k německým duchovním dějinám v období 1765 – 1785*. Praha : Malvern, 2010, 524 s.

HEROLD, Vilém – MÜLLER, Ivan – HAVLÍČEK, Aleš (ed.): *Politické myšlení pozdního středověku a reformace*. Praha : OIKOYMENH, 2011, 519 s.

LENGYELOVÁ, Tünde: *Bosorky, strigy, čarodejnice*. Bratislava : Trio Publishing, 2013, 2013, 160 s.

MACKENNEY, Richard: *Evropa šestnáctého století*. Praha : Vyšehrad, 2001, 395 s.

MUNCK, Thomas: *Evropa sedmnáctého století*. Praha : Vyšehrad, 2002, 472 s.

SPURNÁ, Helena: *Dějiny světového divadla 2. Od baroka po realismus a naturalismus*. Olomouc : Univerzita Palackého v Olomouci, 2013, 72 s.

WERNISCH, Martin: *Politické myšlení evropské reformace*. Praha : Vyšehrad, 2011, 444 s.

WHEATCROFT, Andrew: *Nepriateľ pred bránami. Habsburgovci, Osmanská ríša a bitka o Európu*. Bratislava : Slovart, 2010, 327 s.

5 Nemecká spoločnosť a kultúra v „dlhom“ 19. storočí

HROCH, Miroslav: *Evropská národní hnutí v 19. století*. Praha : Svoboda, 1986, 399 s.

HROCH, Miroslav: *Národy nejsou dílem náhody. Příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha : SLON, 2009, 315 s.

KLIMA, Jan: *Dějiny Namibie*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny, 2015, 273 s.

RAPPORT, Michael: *Evropa v devatnáctém století*. Praha : Vyšehrad, 2011, 440 s.

ŠEDIVÝ, Miroslav: *Zrod německého nacionalismu*. Plzeň : Západočeská univerzita v Plzni, 2013, 208 s.

ŠKVARNA, Dušan: *Cesta moderných slovenských dejín. Štúdie k utvára-*

niu modernej slovenskej identity a politického myslenia. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2007, 176 s.

6 Lesk a tieň nemeckej kultúry v 20. storočí

BECHER, Johannes R.: *Osvobození. Německá kultura a národní jednotá*. Praha : Československý spisovatel, 1950, 75 s.

BENDER, Peter: *Die „Neue Ostpolitik“ und ihre Folgen vom Mauerbau zum Moskauer Vertrag*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1986, 369 s.

BENZ, Wolfgang: *Die Gründung der Bundesrepublik: von der Bizone zum souveränen Staat*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1999, 242 s.

BRENNER, Hildegard: *Die Kunstpolitik des Nationalsozialismus*. Reinbek: Rowohlt, 1963, 287 s.

BUCHHEIM, Christoph (ed.): *Československo a dva německé státy*. Ústí nad Labem : Kristina Kaiserová – Albis International, 2011, 267 s.

DAMUS, Martin: *Malerei der DDR: Funktionen der bildenden Kunst im Realen Sozialismus*. Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1991, 382 s.

DINER, Dan: *Porozumět dvacátému století*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2010, 219 s.

FREI, Norbert: *Adenauer's Germany and the Nazi past. The politics of amnesty and integration*. New York : Columbia University Press, 2002, 479 s.

FULBROOK, Mary: *Dějiny moderního Německa: od roku 1918 po současnost*. Praha : Grada, 2010, 304 s.

FULBROOK, Mary: *The people's state. East German society from Hitler to Honecker*. New Haven : Yale University Press, 2008, 352 s.

GILLEN, Eckhart: *Das Kunstkombinat DDR. Zäsuren einer gescheiterten Kunstpolitik*. Köln : DuMont, 2005, 180 s.

GLASER, Hermann: *Die Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutschland. Band 3. Zwischen Protest und Anpassung 1968 – 1989*. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 1990, 413 s.

GLASER, Hermann: *Die Kulturgeschichte der Bundesrepublik Deutsch-*

land. Band 1. Zwischen Kapitulation und Währungsreform. Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch, 1990, 371 s.

GRIFFIN, Roger: *Modernismus a fašismus. Pocit začátku za Mussoliniho a Hitlera.* Praha : Karolinum, 2016, 600 s.

HERMAND, Jost: *Die Kultur der Weimarer Republik.* Frankfurt am Main : Fischer Taschenbuch Verlag, 1988, 488 s.

HÖHN, Eva: *Frankfurtské prednášky poetiky v kontexte súčasnej literatúry nemecky hovoriacich krajín.* Banská Bystrica : Belianum, 2015, 206 s.

JÄCKEL, Eberhard: *Německé století. Historická bilance.* Praha : Argo, 2004, 208 s.

LAPPENKÜPPER, Ulrich: *Die Aussenpolitik der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1990.* München : Oldenbourg, 2008, 164 s.

LEISER, Erwin: *Deutschland, erwache! Propaganda im Film des Dritten Reiches.* Reinbek bei Hamburg : Rowohlt, 1989, 173 s.

LIZCOVÁ, Zuzana: *Kulturní vztahy mezi ČSSR a SRN v 60. letech 20. století.* Praha : Univerzita Karlova – Dokořán, 2012, 190 s.

MORAVCOVÁ, Dagmar: *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918 – 1932.* Praha : Karolinum, 2006, 273 s.

NIGRIN, Tomáš: *Izolovaný ostrov. Západní Berlín a jeho proměny po stavbě Berlínské zdi.* Praha : Dokořán, 2013, 215 s.

PLECHANOVÁ, Běla – FIDLER, Jiří: *Kapitoly z dějin mezinárodních vztahů 1941 – 1995.* Praha : Institut pro stredo-evropskou kulturu a politiku, 1997, 240 s.

PLŠKOVÁ, Jaroslava: *Východní politika Brandtovy vlády v letech 1969 – 1974.* Praha : Ústav mezinárodních vztahů, 1999, 216 s.

SEMOTAMOVÁ, Tereza: *Německé rozhlasové hry 50. let.* Brno : Janáčková akademie múzických umění v Brně, 2013, 213 s.

SCHÄFER, Hans Dieter: *Das gespaltene Bewusstsein: über deutsche Kultur und Lebenswirklichkeit 1933 – 1945.* München : C. Hanser, 1983, 254 s.

SKOPAL, Pavel: *Filmová kultura severního trojúhelníku: filmy, kina*

a diváci českých zemí, NDR a Polska 1945 – 1970. Brno : Host, 2014, 306 s.

Spolková republika Německo. Kulturní život. Wiesbaden : Tiskový a informační úřad Spolkové republiky, 1964, 69 s.

SONTHEIMER, Kurt: *Die Adenauer-Ära. Grundlegung der Bundesrepublik*. München : Deutscher Taschenbuch Verlag, 1991, 249 s.

SPOTTS, Frederic: *Hitler a síla estetiky*. Praha : Epoque, 2007, 445 s.

STÜRMER, Michael: *Německo 20. století*. Praha : Svojtka & Co., 2005, 141 s.

VINEN, Richard: *Evropa dvacátého století*. Praha : Vyšehrad, 2007, 556 s.

WEBER, Hermann: *Dějiny NDR*. Praha : Lidové noviny, 2003, 439 s.

WEGS, J. Robert – LADRECH, Robert: *Evropa po roce 1945*. Praha : Vyšehrad, 2002, 371 s.

WOLFRUM, Edgar: *Zdařilá demokracie. Dějiny Spolkové republiky Německo od jejich počátků až po dnešek*. Brno : Společnost pro odbornou literaturu – Barrister & Principal, 2008, 583 s.

WOLLE, Stefan: „A čím jsme, tím jsme díky ní“. SED v každodenním životě NDR. In: *Soudobé dějiny*, roč. 7, 2000, č. 1 – 2, s. 154 – 171.

C. PRAMENE

BRÉMSKÝ, Adam: *Činy biskupů hamburského kostela. Velká kronika evropského Severu*. Praha : Argo, 2009, 282 s.

CAESAR, Gaius Iulius: *Zápisky o válce galské*. Praha : Státní nakladatelství, 1964, 275 s.

ČERNÝ, Miroslav: *Úvod do studia gótštiny*. Ostrava : Ostravská univerzita, 2008, 96 s.

EINHARDUS: *A neuniknout budoucímu věku. Vita Caroli Magni*. Praha : SET OUT, 1999, 103 s.

FALLERSLEBEN, August Heinrich Hoffmann von: *Das Lied der Deutschen*. Publikované online: <http://gutenberg.spiegel.de/buch/august-heinrich-hoffmann-von-fallersleben-gedichte-3569/1>.

- GÁLIS, Tomáš: Historik Rychlík: Vznik národa je ako rakovinové bujnenie. In: *SME*, 22. 3. 2013, publikované online.
- HAUBELT, Josef: *České osvícenství*. Praha : Rodiče, 2004, 605 s.
- HERDER, Johann Gottfried von: *Uměním k lidskosti: úvahy o jazyce a literatuře*. Praha : OIKOYMENH, 2006, 201 s.
- HITLER, Adolf: *Mein Kampf*. Bratislava : ARA, 2000, 439 s.
- HOBSBAWM, Erik: Několik úvah o nacionalismu. In: HROCH, M. (ed.): *Pohledy na nacionalismus. Čítanka textů*. Brno : SLON, 2003, s. 109 – 124.
- JORDANES: *Gótske dějiny / Římské dějiny*. Praha : Argo, 2012, 330 s.
- K otázkám kulturní politiky Jednotné socialistické strany Německa*. Praha : Ústav pro výzkum kultury, 1972, 108 s.
- KUPCOVÁ, Helena: *Literární Evropou II. 20. století*. Praha : Literární akademie, 2010, 383 s.
- LUTHER, Martin: *Výber zo spisov*. Bratislava : Vesna, 1990, 225 s.
- Malleus maleficarum – Kladivo na čarodějnice*. Praha : Otakar II., 2000, 628 s.
- MARSINA, Richard (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov I. Územie Slovenska pred príchodom Slovanov*. Bratislava : Národné literárne centrum, 1998, 405 s.
- MARSINA, Richard (ed.): *Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov II. Vzácne spisy o histórii nášho územia od 6. do 10. storočia, tak ako sa javia v písomnostiach prevažne cudzieho pôvodu. Slovensko očami cudzincov*. Budmerice : Rak, 1999, 311 s.
- MOMMSEN, Wilhelm: *Bismarck*. Olomouc : Votobia, 1996, 190 s.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Antikrist. Pokus o kritiku kresťanstva*. Bratislava : Iris, 2003, 118 s.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Ecce homo: Ako sa človek stane tým, čím je*. Bratislava : Iris, 2004, 130 s.
- NIETZSCHE, Friedrich: *Súmrak modiel alebo Ako sa filozofuje kladivom*. Bratislava : IRIS, 2007, 105 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír – KRUPA, Viktor: Identita a jazyk. In: KILIÁNOVÁ, Gabriela – KOWALSKÁ, Eva – KREKOVIČOVÁ, Eva (ed.): *My*

a tí druhí v modernej spoločnosti. Konštrukcie a transformácie kolektívnych identít. Bratislava : VEDA, 2009, s. 109 – 138.

PESCH, Otto Hermann: *Cesty k Lutherovi.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, 292 s.

Píseň o Nibelunzích. Praha : Odeon, 1974, 389 s.

Pravda o politice západních mocností v německé otázce. Praha : SNPL, 1959, 101 s.

REICHEL, Peter: *Svůdný klam Třetí říše. Fascinující a násilná tvář fašismu.* Praha : Argo, 2004, 386 s.

REMARQUE, Erich Maria: *Na Západe nič nové.* Bratislava : Slovenský spisovateľ, 2002, 152 s.

ŘEHOŘ Z TOURS: *O boji králů a údělu spravedlivých.* Praha : Argo, 2006, 516 s.

TACITUS: *Z dějin cisárského Říma. Dějiny. Život Iulia Agricoly. Germánie. Rozprava o řečnících.* Praha : Svoboda, 1976, 473 s.

WIRTH, Johann Georg August: *Das Nationalfest der Deutschen zu Hambach.* Neustadt an der Haardt : Christmann Verlag, 1832, 104 s.

(Pozn.: Preklady prameňov v texte z českého a nemeckého jazyka do slovenčiny: PhDr. Anton Hruboň, PhD.)

CESTY NEMECKEJ KULTÚRY V TOKU STOROČÍ
Historický prierez od počiatkov po prah súčasnosti
Vysokoškolská učebnica

Autor

PhDr. Anton Hruboň, PhD.

Katedra európskych kultúrnych štúdií

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

anton.hrubon@umb.sk, hrubon@gmail.com

Vydavateľ

Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici

Tajovského 40

974 01 Banská Bystrica

v spolupráci s AntOn Solutions, s. r. o., Partizánska Lupča 296, 032 15 Partizánska Lup-
ča

Prvé vydanie

Formát B5, Náklad 150 ks, Počet strán 224 (12,23 AH)

© Anton Hruboň 2016

© Filozofická fakulta Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici 2016

Všetky práva vyhradené

ISBN 978-80-557-1179-9